

T.C.
MİMAR SİNAN GÜZEL SANATLAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**SOVYET KAYNAKLARINDA MUSTAFA KEMAL ATATÜRK VE
DÖNEMİN TÜRKİYE'Sİ (1923-1938)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Celal PEKŞEN

Tarih Anabilim Dalı

Genel Türk Tarihi Programı

Tez Danışmanı: Prof. Dr. İlyas KEMALOĞLU

HAZİRAN 2019

T.C.
MİMAR SİNAN GÜZEL SANATLAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**SOVYET KAYNAKLARINDA MUSTAFA KEMAL ATATÜRK VE
DÖNEMİN TÜRKİYE'Sİ (1923-1938)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Celal PEKŞEN

Tarih Anabilim Dalı

Genel Türk Tarihi Programı

Tez Danışmanı: Prof. Dr. İlyas KEMALOĞLU

HAZİRAN 2019

Celal Peksen

..... tarafından hazırlanan
tezin tezi olarak uygun olduğunu onaylarım.

Sovyet Kaynaklarının Mustafa
Kemal Atatürk ve Döneminin Türkiye'si
adlı bu
(1923-1938)

Prof. Dr. İlyas Kemaloğlu

Tez Danışmanı

Bu çalışma, jürimiz tarafından Genel Tura Tarihi Anabilim Dalında

Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Danışman

: Prof. Dr. İlyas Kemaloğlu

Üye

: Prof. Dr. Dkan Yeşilot

Üye

: Dr. Öğr. Üyesi Tuğba Eray Biber

Üye

:

Üye

:

Bu tez, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Lisansüstü Tez Yazım Kılavuzuna
uygun olarak yazılmıştır.

Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tez yazım kılavuzuna uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- tez içindeki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel etik kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda ilgili eserlere bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu,
- atıfta bulunduğum eserlerin tümünü kaynak olarak gösterdiğimi,
- kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- ücret karşılığı başka kişilere yazdırmadığımı (dikte etme dışında), uygulamalarımı yaptırmadığımı,
- ve bu tezin herhangi bir bölümünü bu üniversite veya başka bir üniversitede başka bir tez çalışması olarak sunmadığımı

Beyan ederim.

SOVYET KAYNAKLARINDA MUSTAFA KEMAL ATATÜRK VE DÖNEMİN TÜRKİYE’Sİ (1923-1938)

ÖZET

Mustafa Kemal Atatürk, Türk ve dünya tarihinde oldukça önemli bir yere sahip asker ve devlet adamıdır. Onun gerek askerliği boyunca elde ettiği başarılar gerek cumhurbaşkanlığı görevi esnasındaki faaliyetleri tüm dünyada geniş yankı uyandırmıştır. Hem bu husus hem de Mustafa Kemal Atatürk döneminde Türk-Rus ilişkilerinin yeni bir boyuta taşınması, Sovyet yazarların kendi çalışmalarında Mustafa Kemal Atatürk’ün hayatına ve faaliyetlerine önemli bir yer ayırmalarına neden olmuştur.

Sovyet kaynaklarında mevzu bahis edilen bir diğer husus da Mustafa Kemal Atatürk dönemi Türkiye’sidir. Sovyet yazarlar kaleme aldıkları çalışmalarında özellikle kongreler, İstiklâl Harbi, Lozan Konferansı, inkılâplar, ekonomi ve ordu gibi konulara geniş yer ayırmışlardır. Bu dönemde gelişen Türk-Sovyet münasebetleri de Sovyet müelliflerinin önem verdikleri konuların başında gelmektedir.

Anahtar Kelimeler: Mustafa Kemal Atatürk, Sovyet kaynakları, Türk-Sovyet Münasebetleri, Vladimir Lenin

THE PORTRAIT OF MUSTAFA KEMAL ATATURK AND TURKEY UNDER HIS RULE IN SOVIET SOURCES (1923-1938)

ABSTRACT

Mustafa Kemal Ataturk is a very important statesman and soldier for both Turkish and the world history. His achievements during his service in the military and during his presidency in Turkey later on, had resonated with the international community. His significant achievements and the new phase he started on Turkish-Russian relations led Soviet authors to emphasize Mustafa Kemal Ataturk's life and activities in their works.

In Soviet sources, one other question that was investigated is Mustafa Kemal Ataturk's Turkey. They especially focused on the congresses, the War of Independence, the Conference of Lausanne, reforms, economy and military in their studies. In that term, Turkish-Soviet relations had been the major topic for Soviet authors.

Key Words: Mustafa Kemal Ataturk, Soviet Sources, Turkish-Soviet Relations, Vladimir Lenin

ÖNSÖZ

Mustafa Kemal Atatürk, XX. yüzyıl dünya tarihinin en önemli devlet adamlarından biridir. İstiklâl Harbi'nden zaferle ayrılması, Türkiye Cumhuriyeti'ni kurması ve Cumhurbaşkanı olarak görev yaptığı süre boyunca gerçekleştirdiği icraatlar uluslararası kamuoyunun dikkatini Atatürk'ün üzerine çekti. Bunun neticesinde daha o dönemden itibaren Atatürk ve dönemin Türkiye'si dünyanın dört bir tarafında çok sayıda araştırmaya konu oldu. Bizim tezimizi de Sovyet Rusya'da konuyla ilgili kaleme alınan çalışmalar teşkil etmektedir.

Gerek bu çalışma gerekse de hayatım boyunca yanımda olup beni destekleyen aileme minnettarım. Bu çalışmamda ve üzerimde çok büyük emeği olan, çalışmamın başından itibaren benden yardımını ve ilgisini esirgemeyen değerli danışman hocam Prof. Dr. İlyas KEMALOĞLU'na çok müteşekkirim. Ayrıca kendi kütüphanesinden istifade etmemi sağlayarak kaynak temini hususunda bana yardımcı olan ve St. Petersburg'ta bulunan Doğu El Yazmaları Enstitüsü'nde bana rahat bir çalışma ortamı sağlayan Prof. Dr. Aleksandr KOLESNİKOV'a da teşekkür ederim.

CELAL PEKŞEN

İstanbul, Haziran 2019

İÇİNDEKİLER

ÖZET	I
ABSTRACT	III
ÖNSÖZ.....	V
İÇİNDEKİLER.....	VII
KISALTMALAR.....	IX
GİRİŞ	1
1. SOVYET KAYNAKLARINDA MUSTAFA KEMAL ATATÜRK.....	5
1.1. Çocukluğu ve Eğitim Hayatı.....	8
1.2. Kişiliği.....	14
1.3. Askerî Özellikleri.....	17
1.4. Devlet Adamlığı.....	21
2. SOVYET KAYNAKLARINDA TÜRKİYE	27
2.1. Kongreler	27
2.2. İstiklâl Harbi	32
2.2.1. Sakarya Meydan Muharebesi.....	33
2.2.2. Büyük Taarruz.....	39
2.3. Lozan Konferansı.....	49
2.4. İnkılâplar	59
2.5. Ekonomi	70
2.6. Ordu	85
3. TÜRK - SOVYET MÜNASEBETLERİ.....	91
3.1. Türk - Sovyet Münasebetlerinin Başlangıcı ve İlk Temaslar.....	91
3.2. Türk - Sovyet Siyasi ve Askerî Münasebetleri	98
3.3. Türk - Sovyet Ekonomik Münasebetleri	108
3.4. Türk - Sovyet Kültürel Münasebetler	117
SONUÇ	125
KAYNAKÇA	129
MUSTAFA KEMAL ATATÜRK'ÜN SOVYET KAYNAKLARINDA KULLANILAN BAZI FOTOĞRAFLARI.....	139
ÖZGEÇMİŞ.....	153

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı Geçen Eser
a.g.m.	: Adı Geçen Makale
bkz.	: Bakınız
Çev.	: Çeviren
Haz.	: Hazırlayan
s.	: Sayfa
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
RSFSC	: Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti

GİRİŞ

Mustafa Kemal Atatürk İstiklâl Harbi'ndeki başarılı askerî faaliyetleri, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kurulmasındaki rolü ve cumhuriyetin ilân edilmesinin akabinde devlet nezdinde yaptığı inkılâplarla adını Türk ve dünya tarihine yazdırmıştır. Mustafa Kemal Atatürk'ün bu ehemmiyeti yalnızca Türk yazarlar tarafından değil, yabancı araştırmacılar tarafından da Türkiye hakkında kaleme aldıkları eserlerde oldukça detaylı bir şekilde incelenmiştir. Nitekim Atatürk'ün askerî ve siyasi hayatı boyunca gerçekleştirdiği tüm bu faaliyetler, Sovyet Rusya'da da ele alınmış ve pek çok esere konu olmuştur.

Sovyet kaynaklarında Mustafa Kemal Atatürk'e gösterilen ilginin bir diğer sebebi de onun söz konusu başarılarının dışında Türk-Sovyet ilişkilerini resmî olarak başlatmış bir devlet adamı olmasıdır. 1920'li yıllarda Ankara Hükümeti nezdinde İtilâf Devletleri'ne karşı bağımsızlık gayesiyle İstiklâl Harbi veren Türk milleti ile Ekim İhtilâli neticesinde uluslararası camiadan tecrit edilen, iç ve dış politikasında pek çok sorun yaşayan Sovyet Rusya arasında karşılıklı münasebetlerin başlaması hadisesi siyasi tarih açısından oldukça mühim bir olaydır. Sonuç olarak iki ülke arasında siyasi, ekonomik ve kültürel alanlarda işbirliği geliştirildi. Bu işbirliği her iki ülke açısından da büyük önem arz etmiştir. Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasi, ekonomik ve kültürel anlamda Sovyet Rusya ile işbirliğini geliştirmeye başlaması ve Sovyetlerin Komünizm'i komşu ülkelere yaymak istemesi ile Türkiye'nin parçalanması ihtimalinin kendi coğrafyası açısından güvenlik tehdidi oluşturması gibi sebepler, Sovyet bilim adamlarını Türk tarihini ve siyasetini çok yönlü olarak araştırmaya sevk etmiştir. Nitekim Sovyet yazarlar Türkiye'de gerçekleşen siyasi ve askerî olayların dışında, cumhuriyetin ilânı ile birlikte Büyük Millet Meclisi'nin ekonomik, kültürel ve toplumsal alanlarda gerçekleştirmiş olduğu politikaları da yakından izlemişlerdir.

Tezimiz “Sovyet Kaynaklarında Mustafa Kemal Atatürk ve Dönemin Türkiye'si (1923-1938)” adını taşımaktadır. Çalışmamızın maksadı, Sovyet kaynaklarında Mustafa Kemal Atatürk ve dönemin Türkiye'si hakkında Sovyetlerde kaleme alınan

eserleri incelemek ve bu kaynaklardaki Mustafa Kemal Atatürk ve Türkiye algısını ortaya koymaktır. Söz konusu bu amaç doğrultusunda St. Petersburg'taki kütüphanelerde yaptığımız araştırmalar sonucunda elde ettiğimiz kaynakları kullanarak konuyla ilgili değerlendirmelerde bulunduk. Bu kaynakların ekseriyeti gerek o dönem gerekse de sonraki yıllarda kaleme alınan araştırma eserlerinden oluşmaktadır. Çalışmamızda istifade ettiğimiz kaynakların başında A. F. Miller¹, A. M Şamsutdinov², Y. N. Rozaliev³, N. G. Kireev⁴, A. D. Noviçev⁵ ve B. Dantsig⁶ gibi Sovyet yazarların kaleme aldığı eserler gelmektedir. Bu yazarlar arasında bilhassa Miller, Mustafa Kemal Atatürk'ün çocukluğuna, askerlik hayatına ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasına dair önemli makaleler kaleme almıştır. Sovyet yazar A. F. Miller'in Mustafa Kemal Atatürk'e ilişkin kaleme aldığı çalışmaları haricinde *Kratkaya İstoriya Turtsii (Türkiye'nin Kısa Tarihi)* ve *Oçerki Noveyşey İstorii Turtsii (Türkiye'nin Yakın Tarihi Üzerine Denemeler)* isimli kitapları da Türkiye tarihi ile ilgili kaleme alınan önemli eserlerdendir. Anatoliy Filippoviç Miller'in Melnik müstear ismiyle 1929 ve 1937 tarihlerinde yayımladığı *Turtsiya (Türkiye)* isimli iki

¹ Anatoliy Filippoviç Miller (1901-1973) Novorossiysk'te doğdu. Moskova Şarkiyat Enstitüsü'nden 1926 yılında mezun oldu. 6 Mayıs 1939'da "Türkiye'de Milli Mücadele Hareketi" adlı yüksek lisans tezini savundu. Bulgaristan İlimler Akademisi üyesidir. 1920-1938 yılları arasında SSCB Dışişleri Halk Komitesi'nde çalıştı. Moskova Şarkiyat Enstitüsü'nde 1925-1930 yılları arasında öğretim görevlisi, 1925-1926 yıllarında Türkiye Masası Başkanı, 1944-1946 yılları arasında Yakın Doğu Ülkeleri bölüm başkanı görevlerinde bulundu. 1966-1973 yılları arasında SSCB İlimler Akademisi Şarkiyat Enstitüsü'nün genel sekreteri oldu. 150 civarında yayını bulunmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. A. Kolesnikov, İ. Kamalov, **Avrasya Türkologları Sözlüğü**, Cilt 1, Kitap 1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2011, s. 113-114.

² Abdullah Mardanoviç Şamsutdinov (1907-1998) Başkurdistan'a bağlı Burayev Köyü'nde doğdu. 13 Haziran 1940'ta "Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu (XIV. Yüzyıl)" adlı yüksek lisans tezini savundu. 1939-1951 yılları arasında Moskova Şarkiyat Enstitüsü'nde ders verdi. 50'den fazla yayımlanmış çalışması bulunuyor. SSCB nişan ve madalyalarıyla ödüllendirilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. A. Kolesnikov, İ. Kamalov, **Avrasya Türkologları Sözlüğü**, Cilt 1, Kitap 1, s. 168-169.

³ Yuriy Nikolayeviç Rozaliev (1922-1998) Moskova'da doğdu. 16 Kasım 1953'te "Türkiye'de Sanayide Çalışan İşçilerin Durumu (1947-1952)" adlı yüksek lisans tezini savundu. 1953-1969 yılları arasında Şarkiyat Enstitüsü'nde, 1972 yılından itibaren İlimler Akademisi Genel Tarih Enstitüsü'nde çalıştı. 120'den fazla çalışması yayımlanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. A. Kolesnikov, İ. Kamalov, **Avrasya Türkologları Sözlüğü**, Cilt 1, Kitap 1, s. 152-153.

⁴ Nikolay Gavriloviç Kireev (1929-) 20 Eylül 1929'da Smolensk iline bağlı Zarubejye köyünde doğdu. 8 Aralık 1966'da iktisat alanında "Türkiye'nin Dış Ticaretinde Milli ve Yabancı Sermaye" adlı yüksek lisans tezini savundu. 1962-1964, 1967-1969 yılları arasında Türkiye'deki SSCB Ticaret Müsteşarlığı'nda görev yaptı. 100 civarında yayımlanmış çalışması bulunmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. A. Kolesnikov, İ. Kamalov, **Avrasya Türkologları Sözlüğü**, Cilt 1, Kitap 1, s. 85-86.

⁵ Aron Davidoviç Noviçev (1902-1987) Vinnitsk İli'ne bağlı Ternovka Köyü'nde doğdu. 1948-1950 yılları arasında Şarkiyat Enstitüsü'nde çalıştı. 100 civarında yayımlanmış çalışması bulunmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. A. Kolesnikov, İ. Kamalov, **Avrasya Türkologları Sözlüğü**, Cilt 1, Kitap 1, s. 127-128.

⁶ Boris Moysyeviç Dantsig (1896-1973) Nejin'de doğdu. 21 Mayıs 1939 tarihinde iktisat anabilim dalında "Turtsiya" (Türkiye) adlı yüksek lisans tezini savundu. 1955'ten ölümüne kadar SSCB İlimler Akademisi Şarkiyat Enstitüsü'nün aslı üyesi oldu. 200 civarında basılmış çalışması bulunmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. A. Kolesnikov, İ. Kamalov, **Avrasya Türkologları Sözlüğü**, Cilt 1, Kitap 1, s. 45.

kitabı da bulunmaktadır. Miller'in bu kitaplarında Kemalist hareketin gelişimi, devlet sisteminin oluşturulması, kültürel alanda yapılan değişiklikler ve dış politika gibi konular başta olmak üzere pek çok konu hakkında bilgi bulunmaktadır. Öyle ki, Miller'e Türkiye'ye duyduğu sempatiden ve Türkiye ile alâkalı kaleme aldığı eserlerin çokluğundan dolayı Türkofil yakıştırması dahi yapılmıştır. SSCB Bilimler Akademisi Doğu Bilimleri Enstitüsü'nün Tarih Bölümü başkanlığını yapmış A. M. Şamsutdinov'un da Türkiye tarihine ilişkin çalışmaları bu alanda önemli bir boşluğu doldurmaktadır. Yine Y. N. Rozaliev'in Türkçe'ye tercümesi yapılmış olan *Mustafa Kemal Atatürk* adını taşıyan bir çalışması bulunmaktadır. Ayrıca Rozaliev'in P. Moiseev⁷ ile birlikte kaleme aldıkları *K İstorii Sovetsko-Turetskih Otnoşeniy (Sovyet-Türk İlişkilerinin Tarihi)* adlı kitabı Türk-Sovyet münasebetlerini çok boyutlu ele alan bir çalışmadır. N. G. Kireev'in *İstoriya Turtsii XX. Vek (Türkiye'nin Tarihi XX. Yüzyıl)* ve B. Dantsig'in *Turtisya (Türkiye)* adı ile yayımladıkları eserleri de Türkiye'ye ilişkin önemli eserlerdir. M. Pavloviç⁸ tarafından 1921 yılında neşredilen ve Türkiye'ye ilişkin kaleme alınan ilk eserlerden biri olan *Revolütsionnaya Turtsiya (Devrimci Türkiye)* adlı kitap da o yıllara ilişkin önemli bir kaynak kabul edilmektedir. Yine V. A. Gurko-Kryajin'in⁹ 1923'te basımı yapılan *İstoriya Revolütsii v Turtsii (Türkiye'de Devrim Tarihi)* isimli kitabı da Türkiye'ye dair muteber kaynaklardan biridir. Ayrıca tüm bu yazarlar dışında bilhassa münasebetler kısmında faydalandığımız ve bu hususta en mühim kaynaklardan biri olan *Dokumentı Vneşney Politiki SSSR (SSCB Dış Politika Belgeleri)* isimli 24 ciltten oluşan eser, Türk-Sovyet ilişkilerine dair önemli belgelerin yer aldığı çalışmadır. Çalışmamızda tüm bu eserlerin haricinde birçok Rusça kitap ve makaleden istifade ederek Mustafa Kemal Atatürk'e ve dönemin Türkiye'sine ilişkin bilgileri ortaya koymaya gayret ettik.

⁷ Petr Pavloviç Moiseev (1922-2001) Tambov İli'ndeki Staro-Seslavino Köyü'nde doğdu. İktisat alanında 24 Aralık 1952'de "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye Ekonomisindeki Kriz" adlı yüksek lisans tezini savundu. 1953 yılından itibaren Şarkiyat Enstitüsü'nde, 1976 yılından itibaren Moskova Devlet Üniversitesi Asya ve Afrika Ülkelerinin Ekonomisi ve İktisadî Coğrafya bölüm başkanı olarak çalıştı. 100'den fazla yayını bulunuyor. Ayrıntılı bilgi için bkz. A. Kolesnikov, İ. Kamalov, **Avrasya Türkologları Sözlüğü**, Cilt 1, Kitap 1, s. 116-117.

⁸ Mihail Pavloviç (Veltman) (1871-1927) Odessa'da doğdu. 1921'de Tüm Rusya Bilimsel Oryantalizm Derneği başkanlığı görevine getirildi. Ayrıca Moskova Doğu Araştırmaları Enstitüsü'nün de ilk rektörüdür. Türkiye, Çin ve İran ile alâkalı pek çok eser kaleme almıştır.

⁹ Vladimir Aleksandroviç Gurko-Kryajin (1887-1931) Tiflis'te doğdu. 1912 yılında Moskova Üniversitesi Tarih ve Filoloji Fakültesi'nden mezun oldu. Sovyet Hükümeti adına Türkiye ve İran'da çeşitli diplomatik görevlerde bulundu. İlerleyen yıllarda Leningrad Üniversitesi'nde profesör olarak görev yaptı.

Çalışmamız giriş ve sonuç kısımlarının dışında üç bölümden oluşmaktadır. Tezimizin I. bölümünde Sovyet kaynaklarına göre Mustafa Kemal Atatürk'ün çocukluğu, eğitim hayatı, askerî faaliyetleri ve devlet adamlığı gibi konular ele alındı.

Çalışmamızın II. bölümünde ise dönemin Türkiye'sinin yaşadığı sorunları ve göstermiş olduğu gelişimi ortaya koymaya çalıştık. Bu bölümde Erzurum ve Sivas kongrelerinin Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasındaki rolü, Türk milletinin bağımsızlığını ve egemenliğini tesis etmek adına verdiği İstiklâl Harbi, Lozan Konferansı'nın Türkiye tarihindeki önemi, Mustafa Kemal Atatürk'ün gerçekleştirdiği inkılâplar, dönemin Türkiye'sinin ekonomisi ve genel itibariyle Türk ordusu gibi konular Sovyet kaynaklarına göre değerlendirildi.

Çalışmamızın III. bölümünde ise önemli hadiseler göz önüne alınarak Türk-Sovyet münasebetlerinin başlangıcı ve ilerleyen yıllardaki siyasi, ekonomik ve kültürel seyri kaleme alındı. Bu bölümde diğer bölümlerden farklı olarak bazı Türk yazarlara yer vermek durumunda kaldık. Bunun sebebi Türk ve Sovyet kaynakları arasında münasebetlerin başlangıcına ilişkin bir ittifakın olmamasıdır. Bu nedenle her iki tarafın da görüşünü aktararak karşılaştırma yapmayı uygun bulduk.

Türkiye'de İstiklâl Harbi'nin başkomutanı ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu olan Mustafa Kemal Atatürk ve dönemin Türkiye'sine ilişkin Sovyet kaynaklarından istifade edilerek yazılan herhangi bir akademik çalışma bulunmamaktadır. Sovyet kaynakları esas alınarak kaleme aldığımız bu çalışmanın söz konusu alandaki boşluğun doldurulmasına katkı sağlayacağı kanaatindeyiz.

1. SOVYET KAYNAKLARINDA MUSTAFA KEMAL ATATÜRK

Türk-Rus münasebetlerinin en mühim dönemini teşkil eden 1920'li yıllara V. İ. Lenin ve Mustafa Kemal Atatürk'ün şahsi katkıları inkâr edilemez. Rus kaynaklarında da bu yıllara ilişkin sözü edilen dostluk ilişkilerinin V. İ. Lenin ve Mustafa Kemal döneminde atıldığı belirtilmektedir.¹⁰ İstiklâl Harbi dönemindeki faaliyetleri ve cumhuriyetin ilân edilmesi sonrasında yaşanan gelişmelere katkısından ötürü Rus tarihçiler Mustafa Kemal hakkında pek çok eser ortaya koyarak bu eserlerinde Mustafa Kemal ismine yer vermişlerdir. Nitekim Mustafa Kemal Atatürk'e verilen ehemmiyet, Rus kaynaklarında: *"Bu yüzyılın ilk yarısının önde gelen seçkin politikacılarından olan Mustafa Kemal Atatürk'ün kişiliği, her zaman araştırmacıların dikkatini çekti ve çekmeye de devam ediyor. Türk halkının anti-emperyalist Ulusal Kurtuluş Savaşı'na liderlik eden ve Osmanlı İmparatorluğu'nun kalıntılarından modern bir Türk devleti yaratan Mustafa Kemal, yaşamı boyunca büyük bir popülerlik kazanmıştır"*¹¹ ifadesiyle vurgulanmıştır. Sovyet neşriyatında Mustafa Kemal Atatürk'e olan ilginin esas sebeplerinden bir diğeri de, Sovyet Rusya'nın kurucusu Lenin ile birlikte iki komşu ülke arasında karşılıklı anlayış ve birbirinin hayatî çıkarlarına dayanarak iyi komşuluk ve dostluk ilişkilerini; politik, ekonomik ve kültürel alanlarda sağlam temelleri üzerine atmış olmasıdır.¹²

Mustafa Kemal Atatürk'e Sovyetler tarafından atfedilen önem daha ilk yıllarda kendisini göstermiştir. Sovyet iktidarı ile birlikte Türkçeden çevirisi yapılan ilk eserler arasında Mustafa Kemal Atatürk'e hususî alâka gösterilmiştir. Mustafa Kemal Atatürk'ün ilk olarak 1926 senesinde *Milliyet* ve *Akşam* gazetelerinde yayımlanmış *Anılar*'ı, daha sonra ise Türkçeden çevirisi yapılmış ilk edebî kitap olan *Nutuk* 1929-1934 yılları arasında dört cilt olarak Rusçaya çevrilerek basımları yapılmıştır.¹³ Atatürk'ün *Anılar*'ının Rusçaya çevrilirken hiçbir sansüre uğramamış olması dikkate değer bir husustur. Zira Sovyetlerde liderler anlatılırken şahsi özellikleri pek konu

¹⁰ P. Moiseev, Y. Rozaliev, **K İstorii Sovetsko-Turetskih Otnoşeniy**, Gosudarstvennoe İzdatelstvo Političeskoy Literaturı, Moskva, 1958, s. 5.

¹¹ M. A. Gareev, **K. Atatürk Fragmenti**, Voennoe İzdatelstvo, Moskva, 1989, s. 5.

¹² H. Aliyev, "Kemal Atatürk'ün Türkiye ile Sovyetler Birliği Arasında Dostluğun Kurulması ve Sağlamlaşmasında Rolü", **21-25 Eylül 1981 IX. Türk Tarih Kongresi**, III. Cilt, Ankara, s. 1909.

¹³ A. Avrutina, "Sovyet Rus Edebiyatı Sürecinde Atatürk İmgesi" **Gazi Türkiyat**, Sayı 16, 2015, s. 209.

edilmezdi. Mustafa Kemal'in anılarının çevirisinde ise insanî yönüne ilişkin kısımlar sansüre uğramamıştır.¹⁴

Mustafa Kemal'e atfedilen bu ehemmiyet şüphesiz, Sovyet tarihçilerinin kitaplarında ve makalelerinde; devlet adamlarının konuşmalarında ve anılarında da kendisine yer bulmuştur. Mustafa Kemal Atatürk'ün devlet adamlığı, askerî yönü ve şahsi özelliklerine dair birçok eser kaleme alınmıştır. Fakat şunu belirtmek gerekir ki, bu yıllarda Türkiye Cumhuriyeti'ne ve kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'e ilişkin kaleme alınan eserler, muteber şarkiyatçılar ve Türkologlar tarafından değil, Doğu ülkelerinde millî kurtuluş hareketlerini destekleyen devlet adamları ve diplomatların da arasında bulunduğu Komünist teorisyenler tarafından yazılmıştır.¹⁵ 1920'li ve 1930'lu yıllarda kaleme alınan eserlerin uzman bilim adamları tarafından yazılmamış olması Sovyet literatüründe, Türkiye Cumhuriyeti'nin ve Mustafa Kemal Atatürk'ün ideolojik bir bakış ile değerlendirilmesine sebebiyet vermiştir. M. S. Meyer¹⁶ bu hususa ilişkin “*Yakın zamana kadar Atatürk gibi karmaşık ve çelişkili bir kişiliğin rötuşsuz bir portresinin yazılması mevzu bahis bile edilemezdi*”¹⁷ diyerek Sovyetlerde Mustafa Kemal incelemelerinin yeterince bilimsel olmadığını dile getirmiştir. İlerleyen yıllarda dönemi inceleyen Komünist teorisyenler yerlerini Türkologlara bırakarak daha akademik bir bakış açısı ortaya koymuşlardır.¹⁸

Mustafa Kemal Atatürk'e Sovyetlerde çıkan gazete ve dergilerde de yer verilmiştir. Mustafa Kemal adı ilk defa 16 Temmuz 1919 tarihinde *İzvestiya* gazetesinde yer almıştır. Yine *İzvestiya* gazetesinin Mudanya Konferansı'nın gündemde olduğu günlerde yaptığı 6 Ekim 1922 tarihli nüshasında Mustafa Kemal'in resmi ilk defa bir Sovyet gazetesinde yayımlanmıştır.¹⁹ Sovyet basını yalnızca Mustafa Kemal Atatürk'ün siyasi faaliyetleri değil, özel yaşamı ile de ilgili haberlere yer vermiştir.

¹⁴ A. Avrutina, **a.g.e.**, s. 209, 210.

¹⁵ A. Kolesnikov, **Atatürk Dönemi Türk-Rus İlişkileri**, Çev. İlyas Kamalov, Atatürk Araştırma Merkezi, İstanbul, 2010, s. 5.

¹⁶ Mihayil Serafimoviç Meyer (1936-) Moskova'da doğdu. 19 Şubat 1965'te “XVII. Yüzyılın Sonu-XVIII. Yüzyılın Başında Osmanlı Şehirlerinde Halk Eylemleri” adlı yüksek lisans tezini savundu. Rusya Şarkiyatçıları Cemiyeti Yönetim Kurulu, Kuzey Amerika'daki Orta Doğu Araştırmaları Cemiyeti üyesidir. 1992-1994 yılları arasında Asya ve Afrika Ülkeleri Enstitüsü'nde müdür yardımcısı olarak çalıştı. 1994 yılından itibaren aynı enstitünün müdürü olarak görev yapmaktadır. 100'den fazla yayını bulunuyor. Ayrıntılı bilgi için bkz. A. Kolesnikov, İ. Kamalov, **Avrasya Türkologları Sözlüğü**, Cilt 1, Kitap 1, s. 112-113.

¹⁷ A. Uşakov, **Fenomen Atatürk**, Tsentrpoligraf, Moskva, 2002, s. 3.

¹⁸ İ. Kemaloğlu, **Rusların Gözüyle Türkler**, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2015, s. 178.

¹⁹ R. D. Örs, **Rus Basınında Kurtuluş Savaşı ve Atatürk**, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2010, s. 97.

Ogonyok isimli derginin 1923 tarihinde çıkarılan üçüncü sayısında “Mustafa Kemal Paşa’nın Evliliği” başlığı ile Mustafa Kemal ve Latife Hanım’ın fotoğrafı yer almakta, fotoğrafın altında ise “Mustafa Kemal’in eşi, Türk kadınlarının özgürlüklerine kavuşabilmesi için verilen mücadelenin önderi, ünlü eylemci Latife Hanım” şeklinde bir yazı bulunmaktadır.²⁰ Yine *Ogonyok* dergisi, Mustafa Kemal’in 1926 yılında Rusçaya tercüme edilen *Anılar*’ını 1927 yılında neşredilen 18. sayısında tanıtarak aynı sayı ile birlikte okuyucularına dağıtmıştır.²¹ Millî sorunlara ilişkin çalışmalar yapan ve halk komiserliğinin yayın organı olan *Milletlerin Hayatı* adlı gazete, Sivas Kongresi’nden hemen sonra Türkiye’de yaşanan hadiseler ile alâkalı bir yazı yayımlamış ve Mustafa Kemal hakkında şunları dile getirmiştir: “*Mustafa Kemal Paşa memleket içinde, kendilerine sadık askerleri toplayarak gerçek bir kıyam kaldırmıştır. Bu yurtsever Türk generali, İtilaf Devletlerinin düşman sularında yürüyen İstanbul Hükümeti’ni tanımıyor. Mustafa Kemal, cesaretle hareket ediyor ve çalışmaları, geçenlerde tamamlanan Erzurum Kongresi’nden kaynaklanıyor. Gazi Mustafa Kemal “Türkiye’yi paylaşan bir dünyayı tanımadığını ve Türk topraklarının ilhakına karşı koymak için yeteri kadar güce sahip olduğunu” bu kongrede açıklamıştı.*”²² Komünist Parti’nin Merkez Komitesi’nin yayın organı olan *Komünist Devrimi* adlı dergi de Mustafa Kemal Paşa’nın 1919 yılında başlattığı harekâttan söz ederek şunları belirtiyordu: “*Şimdi Kemal Paşa’nın yönetiminde yapılan Millî Kurtuluş Savaşı gibi bir harekât, Türkiye’de hiçbir zaman görülmemiştir. Kapitalist dünyayla eşit olmayan savaştan zaferle çıkan bu millî harekât, politik sistemi kökünden değiştiriyor, eski sultan mutlakiyetini ve feodal zincirlerini bir tarafa atarak Türkiye’ye bağımsızlığı temin edecek olan belli başlı ekonomik kuruculuk görevlerini çözmeye çalışıyor.*”²³

İlerleyen dönemlerde de Mustafa Kemal Atatürk hakkında çeşitli eserler ortaya koyan Rus tarihçiler, Atatürk’ün Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşundaki rolünü hiç de küçümsemeden aktarmışlardır. Mustafa Kemal’in ulusal burjuvazinin ilham kaynağı, anti-emperyalist mücadelenin lideri olduğu belirterek onun aydın ve

²⁰ R. D. Örs, **a.g.e.**, s. 111.

²¹ R. D. Örs, **a.g.e.**, s. 129.

²² N. Efendiyeva, “1920’lerin Başlarında Türk Halkının Milli Kurtuluş Savaşı’nın Resmi Sovyet Basınında Yansıtılması, 21-25 Eylül 1981 Ankara IX. Türk Tarih Kongresi, III. Cilt, Ankara, s. 1884.

²³ N. Efendiyeva, **a.g.e.**, s. 1886.

yurtsever güçlerin arasından çıktığı belirtilmiştir.²⁴ Sovyet yazarlar, Türk halkının emperyalizme karşı yaptığı başarılı savaşın, bağımsızlığın elde edilmesinin, cumhuriyetin ilân edilmesinin, ulusal ekonomiyi geliştirme politikasının, kültür ve bilim alanlarında yapılan tüm reformların bizzat Mustafa Kemal Atatürk'ün ismine bağlı olduğunu vurgulamışlardır.²⁵ Bir başka Rus müellif P. Moiseev, Atatürk'ün yurdunun siyasal hükümlanlığı uğruna savaşan sebatlı bir savaşçı olduğundan ve onun Türkiye'nin ekonomik bağımsızlığını kazanması uğrındaki hareketin iyi bir teşkilâtçısı olduğundan bahsederek Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk 15 yıllık dönemdeki ekonomik hayatının en önemli aşamalarını Mustafa Kemal Atatürk sayesinde gerçekleştirdiğini belirtmiştir.²⁶ Türkiye ve Atatürk üzerine pek çok çalışması bulunan A. F. Miller de bir makalesinde “*Kemal'in tarihî hizmeti, Türkiye'nin karşısında duran dış siyaset gayelerinin derinliklerine varmasında ve Sovyet-Türk dostluğunun Türk halkının her zaman çıkarlarına uygun olmasını anlayınca hemen bu kanıyı kendi dış siyaseti esasına koymasından ibarettir. Sovyet-Türk dostluğunu mükemmelleştirmek, geliştirmek kaygısı, onun vatanseverliğinin ürünü ve genel dış siyaset konseptiyle sıkı surette bağlıdır*” diyerek Mustafa Kemal'in dış politika anlayışında Sovyet faktörünün önemini ve bu önemin ona etkisini vurgulamıştır.²⁷

Çalışmanın bu kısmında Mustafa Kemal Atatürk'ün çocukluğu, eğitim hayatı, askerî kişiliği, devlet adamlığı hakkında Rus yazarların eserlerinde yer alan bilgiler doğrultusunda kişiliği hakkında bilgi verilecektir.

1.1. Çocukluğu ve Eğitim Hayatı

Sovyet kaynaklarında Mustafa Kemal Atatürk'ün siyasi ve askerî hayatının yanı sıra, çocukluk günleri ve eğitim-öğretim hayatına da yer verilmiştir. Özellikle Türkiye'ye ilişkin yaptığı çalışmaları ile tanınan yazar A. F. Miller, bu çalışmalarında Mustafa Kemal'in tüm hayatını anlatmıştır. Bilhassa yayımlamış olduğu bir makalesinde de hususî olarak Mustafa'nın nasıl Mustafa Kemal, Mustafa Kemal'in ise nasıl Mustafa Kemal Atatürk olduğunu ailesinin ve aldığı eğitimin rolüne değinerek izah etmiştir.

²⁴ M. A. Gasratyan, C. F. Oreškova, Y. A. Petrosyan, **Oçerki İstorii Turtsii**, Glavnaya Redaktsiya Vostochnoy Literaturi İzdatelstvo Nauka, Moskva, 1983, s. 166.

²⁵ B. M. Potshveriya, “Atatürk'e İlişkin Sovyet Yayınları”, **21-25 Eylül 1981 IX. Türk Tarih Kongresi**, III. Cilt, Ankara, s. 1917.

²⁶ P. P. Moiseev, “Kemal Atatürk ve Sovyet-Türk Ekonomik İşbirliği”, **21-25 Eylül 1981 IX. Türk Tarih Kongresi**, III. Cilt, Ankara s. 1731.

²⁷ E. Hasanova, “Sovyet Bilginlerinin Eserlerinde Atatürk'ün İçtimai ve Siyasi Anlayışlarının Işıklandırılması”, **11-15 Ekim 1976 VIII. Türk Tarih Kongresi**, III. Cilt, Ankara, s. 2027.

Miller, Mustafa Kemal Atatürk'ün erken yıllarına ilişkin kaleme aldığı makalesinde genel itibari ile Atatürk'ün nasıl bir ailede büyüdüğü, hangi eğitimleri aldığı ve yaşadığı olayların onun çocukluk yıllarına ve sonraki yıllarına nasıl tesir ettiği üzerinde durmuştur.

Atatürk'ün babası Ali Rıza Efendi ile annesi Zübeyde Hanımın Makedonya Türklerinin sıradan ailelerinden olduğunu belirten Miller, Mustafa Kemal'in doğduğu evi ve odayı şu şekilde tasvir etmiştir: *“Taş kaideler üzerinde, her biri kendi çatısı altında olmak üzere iki adet iki katlı bölüm vardır.”*²⁸ Müslüman geleneklerine göre amaç; biri ev sahibi ve misafirler, diğeri kadınlar ve çocuklar içindir. Bu güzel, kırmızı pembe evin ikinci katında, kendi ocağı olan bir odada Zübeyde Hanım erkek bir çocuk doğurdu.”²⁹ Sovyet kaynaklarında Mustafa Kemal'in sıradan bir ailede doğmasının özellikle vurgulanması onun soylu olmayan bir aileden geldiğini belirtmek üzere kullanılmıştır. Zira Sovyet ideolojisine göre liderlerin soylu bir aileye mensup olmaması olumlu bir husus olarak değerlendirilmektedir.

Mustafa Kemal Atatürk'ün doğum tarihi Sovyet kaynaklarının ekseriyetinde 1881 kabul edilmekle birlikte Miller, askerî kayıtlarda Mustafa Kemal'in Hicrî doğum tarihi olarak kabul edilen 1296 yılının Milâdî olarak 1881 yılına tekabül etmediğini, 1880 yılını ise kısmen yakaladığını belirtmekte; hangi gün ve ayda doğduğunun bilinmemesi sebebiyle de Atatürk'ün doğum tarihine ilişkin belirsizliği ortadan kaldırmanın mümkün olmadığını ifade etmektedir. Müslüman ailelerin genelde çocuklarının doğum tarihlerini Kuran'ın boş sayfalarına yazdığını belirten yazar, Mustafa Kemal Atatürk'ün ailesine ait kitapların korunmamasından ötürü doğum tarihi hususunda kesin bir bilginin verilemeyeceğini vurgulamıştır. Yazar, Zübeyde Hanım'ın sonraki yıllarda Mustafa Kemal'in doğum tarihi ile ilgili olarak sadece Müslümanların “*erbain*” olarak adlandırdığı dönemde doğduğunu hatırladığını not düşmüştür. Miller, Atatürk'ün doğum tarihine ilişkin kendisine sorulan sorulara kesin bir cevap vermediğini, fakat bir keresinde cevaben yarı şaka yarı ciddi olarak 19 Mayıs tarihini söylediğini belirtmiştir. Fakat yazar, bu cevabın Mustafa Kemal'in fiziksel değil, siyasi olarak doğumunu sembolize ettiğini anlamının zor olmadığını

²⁸ A. F. Miller, “Mustafa Kemal. Rannie Godı”, **Narodı Azii i Afriki**, No. 6, İzdatelstvo Nauka, Moskva, 1970, s. 68.

²⁹ A. F. Miller, **a.g.e.**, s. 70.

altını çizmiştir.³⁰ Başka bir görüşe göre de Atatürk'ün bu soruyu annesi Zübeyde Hanım'a daha evvel sorduğunu, annesinin kendisine “üzümler olgunlaşmaya başladığı zamanlar doğdu” dediğini; kız kardeşi Makbule Hanım ise Zübeyde Hanım'ın anlattıklarından hatırladığı kadarıyla annesinin kendisine Mustafa Kemal'in doğum tarihine ilişkin olarak “güçlü bir kar fırtınasının olduğu bir akşam doğdu” dediğini belirtmektedir.³¹ Sovyet Rusya'nın Türkiye Büyükelçisi Semyon İvanoviç Aralov da Mustafa Kemal ile gerçekleştirdiği bir sohbet esnasında Atatürk'ün kendisine 1880 yılında Selanik'te doğduğunu söylediğini belirtmiştir.³²

Tarihçi Miller, Mustafa Kemal'in gençlik yıllarını anlattığı makalesinde ailesine ilişkin bilgilere de yer vererek: “Zübeyde Hanım, Makbule ve Naciye adında iki kız çocuğu daha doğurdu. Fakat esas ilgiyi ince yüzü, mavi gözleri, açık teni ve saçları olan, çarpıcı şekilde kendisine benzeyen tek erkek çocuğuna verdi. Ali Rıza, neredeyse çocukların yetiştirilmesine hiç müdahale etmedi. Ali Rıza, sessiz mizaca sahip bir adamdı. Diğer birçok Türk kadını gibi toplumsal güç eksikliğini ev içinde diktatörlük kurarak telafi eden Zübeyde Hanım evin gerçek reisi idi. Çocukluğundan beri Mustafa, sert karakterini ve bağımsızlık arzusunu annesinden aldı”³³ değerlendirmesinde bulunmuştur. Rozaliev ise Mustafa Kemal'in babası Ali Rıza Efendi'nin küçük memuriyetlerde bulunduğu ve ticaretle uğraştığını ifade ettikten sonra, Atatürk'ün ataerkil bir ailede dünyaya geldiğini belirtmiştir.³⁴

Miller, Mustafa Kemal'in altı yaşından itibaren öğrenimine başladığını belirttikten sonra şunları kaydetmektedir: “Ali Rıza, ilk ve son defa babalık iradesini göstererek Mustafa Kemal'i Şemsi Efendi'nin yeni açtığı özel okula göndermeye karar verdi. Ancak, oğlu için dinî bir kariyer hayal eden Zübeyde Hanım, Müslüman geleneklere sıkı bir şekilde uymak istedi ve Mustafa'yı üç aylık bir dinî okula gönderdi. Ancak Mustafa Kemal, orada sadece birkaç gün eğitim gördü. Yarı okuryazar bir hocanın çocukları loş ışıklı bir odaya toplaması, anlamsız ve uzun değnek darbeleri ile tahtadaki Arap harflerini işaret etmesi evin naif çocuğu Mustafa'yı korkuttu. Ve

³⁰ A. F. Miller, **a.g.e.**, s. 70.

³¹ A. Jevahov, **Kemal Atatürk**, Molodaya Gvardiya, Moskva, 2008, s. 17.

³² S. İ. Aralov, **Bir Sovyet Diplomatının Anıları 1922-1923**, Çev. Hasan Âli Ediz, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017, s. 231.

³³ A. F. Miller, “Mustafa Kemal. Rannie Godı”, **Narodı Azii i Afriki**, s. 71.

³⁴ Y. N. Rozaliev, **Mustafa Kemal Atatürk**, Çev. Nuri Eyüpoğlu, Multilingual Yabancı Dil Yayınları İstanbul, 1997, s. 6.

Zübeyde Hanım, seçiminde ısrar etmeyi bırakarak Mustafa'yı Şemsi Efendi okuluna göndermeyi kabul etti.”³⁵

Ali Rıza Efendi'nin işlerinin kötü gitmesi nedeniyle çok içmeye başladığını belirterek 1892 yahut 1893 yılında veremden öldüğünü belirten Miller, babasının ölümünden sonra Mustafa'nın köydeki yaşamını şöyle anlatmaktadır: “*Mustafa o zaman 12 yaşındaydı. Çocuk bilinçsizliği geçti. O zaten hayatının olumsuzluklarının farkındaydı. Köydeki yaşamın kesinlikle olumlu yanları vardı. Çocuk temiz havada büyüdü, tarlaları korudu, kargaları ekinlerden kovaladı, her zaman iyi beslendi ve zeki bir anne tarafından yetiştirildi. Zübeyde Hanım, burada Mustafa Kemal'in eğitimi için gösterdiği çabada başarısız oldu. Bir süre komşu köyde Hristiyan kilise okuluna gitti, ama orayı sevmeyi ve uzak olduğu için bıraktı. Köyde yaşamın Mustafa'yı eğitimsiz bırakacağı çok açıktı ve annesi onu Selanik'e göndermeye karar verdi.”³⁶*

Mustafa Kemal'in 1894'te Selanik Mülkiye Rüştiyesi'ne gittiğini ve öğretmenini Hafız Kaymak tarafından dövülmesi sebebiyle okulu bıraktığını belirten Miller, onun sırasıyla; aynı yıl Selanik Askerî Rüştiyesi'ne, 1896 yılında ise Manastır Askerî İdadisi'ne gittiğini yazmıştır. A. F. Miller, Mustafa'nın geçirdiği tüm bu eğitim hayatının bir sonucu olarak “*Her şeyden önce yeterince bilinçli olmasa da yetim hayatına olan duyguları, çileler ve payına düşen her türlü aşağılanmalar karşısında Mustafa, güçlü olduğunu kanıtladı*”³⁷ tespitinde bulunmuştur.

Miller, Selanik Askerî Rüştiyesi'nde okuduğu yılları ise şu şekilde anlatmaktadır: “*O, özellikle matematik dersine çok çalıştı ve sonunda çavuş oldu. Selanik Askerî Rüştiyesi'ni bitirmeye yaklaştığı zaman matematik öğretmenini Mustafa Bey, onun didaktizm eğilimini geliştirmesine imkân sağlaması için sınıf arkadaşları ile ders yapması görevini verdi. Öğretmeni Mustafa Bey, olası bir karışıklığı gidermek adına ona ikinci bir isim olarak Kemal adını verdi. Zaman içerisinde bu ikinci isim doğumunda aldığı ismin önüne geçti.”³⁸*

Mustafa Kemal'in Selanik Askerî Rüştiyesi'nde eğitim gördüğü yıllara ilişkin başarısı, bir başka Rus yazarın kitabında ise şu şekilde yer almaktadır: “*Selanik'teki*

³⁵ A. F. Miller, **a.g.e.**, s. 71.

³⁶ A. F. Miller, “Mustafa Kemal. Rannie Godı”, **Narodı Azii i Afriki**, s. 72.

³⁷ A. F. Miller, **a.g.e.**, s. 73.

³⁸ A. F. Miller, **a.g.e.**, s. 73.

okulda, özellikle matematik dersinde gösterdiği gayreti ve yeteneği dikkat çekti ve çavuşluğa terfi etti. Tüm bu eğitimin sonunda, öğretmenleri ona, sınıf arkadaşları ile özel ders yapması görevini verdi.”³⁹ Miller, Mustafa Kemal’in Selanik Askerî Rüştîyesi’nde bulunduğu sırada annesinin Fransız Tütün İmtiyazı Şirketi’nin Selanik Şubesinde çalışan Ragıp Efendi ile evlenmesi meselesini bir travma olarak tanımlamış, Mustafa Kemal’in bu evliliğe karşı olmasını “Mustafa Kemal, annesinin bu güç durumunu anlamadı, yahut anlamak istemedi. Bu evliliği yeni bir aşağılanma olarak değerlendirerek düşmanca davrandı”⁴⁰ cümleleri ile değerlendirmiştir.

Selanik Askerî Rüştîyesi’ni başarı ile bitiren Mustafa Kemal daha sonra Manastır Askerî İdadisi’ne başladı. Bu okulun Osmanlı Devleti’nin en mühim okullarından biri olduğunu belirten Miller, Mustafa Kemal’in bu okuldaki tarih öğretmeni olan Topçu Kolağası Mehmet Tevfik Bey’den öğrendiği ilk bilginin İslam tarihinin Türk halkının tarihi olduğu ve bu tarihin sadece padişahlar ile vezirlerin eylemlerinden ibaret olmadığı bilgisi olduğunu aktarmıştır.⁴¹

Manastır Askerî İdadisi’nde Mustafa Kemal’in arkadaşları olan Ömer Naci ve Ali Fethi ile yakın dost olduklarını belirten Miller, Ömer Naci’nin onu edebiyat ile, Ali Fethi’nin ise siyaset ile tanıştırdığını vurguladıktan sonra Mustafa Kemal’in bu yıllarını şöyle anlatır: “Ömer Naci şair ve iyi bir konuşmacıydı. Mustafa Kemal onun sayesinde XIX. yüzyılın ortasında meydana gelen ilerici reformların ve Anayasa için verilen mücadelenin etkisi altında ortaya çıkan Türk edebiyatının yeni eserleri ile tanıştı. Ömer Naci, Mustafa Kemal’in sansürün yasakladığı özgürlükçü aydınlar olan İbrahim Şinasi, Namık Kemal ve Ziya Paşa okumasını sağladı. Mustafa Kemal, Şinasi ve Ziya Paşa’dan fanatizm ve cehaletin tehlikeleri ile ilgili düşünceleri, bilime saygı gösterme, dünyayı tanıma arzusu, Avrupa uygarlığının kullanılması; Namık Kemal’den zamanın Türkiye’si için yeni fikirler, vatan ve vatanseverlik gibi yeni fikirleri aldı. Başta Namık Kemal şiirleri olmak üzere birçok şiiri ezberledi ve daha sonra bu şiirler kendisinin siyasî sözlüğüne girdi.”⁴²

Mustafa Kemal’in daha sonraki yıllarda Ali Fethi sayesinde “siyasette bir şeyler anlamaya” başladığı söylemini alıntıl原因 A. F. Miller; Ali Fethi’nin Kemal’e

³⁹ M. A. Gareev, K. Atatürk Fragmenti, s. 7.

⁴⁰ A. F. Miller, “Mustafa Kemal. Rannie Godı”, s. 74.

⁴¹ A. F. Miller, a.g.e., s. 75.

⁴² A. F. Miller, a.g.e., s. 76.

Voltaire, Rousseau, Montesquieu, Auguste Comte gibi isimleri tanıtarak onda politik ve felsefî meselelere ilişkin merak uyandırdığının altını çizmiştir.⁴³

Mustafa Kemal tarih dersi ile de oldukça ilgiliydi. Mustafa Kemal'in tarih dersine olan ilgisi Sovyet kaynaklarında kendisine şöyle yer bulmuştur: “Özellikle tarih dersi, matematik dersinden sonra en sevdiği ikinci ders oldu. Üstelik Kemal, öncelikle askerî tarih, askerî yaşam ve özellikle Napolyon Bonaparte'nin içinde bulunduğu generallerin faaliyetleri ile ilgileniyordu.”⁴⁴

Mustafa Kemal Manastır Askerî İdadisi'ni bitirdikten sonra İstanbul'a gelerek Harp Okulu'na girdi. A. F. Miller, Mustafa Kemal'in buradaki öğrencilik hayatına ilişkin ilk yılı hariç başarılı olduğunu belirttikten sonra Harp Okulu'ndaki başarısına dair şunları söylemektedir: “Kemal, Harbiye'nin birinci sınıfında yirmi yedinci, ikinci sınıfında on birinci, üçüncü ve son sınıfında sekizinci oldu. Kemal, özellikle Harp Akademisi kurslarında büyük gayret gösterdi. Harp Akademisi Türkiye'nin askerî elitini oluşturuyordu. Kemal, akademiden 37 subay arasında dördüncü olarak mezun oldu ve karargâha atanan 13 subaydan biri oldu.”⁴⁵

Mustafa Kemal'in akademiye bitirdiği yıllarda Osmanlı Devleti'nin başkentinde hareketli hadiselerin cereyan ettiğini belirten Miller, akademinin son yılında Mustafa Kemal'in siyasi sorunlar hakkında ciddi bir şekilde düşünmeye başladığını vurgulamıştır.⁴⁶

Miller, Mustafa Kemal'in fikir dünyasına ilişkin de “Mustafa Kemal çok okuyordu. Harbiye'de geniş bir kütüphane yoktu. Ancak Kemal, sansürlenmiş yahut yasaklanmış kitaplara erişebiliyordu. Türk yazar ve şairlerin neredeyse tüm eserlerini okudu. Namık Kemal'in şiirlerinden çok etkilenmişti, fakat daha da fazlası, Mustafa Kemal'in yeteneğinin ortaya çıktığı vakit Namık Kemal'in eserleri onun ruhunu ele geçirdi”⁴⁷ diyerek onun fikir dünyasının oluşumu hakkında bilgi vermiştir.

Sovyet kaynaklarında Mustafa Kemal Atatürk'ün çocukluğuna ve eğitim hayatına ilişkin ifade edilenler; onun çocukken başından geçen hadiselerin, aldığı eğitimin ve

⁴³ A. F. Miller, **a.g.e.**, s. 76.

⁴⁴ M. A. Gareev, **K. Atatürk Fragmenti**, s. 8.

⁴⁵ A. F. Miller, “Mustafa Kemal. Rannie Godı”, s. 77.

⁴⁶ A. F. Miller, **a.g.e.**, s. 80.

⁴⁷ A. F. Miller, **a.g.e.**, s. 81.

eğitim hayatında karşısına çıkan insanlardan öğrendiklerinin ilerleyen yıllardaki karakterinin oluşumunda etkili olduğu yönündedir. Nitekim Sovyet yazarlarından konuyla ilgili en fazla bilgiyi veren Miller de Atatürk'ün karakterinin oluşumunda annesi Zübeyde Hanım'ın, babası Ali Rıza Efendi'yi erken kaybetmesinin, annesinin ikinci defa evlenmesinin, okuduğu okullardaki hocaların ve arkadaşlarının büyük tesiri olduğunu belirtmektedir.

1.2. Kişiliği

Sovyet kaynaklarında Mustafa Kemal Atatürk'ün kişiliğine ilişkin kaleme alınan yazıların ekseriyeti Mustafa Kemal ile bizzat görüşmüş Sovyet yetkileri tarafından yazılmıştır. Türkiye'de Sovyet Rusya'nın büyükelçisi olarak görev yapmış Semyon İvanoviç Aralov ve 1922 yılında Türkiye'ye gelen Sovyet sanatçısı Yevgeni Yevgenyeviç Lansere kaleme aldıkları kitaplarında Mustafa Kemal'e ilişkin kişisel yorumlarını yazmışlardır.

Sovyet elçisi Aralov Ankara'da görev yaptığı süre boyunca Atatürk ile sık sık görüşmüştür. Mustafa Kemal ile oldukça yakın bir bağ kuran Aralov, daha sonra kaleme aldığı anılarında Atatürk'e ilişkin oldukça müspet yorumlarda bulunmuştur. Kaleme aldığı anılarında Aralov, Mustafa Kemal'in kendisinde bıraktığı izlenimleri şu şekilde açıklamıştır: *“Mustafa Kemal'in saçları sarı ve seyrek, bıyıkları kırmızımtırak ve kırpıktı. Bütün dış görünüşüne tonunu veren ve güçlü iradesini gösteren gözleri çeliktendi. Benim ilk konuşmamı dinlerken onları böyle görmüştüm. Masanın başına geçip küçük fincanlarla kahvemizi içerken gözleri biraz koyulaştı, daha yumuşak, daha tatlı bir hâl aldı. Bu ayrımı bundan sonraki karşılaşma ve konuşmalarımızda da, hem yalnız benimle değil, bunu yakın çevresindeki kişilerle, İsmet ve Fevzi paşalarla olan konuşmalarında da gördüm. Savaş sorunlarını çözerken yanında bulunduğum anlar olmuştur. Bu sıralarda gözleri, karşısındakini görmüyor izlenimini verirdi. Mustafa Kemal Paşa, ortadan biraz uzun boylu, dolgun vücutluydu. Yanakları çökükçe, kaşları sık ve genişti. Beni ilk kez kabul ettiği zaman ceketinin yakasında, dört bir yanı defne dalı ile çevrilmiş bir yıldız vardı. Başında kahverengi yüksek bir astragan kalpak bulunuyordu. Odasında da çoğu zaman kalpakla oturuyordu.”*⁴⁸

⁴⁸ S. İ. Aralov, **Bir Sovyet Diplomatının Anıları 1922-1923**, s. 66.

Büyükelçi Aralov anılarında Mustafa Kemal ile elçilikte, evinde, mecliste ve cephede defalarca karşılaştığını belirterek onun uzun ve ciddi konuşmalardan sonra müzik dinlemeyi ve dans etmeyi sevdiğini ifade etmiştir. Aralov, Mustafa Kemal'in Sovyet elçiliğine geldiği gecelerde koro ile şarkı söylediğini ve bu şarkıları söylerken gözlerinin koyulaştığını, kederli bir hâl aldığını belirtmiştir. Bu şarkılarda keder, halkın bitmez tükenmez savaşımlardan duyduğu acılar ve köylünün acı düşüncelerinin okunduğunu belirten Aralov, Mustafa Kemal'in kendisine *“Nasıl ki güzel bir günde insanın yüreği hayat zor olsa da yaşama sevinciyle dolarsa, şarkı söylediğin ya da dinlediğin zaman da öyledir”* dediğini vurgulamıştır.⁴⁹

S. İ. Aralov hatıralarında, bir gün Mustafa Kemal'in sekreterinin kendisini arayıp *“Paşa bugün çok çalıştı. Sizi ziyaret etmek, biraz dinlenmek istiyor, yanında müzisyenler de olacak. Biraz neşelenmek, dans etmek istiyor ve kadınlı erkekli elçilik memurlarını toplamanızı rica ediyor”* dediğini ve o akşam gerçekten de Mustafa Kemal'in yaverleri ve yakın arkadaşları ile elçiliği ziyaret ettiğini belirttikten sonra o geceye ilişkin *“Kemal Paşa vaktini masa başında dost konuşmaları arasında geçirmeyi severdi. Her zaman Narzan ya da Kafkasya'nın başka maden sularını isterdi. Pek tabii olarak masada şarap da bulunurdu. Bu ziyaretinde Mustafa Kemal, Türk klasiklerinden, İran şairlerinden özellikle Firdevsi'den birçok şiir okudu. Türk şairi Necati'nin lirik şiirlerini severdi. Bunları okurken sesinde yeni birtakım notalar duyulurdu. Mustafa Kemal millî şiiri çok iyi bilirdi. Yurdunu, onun tarihini, onun şarkılarını, ruhunun bütün derinliğiyle severdi. Özellikle Selçuk şiirlerinin güzelliği ve tınısı onu esir ederdi. Üzgün melodilerden sonra Mustafa Kemal, eşimden ve elçilik sekreterinden, piyanonun eşliğinde Rus şarkıları söylemelerini rica etti. Mustafa Kemal, büyük bir memnurlukla onları dinledi, kendisi de şarkıya katıldı. Sonra “Kamarinskaya” adlı halk şarkısını çaldılar. Elçiliğin kadın memurları dansa kalktılar. Mustafa Kemal el çırpıyor, ayaklarıyla tempo tutuyordu. Vals ve başka danslar oynandı”* satırlarını kaleme almıştır.⁵⁰

Sovyet elçisi Aralov anılarında, Türkiye'de geçirdiği yılları hatırlarken hayalinde daima büyük devlet adamı Mustafa Kemal Paşa ile yaptığı görüşmelerin canlandığını belirtmiştir.⁵¹ S. İ. Aralov, Mustafa Kemal ile elçilikte son olarak karşılaştıkları günü

⁴⁹ S. İ. Aralov, **Bir Sovyet Diplomatının Anıları 1922-1923**, s. 72-73.

⁵⁰ S. İ. Aralov Aralov, **a.g.e.**, s. 73.

⁵¹ S. İ. Aralov Aralov, **a.g.e.**, s. 217.

anlatırken, Mustafa Kemal'in eşi Latife Hanım'a "bir veda müziği olarak bize Çaykovskiy'in şu güzel romansını çal..." dedikten sonra izlenimleri şu şekilde aktarmıştır: "İçeriye girdik. Batmakta olan güneşin son ışınlarının kızıla boyadığı açık pencereyi büyük salonda, küçümen bir kadının güçlü ve usta ellerinin altından büyüleyici melodiler yayılıyordu. Bu romansın Mustafa Kemal'in niçin hoşuna gittiği anlaşılmış oldu. Gazi ince, duygulu yaratılışlı bir insandı. Yurduna, halkına olan sevgisi onu, Türkiye'nin düşmanlarına karşı amansız bir mücadele için gerekli olan sert, sağlam bir karakter edinmek zorunda bırakmıştı."⁵²

Mustafa Kemal Atatürk'ün kişiliğine ilişkin yazdıklarından istifade edebileceğimiz bir diğer isim de meşhur Sovyet sanatçısı Y. Y. Lansere'dir. Sovyet Rusya Türkiye Büyükelçisi S. İ. Aralov tarafından Türkiye'ye davet edilen Lansere, 1922 yılında Türkiye'ye gelmiştir. Bu yolculuk esnasında birçok şehir gören sanatçı, ayrıca Mustafa Kemal'in de bir portresini çizmiştir. Lansere, Mustafa Kemal'in portresini çizmek üzere görüşmeye gittiğindeki izlenimlerini şu şekilde aktarmıştır: "Kemal Paşa, orta boylu, 45 yaşlarındadır; sivil bir ceket giymiş olsa da duruşu asker gibidir. Memleketi Selanik'tir... Ve ben bir süre sonra bahçedeki büyük çadırın altında resmini çizerken, bana bir an onda gerçekten Slav kanı varmış gibi geldi; sarışındı, yüz çizgileri belirsizdir; gözleri boz, bakışları sert ve inatlıdır."⁵³ Mustafa Kemal'i ziyaret ettiği evde bulunan Çanakkale Boğazı'nın panoramik haritasını gören Lansere, Mustafa Kemal'in Çanakkale Boğazı savunmasının kahramanı olduğunu da not düştüktan sonra izlenimlerine şu şekilde devam etmiştir: "İyi bir hatiptir; Meclis'te, Türk toprağının efendisinin köylüler olduğunu ve kişisel egoist niyetleri olduğuna ilişkin kuşkuları dağıtabilmek için "misak-ı milli" gerçekleştiğinde sivil hayata döneceğini söylemeyi seviyor. Çok popülerdir ve popüleritesi hem basın hem de yöneticiler tarafından itinayla desteklenmektedir; İzmir'in kurtuluş törenlerinin yapıldığı günlerde, şehrin muhtelif yerlerinde kurulan zafer taklarında yalnız onun resimleri ve de yan yana ikişer, üçer tane asılmıştı."⁵⁴

Yuriy Nikolaeviç Rozaliev'in "Millî Kurtuluş Savaşı'nın önderi, devrimci, üstün bir başkomutan, reformcu, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu ve ilk Cumhurbaşkanı"⁵⁵ diyerek giriş yaptığı Mustafa Kemal Atatürk isimli kitabında da Mustafa Kemal'in

⁵² S. İ. Aralov, **Bir Sovyet Diplomatının Anıları 1922-1923**, s. 230.

⁵³ Y. Y. Lansere, **Ankara Yazı**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2004, s. 41.

⁵⁴ Y. Y. Lansere, **a.g.e.**, s. 42.

⁵⁵ Y. N. Rozaliev, **Mustafa Kemal Atatürk**, s. 2.

kişiliği ve Türk-Sovyet ilişkilerine ilişkin önemli bilgiler yer almaktadır. Bu kitabında Atatürk'e yönelik pek çok kişisel yorum yer almakla birlikte Rozaliev, Mustafa Kemal'i şu cümleler ile anlatmıştır: *“Mustafa Kemal asil bir aileye, Bab-ı Ali'nin desteğine ve çevresindekilerin anlayışına sahip olmaksızın Türk halkının Kurtuluş Savaşı'nın başına geçti. Mustafa Kemal kişisel özellikleri sayesinde lider oldu: şüphesiz sosyal yaşamında örgütçülük, başkomutanlık, diplomathık ve reformculuk yeteneklerine sahipti. Onun önderliği döneminde yaşanan büyük güçlüklerle ve ıstıraplara rağmen, Türk halkı, liderine güvendi ve onu hep coşkuyla destekledi. Çünkü Mustafa yaşamı boyunca, tüm davranışları ile gerçek bir yurtsever ve ülkesine bağlı bir lider olarak kaldı. Bu karakteristik çizgiler, Türk ulusal liderinin kişisel özelliklerini belirtmektedir. Ancak, Mustafa Kemal'in bu özellikleri, onun insanlık tarihinde bir yer alabilmesi için yeterli değildi. Millî Kurtuluş Harekâtı'nın başarıyla sonuçlanması için, üstün zekâsı, geniş düşünce yeteneği, olayları irdeleme gücü ve halkın çıkarları doğrultusunda hareket etmesi kendisinin en büyük özellikleriydi. Ülke sorunlarının yanıtlarını sürekli olarak başka ülkelerin tarihlerinde arıyordu. Örneğin, Büyük Petro'yu göz önüne alarak XVIII. yüzyıl Rusya'sı ile XX. yüzyıl başlarındaki Türkiye'yi karşılaştırıyordu. Gerçekten de tarihin akışı içinde, Türkiye'nin Atatürk zamanında, diğer ülkelerin ulaştıkları çizgiye ulaşması enerjik, zeki ve ileri görüşlü liderlerin ortaya çıkmasıyla mümkün oldu. Reformların gerekliliğini kavrama yeteneği ve reformları hayata geçirme becerisi, her toplumda ileri görüşlü yurtseverlerin görevidir. Zaman, Atatürk'ün gerçekleştirdiği reformları uygulamada gösterdiği kararlılığını kanıtladı.”*⁵⁶

Rus kaynaklarında Mustafa Kemal'in kişiliğine dair şahsî yorumlar içeren bilgilere çok sık rastlanmamaktadır. Bu kaynakların kahir ekseriyetinde Mustafa Kemal'in askerî yaşamı ve onun devlet adamlığı üzerine yazılan bilgiler yer almaktadır.

1.3. Askerî Özellikleri

Sovyet kaynaklarında İstiklâl Harbi'ne ve o döneme ilişkin yapılan çalışmalarda Mustafa Kemal'in askerî yönü ön plânda olmuştur. Zira Türk-Sovyet ilişkilerinin başlangıcını ihtiva eden dönem, Anadolu'da bir istiklâl mücadelesi verildiği dönemdi. Doğal olarak Sovyet müellifler de eserlerinde Anadolu'da meydana gelen savaşa ve bu savaşı yürüten isimlere yer vermişlerdir. Sovyet müelliflerin

⁵⁶ Y. N. Rozaliev, a.g.e., s. 3.

Anadolu'daki bu mücadeleye verdikleri ehemmiyet, bu savaşın başında bulunan komutanları ve onların komutanlık vasıflarını da değerlendirmelerine yol açmıştır. Bu müellifler, ideolojik farklılardan ötürü Mustafa Kemal'in devlet adamlığına ilişkin zaman zaman tenkitlerde bulunsalar da söz konusu Mustafa Kemal'in askerî yönü olduğunda aynı tavrı göstermekten kaçınmışlardır.

Çarlık Rusyası'nın yıkılmasından sonra Sovyet kaynaklarına Mustafa Kemal hakkında aktarılan ilk bilgi onun askerî yönü ile alâkalıdır. Çarlık Rusya Genelkurmayı'nın 1916 yılında Türk ordusu komuta kademesine ilişkin yaptığı değerlendirmede Mustafa Kemal'e de yer verilerek onun "*cesur, popüler, enerjik ve bağımsız hareket edebilen bir subay*"⁵⁷ olduğu vurgulanmıştır. Çarlık Rusyası kayıtlarından aktarılan bu bilgi, söz konusu Mustafa Kemal'in askerî yönü olduğunda Sovyet Rusya'da da genel itibarı ile bu şekilde değerlendirilmiştir. Uzun bir süre Türk toplumunun içinde yaşamış olan Konstantin Yust da İttihatçılar arasında yaşanan bölünme sonrasında Mustafa Kemal'in "*demokratik eğilimli askerler*" arasında yer aldığını belirtmiştir.⁵⁸

Mustafa Kemal'e atfedilen bu ehemmiyet yalnızca devlet kayıtlarıyla sınırlı kalmamış, o dönemi tetkik eden tarihçilerin ve yazarların da kitaplarında kendisine yer bulmuştur. Tarih kitaplarında silahlı mücadelenin başında olması ve bu hareketi bizzat yürütmesi sebebiyle Mustafa Kemal'den "...özgürlük ve bağımsızlık için emperyalist baskıya karşı silahlı mücadelenin bayrağını yükselten"⁵⁹ komutan olarak bahsedilmektedir.

Yalnızca tarihçi ve yazarların değil, İstiklâl Harbi esnasında Türkiye'yi ziyaret etmiş Sovyet devlet adamları da Mustafa Kemal'in askerî yönüne dair değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin resmî temsilcisi olarak 1921 senesinde Ankara'ya gelen meşhur Sovyet generali M. V. Frunze'nin Ankara'ya gelmeden evvel, 6 Ekim 1921 tarihinde, yayımlanan ve daha sonra anılara eklenen yazısında Mustafa Kemal'e ilişkin: "*1919 yılı sonlarında Küçük Asya'nın içerilerinde, Erzurum ve Sivas'ta Türkiye'nin içinde bulunduğu durumdan hoşnut olmayanlar bir araya gelmeye başladılar. Bu hoşnut olmayanların başında gözde*

⁵⁷ M. A. Gareev, **K. Atatürk Fragmenti**, s. 13.

⁵⁸ K. Yust, **Kemalist Anadolu Basını**, Haz. Orhan Koloğlu, ÇGD Yayınları, Ankara, 1995, s. 145.

⁵⁹ "Pamyati Kemalya Atatürka", **Vestnik**, İzdatelstvo Nauka, Moskva, 1964, s.131.

Türk generallerinden biri bulunuyordu: Mustafa Kemal Paşa”⁶⁰ diyerek Mustafa Kemal ile henüz görüşmeden onun askerliğine ilişkin bir değerlendirme yapmıştır. Ankara’ya gitmek üzere Anadolu’da bulunan ve Türkiye’ye büyükelçi olarak atanan S. İ. Aralov, Ankara’dan dönüşü esnasında karşılaştığı General Frunze’nin, Mustafa Kemal hakkında kendisine: ““...*Mustafa Kemal Paşa güçlü, iradeli bir örgütçü, olağanüstü bir komutan. İnönü ve Sakarya muharebelerinde kendini gösterdi*”⁶¹ dediğini belirtmektedir. Aralov hatıratında, İstiklâl Harbi’nin başına orduda bulunan ilerici aydın askerlerin geçtiğini belirterek Mustafa Kemal’in bu ilerici aydın askerlerin arasından çıktığının da altını çizmiştir.⁶²

Yine Sovyet kaynaklarında, İstiklâl Harbi’nin zafer ile sonuçlanmasının ana sebeplerinden birinin Mustafa Kemal ve yardımcılarının savaşta göstermiş oldukları olağanüstü askerî operasyon yönetimi olduğu belirtilmiştir.⁶³ Mustafa Kemal’in askerî organizasyon kabiliyetine ilişkin başka kaynaklarda da kendisinden “*büyük teşkilatçılık yeteneğine sahip demir iradeli genç general*”⁶⁴ diyerek bahsedilmiş ve daha İstanbul’da iken kendisinin ulusal hareketin liderlerinden biri olduğu vurgulanmıştır.

Sovyet neşriyatında Türkiye ve Mustafa Kemal Atatürk hakkında çalışmaları ile tanınan A. F. Miller, Mustafa Kemal’in 38 yaşında olmasına rağmen yetenekli bir komutan olarak büyük bir şöhret kazandığını; savaş esnasındaki davranışlarının, şahsiyetinin ve vatanseverliğinin ona, subaylar ve askerler arasında itibar kazandırdığını belirtmektedir.⁶⁵ Miller yine Türkiye tarihine ilişkin yazdığı başka bir kitabında da, Anadolu burjuvazisi ve anti-emperyalist hareketin organizatörlerinin Türk vatansever aydınlarından ve çoğunlukla askerî güçlerden oluştuğunu; Mustafa Kemal’in de bunların arasından ortaya çıkarak Türk halkının millî mücadelesinin lideri olduğunu belirtmektedir.⁶⁶

⁶⁰ M. V. Frunze, **Türkiye Anıları**, Çev. Ahmet Ekeş, Cem Yayınevi, İstanbul, 1978, s. 7.

⁶¹ S. İ. Aralov, **Bir Sovyet Diplomatının Anıları 1922-1923**, s. 37.

⁶² S. İ. Aralov, **a.g.e.**, s. 25.

⁶³ A. D. Novıçev, “Vliyanie Velikoy Oktyabrskoy Sotsialisticheskoy Revolutsii Na Sudbu Turtsii”, **Vestnik Leningradskogo Universiteta**, No. 20, İzdatelstvo Leningradskogo Universiteta, Leningrad, 1957, 107.

⁶⁴ V. A. Gurko-Kryajin, **İstoriya Revolutsii v Turtsii**, Mir, Moskva, 1923, s. 97.

⁶⁵ A. F. Miller, **Kratkaya İstoriya Turtsii**, Gosudarstvennoe İzdatelstvo Politicheskoy Literaturı, Moskva, 1948, s. 173.

⁶⁶ A. F. Miller, **Oçerki Noveyşey İstorii Turtsii**, İzdatelstvo Akademii Nauk SSSR, Moskva, 1948, s. 83.

Sovyet kaynaklarında Mustafa Kemal'in devrimci faaliyetlerine okuldan sonra görev için bulunduğu Şam'da arkadaşları ile kurduğu gizli bir örgüt olan Vatan ve Hürriyet Cemiyeti ile başladığı fakat başarısız olduğu ifade edilmektedir.⁶⁷ Miller, daha sonra Mustafa Kemal'in Abdülhamid rejimine karşı harekete geçtiğini, 1907'den itibaren Genç Türkler ile bağlantı kurduğunu ve kendi örgütü ile İttihat ve Terakki'ye katıldığını belirtmektedir.⁶⁸ A. F. Miller 1908 Jön Türk Devrimi'ne ilişkin yazdığı bir makalesinde Mustafa Kemal'in İttihat ve Terakki ile siyasi bir anlaşmazlığının bulunmadığını belirtmiş, fakat bazı fikir ayrılıklarının olduğunu ve bu fikir ayrılıklarının Mustafa Kemal'in İttihat ve Terakki tarafından "oyun dışı" bırakılması ile sonuçlandığını vurgulamıştır.⁶⁹ Diğer taraftan bazı Rus kaynaklarında tam tersine Mustafa Kemal'in Jön Türkler ile hiçbir teması olmadığı ileri sürülmektedir.⁷⁰

Mustafa Kemal'in Çanakkale Cephesi'nde verdiği mücadeleye de eserlerinde yer veren Sovyet müellifler, Atatürk'ün İngiliz Ordusu'nu Anafartalar'da bozguna uğrattığını ve bu kritik durumdan ülkesini kurtardığını belirterek onun bu savaşta kendisinin ne kadar cesur ve marifetli bir asker olduğunu keşfettiğini dile getirmişler ve yine kendisinin büyük bir enerjiye, askerî yeteneğe ve örgütleme kabiliyetine sahip olduğunu belirterek, Anadolu ordusunun gücünü arttırabilmek için pek çok şey yaptığını vurgulamışlardır.⁷¹ Y. N. Rozaliev'in *Mustafa Kemal Atatürk* adıyla neşredilen kitabında Atatürk'ün Çanakkale Cephesi'ndeki başarısı şu şekilde özetlenmiştir: "*Mustafa Kemal, düşman kuvvetlerinin bu planlarının önceden hesaplayarak, kendine özgü enerjisi ile önemli hücum bölgelerini kuvvetlendirmeye başlamıştı. Bu arada Sanders tarafından kendisine önerilen kurmay başkanlığı görevini reddeden Mustafa Kemal, birkaç tümeni kendi yönetimine almıştı. Mustafa Kemal'in sık sık Sanders'in emirleri ile çelişen çıkışları başarılı olmuştu. Yaklaşık bir yıl karşı karşıya kalmalarına rağmen düşman kuvvetleri avantaj sağlayamamıştı. Mustafa Kemal'in mertliği, atılganlığı ve yeteneği sayesinde, Çanakkale önlerindeki savaşta kazandığı başarıdan sonra albay rütbesine yükseltildi. Boğazların savunulmasında elde edilen başarı, Türk ordusunun moralini yükseltmiş, milli*

⁶⁷ A. F. Miller, "Revolütsiya 1908 g. v Turtsii i Mustafa Kemal", **Narodı Azii i Afriki**, No. 3, İzdatelstvo Nauka, Moskva, 1975, s. 59.

⁶⁸ A. F. Miller, **Oçerki Noveyşey İstorii Turtsii**, s. 84.

⁶⁹ A. F. Miller, "Revolütsiya 1908 g. v Turtsii i Mustafa Kemal", s. 63.

⁷⁰ Y. N. Rozaliev, **Mustafa Kemal Atatürk**, s. 11.

⁷¹ M. Pavloviç, **Revolütsionnaya Turtsiya**, Gosudarstvennoe İzdatelstvo, Moskva, 1921, s. 80.

*kurtuluş zaferini hazırlamıştır.”*⁷² Atatürk’e ilişkin yazılan bir biyografik eserde, Çanakkale Cephesi’ndeki başarılarının Mustafa Kemal’i ordu içindeki en iyi muharebe subayları arasına girmesini sağladığını belirtilmiştir.⁷³

Sovyet kaynaklarında ve sonraki dönem Rus kaynaklarında Mustafa Kemal Atatürk’ün askerî hayatına ilişkin kaleme alınan eserlerde, Mustafa Kemal’in bir asker olarak İstiklâl Harbi ve önceki aldığı görevlerdeki başarıları hiçbir şekilde küçümsenmemiş ve övgü dolu cümleler ile ifade edilmiştir.

1.4. Devlet Adamlığı

Rus kaynaklarında Mustafa Kemal’in devlet adamlığı *“Bu ülkede bugün gördüğümüz ve bir zamanlar ekonomik ve sosyal olarak geri kalmış olan her şey, Mustafa Kemal’in önderliğinde ve Türklerin kendisi tarafından yapılmıştır”*⁷⁴ denilerek kendisine yer bulmuştur. Rus tarihçileri Atatürk’ü, Türk halkının ulusal egemenliğini kazanma yolunda giriştiği Kurtuluş Savaşı’nın kayıtsız şartsız lideri, Türkiye Cumhuriyeti’nin gerçek kurucusu, Sovyet Rusya ve Türkiye arasındaki dostluk ilişkilerinin gelişmesini içtenlikle isteyen bir devlet adamı olarak görmüşlerdir.⁷⁵ Çalışmanın bu kısmında, Sovyet kaynaklarında Mustafa Kemal Atatürk’ün devlet adamlığına ilişkin devlet adamlarının, tarihçilerin ve yazarların düşüncelerine yer verilecektir.

SSCB Merkezî İcra Komitesi Başkanı M. İ. Kalinin’in *“Türk halkının bağımsızlık için verdiği kahramanlık savaşını sembolize eden dost ülkenin ulu lideri”*⁷⁶ diyerek tasvir ettiği Mustafa Kemal Atatürk’ten Sovyet kaynaklarında Türkiye’ye dair yazılan eserlerin önemli kısmında büyük bir övgü ile bahsedilmiştir. Atatürk’ün cumhuriyet anlayışına ilişkin A. F. Miller şu tespiti yapmıştır: *“Atatürk’ün anlayışında cumhuriyet, onun kayıtsız ulusal egemenliğe dayanan ulus devlet*

⁷² Y. N. Rozaliev, **a.g.e.**, s. 24.

⁷³ N. Nadejdin, **Otets Natsii: Mustafa Kemal Atatürk**, Mayor, Moskva, 2011, s. 34.

⁷⁴ N. Nadejdin, **a.g.e.**, s. 6.

⁷⁵ M. S. Meyer, “Rus Tarihçilerinin Yapıtlarında Kemalist Reformlar”, **Atatürk ve Modern Türkiye**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2001, s. 423.

⁷⁶ A. Kolesnikov, **Atatürk Dönemi Türk-Rus İlişkileri**, Çev. İlyas Kamalov, Atatürk Araştırma Merkezi, İstanbul, 2010, s. 36.

konsepti ile eş anlamlı olarak, ulusal devrimin hem bir ürünü hem de güvencesiydi.”⁷⁷

1922-1923 yılları arasında Türkiye Cumhuriyeti’nde Büyükelçilik görevini ifa eden S. İ. Aralov’un, Türkiye’ye gelmeden evvel V. İ. Lenin ile sohbeti esnasında Lenin’in kendisine Mustafa Kemal hakkında “*Mustafa Kemal Paşa, tabii ki Sosyalist değildir. Ama görülüyor ki, iyi bir örgütçü, yetenekli bir komutan, burjuva-ulusal devrimini yürütüyor, ilerici bir insan, akıllı bir devlet adamı. Bizim Sosyalist devrimimizin önemini anlamış olup, Sovyet Rusya’ya karşı olumlu davranıyor. O, istilacılara karşı bir kurtuluş savaşı yapıyor. Emperyalistlerin gururunu kıracağına, padişahı da yordakçlarıyla birlikte silip süpüreceğine inanıyorum. Halkın ona inandığını söylüyorlar. Ona yardım etmek, yani Türk halkına yardım etmek gerekiyor. İşte, sizin işiniz budur. Türk Hükümeti’ne, Türk halkına saygı gösteriniz. Büyüklük taslamayınız. Onların işlerine karışmayınız*”⁷⁸ diyerek kendisini Türkiye’ye gönderdiğini belirtmektedir. S. İ. Aralov anılarında, yolculuk sırasında edindiği izlenimlerden yola çıkarak Mustafa Kemal Atatürk’ün, sömürgecilik düzeni ile esaret altına alınmış geri bir Doğu ülkesi için işitilmemiş derecede büyük bir politik iş, büyük bir örgütlenme işi başardığının; köylüler, şehir burjuvazisi ve askerler arasında etkisinin, ona duyulan güven ve inancın çok büyük olduğunun altını çizmiştir.⁷⁹

Sovyetlerin büyükelçisi olarak görev yapan S. İ. Aralov, Ankara’ya gelmek üzere Samsun’da bulunduğu esnada Sovyet generallerinden ve o esnada Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti adına antlaşma yapmak üzere Anadolu’da bulunan M. Frunze ile karşılaşmıştır. Aralov, bu karşılaşmada General Frunze’nin kendisine Mustafa Kemal Atatürk hakkında “*...Mustafa Kemal Paşa güçlü, iradeli bir örgütçü, olağanüstü bir komutan. İnönü ve Sakarya muharebelerinde kendini gösterdi. Akıllı bir devlet adamı ve yalnız yabancılara karşı değil, kendi çevresine karşı da büyük bir diplomat. Herkese inanamaz, sık sık onun yüzüne karşı yalan söylüyorlar, Mustafa Kemal de bunu anlıyor. Okumuş, kültürlü insanlar az, bunları hesaphı kullanmak zorunda. Mustafa Kemal, bir gün çok akıllıca, halkın yücelttiği ve güvenine layık gördüğü kişilerin sık sık, dikkatle, moral dayanıklılığını sınamak gerektiğini söyledi.*

⁷⁷ A. F. Miller, “Stanovlenie Turetskoy Respubliki”, **Narodi Azii i Afriki**, No. 6, İzdatelstvo Nauka, Moskva, 1973, s. 46.

⁷⁸ S. İ. Aralov, **Bir Sovyet Diplomatının Anıları 1922-1923**, s. 27.

⁷⁹ S. İ. Aralov, **a.g.e.**, s. 57.

*Cephede bile sağlam olmayan komutanlara rastlanmaktadır. Zaman zaman bunların ihaneti görüldüğü hâlde Mustafa Kemal şimdilik bunlara katlanmaktadır. Bunları inandırmaya ve idare etmeye çalışmaktadır. Fakat millete karşı olanlara acımasızca davranmaktadır”*⁸⁰ dediğini belirtmektedir. Aralov, TBMM İzmit vekillerinden Hüseyin Sırrı Bellioğlu ile yaptığı söyleşide “*Mustafa Kemal sultanın çürümüş imparatorluğunun yıkıntıları üzerine yeni bir devlet kurdu. O, derebeylerine karşı ayaklanan halka dayandı*”⁸¹ diyerek Mustafa Kemal’in devlet adamlığını methetmiştir. Sovyet Devrimi’nin önde gelen isimlerinden Lev Troçki de sürgünde bulunduğu İstanbul’da kendisi ile röportaj yapan bir gazeteciye Mustafa Kemal hakkında “*İstiklâlinizi, bu uğurdaki mücadeleyi büyük reisinizi idaresine medyunsunuz. Gazi’nin büyüklüğü artık dünyaca teslim edilmiş bir hakikattir. Bir hakikat ki, burada tekrar etmekte ben de zevk duyarım*” açıklamasında bulunmuştur.⁸² Uzun yıllar boyunca Sovyet Dışişleri Halk Komiserliği görevini ifa eden G. Çiçerin de Mustafa Kemal’e ilişkin “*Kemal çok ilginç bir kişiydi, kendisini kuşatan insanlarla daima parlamentarizm, kadınların azat edilmesi, eğitimin ve tüm kültürün modernleştirilmesi gibi sorunları görüşüyordu*” yorumunda bulunmuştur.⁸³

Hamit Aliyev, Mustafa Kemal Atatürk’ün Türk-Sovyet ilişkilerinin kurulmasına dair rolünü: “*Mustafa Kemal Atatürk’ün adını Sovyet halkları için unutulmaz kılan nedenlerden biri de, asıl onun Sovyet devletinin kurucusu Lenin ile birlikte iki komşu ülke arasında karşılıklı anlayış ve birbirinin hayatî çıkarlarına dayanılarak iyi komşuluk, dostluk ilişkilerini politik, ekonomi ve kültür alanlarında sağlam temelini atmış bulunmasıdır*”⁸⁴ şeklinde ifade etmiştir. İstiklâl Harbi vermek suretiyle kurulan Türkiye Cumhuriyeti ile 1917 Devrimi neticesinde temelleri atılan Sovyetler Birliği politik, siyasi ve coğrafi nedenlerden ötürü yakın işbirliği geliştirdiler. Bunun doğal sonucu olarak devletler kadar devlet adamları da bu ilişkilerin yürütülmesinde ve geliştirilmesinde büyük rol oynadı. Anadolu’da devam eden ve Sovyet tarihçilerinin

⁸⁰ S. İ. Aralov, **a.g.e.**, s. 37.

⁸¹ S. İ. Aralov, **a.g.e.**, s. 220.

⁸² Ö. S. Coşar, **Troçki İstanbul’da**, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2015, s. 46.

⁸³ B. M. Potskhveriya, “Atatürk’e İlişkin Sovyet Yayınları”, **21-25 Eylül 1981 IX. Türk Tarih Kongresi**, III. Cilt, Ankara, s. 1919.

⁸⁴ H. Aliyev, “Kemal Atatürk’ün Türkiye ile Sovyetler Birliği Arasında Dostluğun Kurulması ve Sağlamaşmasında Rolü”, **21-25 Eylül 1981 IX. Türk Tarih Kongresi**, III. Cilt, Ankara, s. 1909.

“Ulusal Kurtuluş Hareketi” adını verdiği bu hareket, en önemlisi Mustafa Kemal olmak üzere pek çok yetenekli lideri ortaya çıkarmıştır.⁸⁵

SSCB Asya Bilimler Akademisi’nin Mustafa Kemal Atatürk’ün ölümünün 25. yılına adanmış toplantının konuşmacılarından A. M. Şamsutdinov yaptığı konuşmasında Mustafa Kemal Atatürk’e ilişkin: “*Atatürk Türkiye’yi emperyalizm ve feodalizmin boyunduruğundan kurtarmıştır. O, büyük Ekim Sosyalist Devrimi’nin ardından, halkının gücüne derinden inanan olağanüstü bir vatansever, özgürlük ve bağımsızlık için emperyalist baskıya karşı silahlı mücadelenin bayrağını yükselten Doğu halklarının en önemli siyasi ve kamusal isimlerinden biriydi*”⁸⁶ şeklinde övgü dolu cümleler kullanmıştır. Yine bu konuşmasında Şamsutdinov, Atatürk yönetimi altında Türkiye Cumhuriyeti’nin ekonomik bağımsızlığının peşinde olduğunu, yerli sanayi oluşturmaya başladığını belirtmiş; tarım, kültür ve bilim alanlarında da gelişim gösterdiğinin altını çizmiştir. Konuşmasının devamında Şamsutdinov, Mustafa Kemal’in Ortaçağ kalıntılarından üstesinden gelmek için ekonomi, kültür ve yaşam tarzında önemli değişiklikler yaptığını belirterek, Atatürk’ün dış politikasının gerçekçi yönünün Türkiye’nin uluslararası konumunu ve Doğu halkları arasındaki güvenilirliği güçlendirdiğini vurgulamıştır.

Sovyet kaynaklarında Mustafa Kemal’e ilişkin yapılan övgülerin ekseriyeti, onun bağımsızlık mücadelesi için ulusal güçleri bir araya getiren, anti-emperyalist mücadelenin ruhunu oluşturan ve tüm bu mücadeleler sırasında kendisini gösteren büyük bir devlet adamı olduğu üzerinedir.⁸⁷ Kasım 1920’den 1922’ye kadar Anadolu’da bulunan Konstantin Yust, 1926’da yazdığı “Kemalizm” adlı makalesinde “*Ne mutlu halklara ki mevcudiyetinin kritik anlarında tarihî olaylar seviyesinde bulunabilen, ölüme mahkûm nüfusun sınıflarının azim ve kudretini kendi iradesinde tecessüm ettirebilen önderleri yaratmayı beceriyor. Anadolu böyle bir önderi verdi ve Kemalizm zafer çaldı*”⁸⁸ diyerek Mustafa Kemal’in şahsında Anadolu’da kazanılan zaferi takdir etmiştir.

Mustafa Kemal Atatürk’ün adı, Komintern belgelerinde de yer almış ve kendisinden, başında bulunduğu Ankara Hükümeti’nden, Türk halkını Batılı kapitalist

⁸⁵ P. Moiseev, Y. Rozaliev, Y. K. *İstorii Sovetsko-Turetskih Otnoşeniy*, s. 14.

⁸⁶ “Pamyati Kemalya Atatürka”, s. 131.

⁸⁷ A. D. Novıçev, *Turtsiya*, İzdatelstvo Nauka, Moskva, 1965, s. 148.

⁸⁸ E. Hasanova, “Sovyet Bilginlerinin Eserlerinde Atatürk’ün İçtimai ve Siyasi Anlayışlarının Işıklandırılması”, 11-15 Ekim 1976 VIII. Türk Tarih Kongresi, III. Cilt, Ankara, s. 2016.

sömürücülere karşı direnişi başarılı bir şekilde örgütlediği şeklinde bahsedilmiştir.⁸⁹ Bu belgelerde bağımsız, yeni, ileri bir Türkiye için mücadele etmiş ve Cumhuriyet'in kuruluşundan beri cumhurbaşkanı olarak bahsedilen Atatürk şu şekilde tasvir edilmiştir: “Mücadeleci emperyalist kliklerin 1919-1922 yıllarındaki istilalarından kurtulmak için Türk halkının yürüttüğü zaferle sonuçlanan mücadelenin ve iç gericiliğe karşı, büyük reformlar için, barış için, özgür ve bağımsız bir Türkiye Cumhuriyeti için verilen aynı biçimde başarılı mücadelelerin de önderi olan bu büyük generalin adını Türkiye’de bilmeyen yoktur. Halkın onurlu evladı olarak daha emperyalist savaş sırasında emperyalizmin nasıl korkunç bir köleleştirmeye yol açtığını gördü ve ilk adım olarak, Türk halkının kaderine küstah bir biçimde hükmetmek isteyen Alman komutanlığına karşı mücadeleye girişti. Türk halkının dikkatini, özgürlüğünü ve barış içinde var olmasını tehdit eden Alman emperyalizmi ve ajanlarına çekti. En karanlık gericiliği, Sultan ve Halifenin kanlı rejimini tasfiye etmek için, Türk kadının eşitliği için, din işlerinin devlet ve eğitim işlerinden ayrılması için, yeni Latin alfabesi için, okur-yazarlık için ve Türkiye’nin sanayileşmesi için Türk halkının yürüttüğü mücadelenin başına geçti.”⁹⁰ Komintern belgelerinde Atatürk’e yönelik bazı eleştiriler de yer almaktadır. Bu belgelerde Türkiye’de gericiliğin tekrar güçlenmesine ilişkin Atatürk’ün halk güçlerini zayıflatma ve gericiliği güçlendirme politikası izlediği belirtilirken; onun demokratik hakların ve halkın özgürlüğünün sınırlandırılması, işçi örgütlerinin yasaklanması, işçi önderleri ile Komünistlerin kovuşturulması, demokratik basınının kovuşturulması gibi politikalarının ülkenin ilerici güçlerinin, demokratik cephenin ve Türkiye’nin bağımsızlığı için mücadele eden tüm güçlerin zayıflamasına ve düşmanın güç toplamasına yol açtığı vurgulanmaktadır.⁹¹

Sovyet kaynaklarında Mustafa Kemal Atatürk’e ilişkin birtakım eleştiriler de yer almıştır. P. Kitaygorodskiy yazdığı bir yazıda Mustafa Kemal Atatürk’ten şu şekilde bahsetmiştir: “Ülke çapında çok popüler olan Gazi Kemal, tüm güce sahiptir. Türkiye’nin ulusal devrimci diktatörüdür. O, siyasi ve sivil, hukuk ve yaşayış

⁸⁹ D. Perinçek, **Komintern Belgelerinde Türkiye-1 Kurtuluş Savaşı ve Lozan**, Çev. Fatma Artunkal, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1993, s. 35.

⁹⁰ D. Perinçek, **Komintern Belgelerinde Türkiye-2 Kemalist Cumhuriyet**, Çev. Kollektif, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1999, s. 78.

⁹¹ D. Perinçek, **a.g.e.**, s. 79.

*alanlarında yapılan tüm reformların ruhudur.”*⁹² Millî Mücadele sırasında da Mustafa Kemal’e verilen başkomutanlık görevinin üç ay uzatılmasına ilişkin *İzvestiya* gazetesinde yayımlanan bir haberde, Mustafa Kemal’e bu süre içinde diktatörlük derecesinde tam yetki verildiği belirtilmiştir.⁹³ Yine 1923 yılında çıkan *Ogonyok* isimli derginin ilk sayısında Mustafa Kemal Atatürk’ün resmi konularak “*Türkiye’nin Diktatörü*” başlığı atılmıştır.⁹⁴ Sovyet gazete ve dergilerinde Atatürk’ten “diktatör” diye bahsetmelerinde o dönem Türkiye’de Komünist cereyanlara karşı uygulanan baskı nedeniyle çıkan sorunların etkisi oldukça büyüktür. Tüm bunların dışında Sovyet Hükümeti nezdinde Mustafa Kemal’e karşı birtakım güvensizliklerin ortaya çıkmasının da etkisi olmuştur. G. Çiçerin’in 20 Ekim 1921 tarihinde V. İ. Lenin’e yazdığı mektupta Mustafa Kemal kastedilerek “*çeteler göndererek ve Sovyet karşıtı unsurlara para desteği vererek Kafkas’ta bize sorunlar çıkarabilir*” denilerek ondan kuşkulandıkları bir dönem yaşanmıştır.⁹⁵

Netice itibariyle Sovyetlerde Mustafa Kemal Atatürk hakkında kaleme alınan eserlerde Atatürk’ü bizzat tanımış, onunla görüşmüş kimseler kendisinden övgü dolu sözler ile bahsetmişlerdir. Bunların dışında Mustafa Kemal’in devlet adamlığı mevzu bahis olduğunda ise yapılan eleştirilerin ekseriyeti ideolojik bir temele dayandığı gibi Türkiye’de meydana gelen ve Bolşevik cereyanlara karşı yürütülen politikaların etkisi altında yapılmıştır. Bu durumun dışında Sovyet Rusya’nın Türkiye’ye yönelik politikalarını ve Mustafa Kemal’e olan yaklaşımlarını etkileyen bir diğer husus da Türkiye ile Batılı devletler arasındaki ilişkilerin seyridir.

⁹² P. Kitaygorodskiy, “Zametki o Kemalistkoy Turtsii”, **Bolşevik**, No. 18, İzdanie Gazeti Pravda, Moskva, 1927, s. 43.

⁹³ R. D. Örs, **Rus Basınında Kurtuluş Savaşı ve Atatürk**, s. 82.

⁹⁴ R. D. Örs, **a.g.e.**, s. 107.

⁹⁵ R. Kazancyan, **Bolşevik-Kemalist-İttihatçı İlişkileri**, Çev. Arif Acaloğlu, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2000, s. 26.

2. SOVYET KAYNAKLARINDA TÜRKİYE

2.1. Kongreler

Türkiye Cumhuriyeti devletinin kurulmasına giden süreçte Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde işgalcilerin mağlup edilmesi ve vatanın bağımsızlığını yeniden kazanması fikri ile 1919 tarihinde birçok kongre tertip edildi. Bu kongreler Türkiye Cumhuriyeti tarihinde oldukça önemli bir yere sahip olmakla birlikte, yabancı müelliflerin de Türkiye tarihi üzerine yaptığı çalışmalarında yer verilen bir husus olmuştur. Sovyet kaynaklarında bu kongreler dönemine ilişkin Balıkesir, Trabzon ve Amasya'da yapılan kongrelerden kısaca bahsedilmekle birlikte, Erzurum ve Sivas kongreleri üzerinde ise bilhassa durulmuştur.

Rus tarihçi Boris Potskhveriya⁹⁶, Erzurum ve Sivas kongrelerinin Türkiye tarihindeki önemini şu sözler ile ifade etmiştir: *“Kemal ve yandaşlarının güttüğü dış politikanın amaçları 1919 yılında Erzurum ve Sivas'ta düzenlenen, ulusal hakları savunan derneklerin kongresinde ilan edilmişti. Gerçekte birbiriyle aynı olan bildirilerde, ulusal sınırlar içinde vatanın bütünlüğünü koruma gerekliliği, onun bölünmezliği, Türk toprakları üzerinde mandacılık görüşlerinin ve yabancılara ayrıcalıkların tanınmasının reddinden söz ediliyordu. Sivas'ta kabul edilen bildirgeye dayanarak Meclis, 1920 yılında Ulusal And'ı onaylamıştır. Bu eylem, İttifak ülkelerinin planları ve ulusal çıkarlarının savunulması şöyle dursun, bu ülkelerle gizli anlaşmalar yapan padişah hükümetinin politikasına bir darbe indirmiştir.”*⁹⁷

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasında büyük bir ehemmiyete sahip olan kongrelerden biri olan Erzurum Kongresi 23 Temmuz'da başlayarak 7 Ağustos 1919 tarihine kadar devam etmiştir. Sovyet tarihçi A. M. Şamsutdinov, bu kongrenin önemini şu cümleler ile ifade etmiştir: *“Erzurum Kongresi kurtuluş hareketinin tek ve birleşik bir merkezinin oluşturulmasında belirleyici bir role sahip olmamakla birlikte, böyle bir örgütün 4-12 Eylül 1919 tarihleri arasında yapılan Sivas*

⁹⁶ Boris Mihayloviç Potshveriya (1919-) Moskova şehrinde doğdu. 30 Aralık 1953'te “Birinci Dünya Savaşı ve ve Sonrasında (1914-1920) Amerikan Sömürgecilerinin Türkiye'yi İstilâ Siyaseti” adlı yüksek lisans tezini savundu. 1950 yılından itibaren Şarkiyat Enstitüsü'nde çalışmaya başladı ve 1970-1978 yılları arasında daire başkanlığı görevinde bulundu. 2005 yılında Türk Tarih Kurumu'na üye seçildi. 60'tan fazla yayımlanmış çalışması bulunmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. A. Kolesnikov, İ. Kamalov, **Avrasya Türkologları Sözlüğü**, Cilt 1, Kitap 1, s. 146-147.

⁹⁷ B. Potskhveriya, “1920'li ve 1930'lu Yıllarda Türk-Sovyet İlişkileri”, **Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999, s. 189.

Kongresi'nde biçimlenmesine bir temel hazırlamış oldu."⁹⁸ Erzurum Kongresi, Sivas Kongresi'ne nazaran daha yerel ve alınan kararlar bakımından daha kısıtlı bir kongredir. Dolayısıyla Sivas Kongresi'ne zemin hazırlayan ortamın yaratılması bakımından oldukça önemlidir. Nitekim Sovyet tarihçiler de Erzurum Kongresi'nin kurtuluş hareketine rehberlik edecek bir merkezin kurulmasına imkân sağlayan Sivas Kongresi'nin toplanmasını sağladığını belirtmektedirler.⁹⁹

Sovyet tarihçi A. M. Şamsutdinov, Mustafa Kemal'in Erzurum Kongresi'nde yaptığı konuşmada şu hususlara dikkat çektiğinin altını çizmiştir: *"Türkiye'nin silah bırakmasından sonra İtilaf Devletleri'nin haince eylemlerini belirterek, ülkenin bölünmesi konusundaki emperyalist planları açıkladı. İtilaf Devletleri'nin ne pahasına olursa olsun Türk devletini ve Türk ulusunun bağımsızlığını yok etmek niyetinde olduklarını belirtti. Mustafa Kemal, birbiri arkasına değişen sultan hükümetlerinin, yurt ve ulusun çıkarlarını savunacak güçte ve yetenekte olmadıklarına işaret etti ve pek çoğu yaşadıkları yerleri terk eden işgal edilmiş bölge insanların acıklı durumuna değindi."*¹⁰⁰ Ayrıca Şamsutdinov, Mustafa Kemal'in bu kongrede yaptığı yurtseverlikle, ülkenin bağımsızlığı için savaşım kararlılığıyla dolu söylevin delegeler üzerinde büyük bir tesir bıraktığını vurgulamıştır. Yine Şamsutdinov'un dikkat çektiği diğer bir husus, İstanbul'da bulunan ve Amerikan mandasının kurulması için çaba gösteren ulusçuların tersine, Erzurum Kongresi'nin her türlü manda ve himayeyi reddetmesidir.¹⁰¹

Bir diğer Sovyet yazar Y. A. Bagirov, Erzurum Kongresi'nde esas olarak Doğu Anadolu'nun parçalanmasının nasıl önleneyeceği ve Anadolu toprakları üzerinde kurulması plânlanan Yunan ve Ermeni devletlerinin nasıl engelleneceği üzerinde durulduğunu belirtmektedir.¹⁰² A. Melnik ise Erzurum Kongresi'nin, işgalcilerin def edilmesi ve Türkiye'nin egemenliğinin sağlanması sloganları altında gerçekleştirildiğini ifade etmiş ve ayrıca bu kongrede ortaya atılması muhtemel bir manda fikrinin, İstanbullu işbirlikçiler tarafından propaganda malzemesi edilmesi

⁹⁸ A. M. Şamsutdinov, **Mondros'tan Lozan'a Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi 1918-1923**, Çev. Ataol Behramoğlu, Doğan Kitap, İstanbul, 1999, s. 83.

⁹⁹ M. A. Gasratyan, C. F. Oreškova, Y. A. Petrosyan, **Oçerki İstorii Turtsii**, Glavnaya Redaktsiya Vostochnoy Literaturi İzdatelstvo Nauka, Moskva, 1983, s.167.

¹⁰⁰ A. M. Şamsutdinov, **Mondros'tan Lozan'a Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi 1918-1923**, s. 82.

¹⁰¹ A. M. Şamsutdinov, **a.g.e.**, s. 83.

¹⁰² Y. A. Bagirov, **İz İstorii Sovetsko-Turetskih Otnoşeniy**, İzdatelstvo Akademii Nauk Azerbaycanskoy SSR, Baku, 1965 s. 21.

tehlikesi üzerine kongrenin, “hiçbir şekilde manda ve himaye” kabul edilmeyeceği yönünde bir karar aldığını vurgulamıştır.¹⁰³

Türkiye üzerine çalışmaları ile tanınan tarihçi A. F. Miller ise Erzurum Kongresi’ne ilişkin şunları kaydetmiştir: “Kongrede yaptığı konuşmada Kemal, Türkiye’nin uluslararası ve ulusal durumunu izah etti. Emperyalistlerin işgalci planları hakkında konuştu ve İstanbul Hükümeti’nin çaresizliğini belirterek, halkın bağımsızlığı için mücadele etmesi gerektiğinin altını çizdi. Kemal, Türkiye’nin mücadelesinde yalnız olmadığını belirterek, Mısır, Hindistan, Suriye, Irak ve Arabistan’daki Ulusal Kurtuluş hareketleri hakkında konuştu. Bağımsızlık tehlikesi ile karşı karşıya olduğunu hisseden Rus ulusu, yabancı işgalcilerin onlara her taraftan saldırdığını görünce hep birlikte bu girişimlere karşı çıktılar.”¹⁰⁴ Ayrıca Miller, Erzurum Kongresi’nde, gerekirse geçici bir hükümet kurmak üzere Mustafa Kemal’in yetki aldığını belirterek, bu yönü ile resmî olmasa bile Erzurum Kongresi’nde seçilen komitenin yeni Türkiye’nin ilk geçici hükümeti olduğunu ifade etmiştir.

Sovyet tarihçileri P. Moiseev ile Y. Rozaliev’in birlikte kaleme aldıkları *K İstorii Sovetsko-Turetskih Otnoşeniy (Türk-Sovyet İlişkileri Tarihi)* isimli kitapta, Erzurum Kongresi’nin önemi şu şekilde ifade edilmiştir: “Erzurum’da Doğu vilayetlerinin haklarının korunması için Temmuz 1919 tarihinde bir toplantı yapıldı. Bu kongre, ülkenin bağımsızlığını savunan en etkili çevrelerin temsilcilerini bir araya getirmeyi başaran Mustafa Kemal Paşa’nın doğrudan denetimi altında gerçekleştirildi. Burada bir araya gelen temsilciler, ülkenin parçalanmasına izin vermeyeceklerini beyan ettikleri bir karar ve bildirge kabul ettiler. Kongrede, sultan hükümetinin İstanbul’daki eylemleri hakkında protesto dile getirildi. Kongrede, Mustafa Kemal başkanlığında seçilen temsilci komitesi, aslında Doğu Anadolu’nun ilk geçici hükümetiydi.”¹⁰⁵ Y. Rozaliev başka bir kitabında ise, Erzurum Kongresi’ni milliyetçi bildirilerle geçen ve bütün Türklerin katılacağı toplantının yapılmasının yolunu açan bir kongre olarak nitelendirmektedir.¹⁰⁶

¹⁰³ A. Melnik, **Turtsiya**, Gosudarstvennoe Sotsialno-Ekonomičeskoe İzdatelstvo, Moskva, 1937, s. 63.

¹⁰⁴ A. F. Miller, **Oçerki Noveyşey İstorii Turtsii**, İzdatelstvo Akademii Nauk SSCR, Moskva, 1948, s.88.

¹⁰⁵ P. Moiseev, Y. Rozaliev, **K İstorii Sovetsko-Turetskih Otnoşeniy**, Gosudarstvennoe İzdatelstvo Politicheskoy Literaturı, Moskva, 1958, s. 15.

¹⁰⁶ Y. N. Rozaliev, **Mustafa Kemal Atatürk**, s. 35.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasında büyük bir önemi olan Sivas Kongresi ise 4 Eylül 1919 tarihinde başlayarak 11 Eylül 1919 tarihine kadar sürmüştür. Sovyet tarihçi A. F. Miller, Sivas Kongresi'nin, Erzurum Kongresi'nden farkını şu şekilde ifade etmektedir: *“Sivas'ta emperyalist itilaf devletlerine karşı mücadeleden ortak Türk sorunu tartışıldı. Bu nedenle Sivas Kongresi, Erzurum Kongresi kararlarını teyit etmekle sınırlı kalmayarak ulusal gerekliliklerin ayrıntılı bir programını da kabul etti: ülkenin bağımsızlığı, ateşkes hattı içindeki tüm Türk topraklarının korunması, işgalci birliklerin def edilmesi, Türkiye'nin bağımsız bir şekilde kurulması hakkı, yabancı müdahalenin reddi, ülkenin egemenliğini ihlâl eden tüm kısıtlamaların kaldırılması...”*¹⁰⁷ Ayrıca Miller, Sivas Kongresi'ni Erzurum Kongresi'nden daha mühim kılan diğer bir sebebi ise, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adı altında bütün Türklerin birleşmesine olanak sağladığı şeklinde açıklamaktadır. Nitekim diğer Sovyet kaynaklarında da aralarında toprak sahipleri, mollalar, memurlar, avukatlar ve diğer Türk aydınlarının bulunduğu ve Erzurum'daki kongreye göre daha az temsilcinin katıldığı Sivas Kongresi'nde alınan kararların, ulusal kurtuluş programının oluşturulması bakımından daha önemli olduğu belirtilmektedir.¹⁰⁸

Sivas Kongresi'nde ele alınan bir diğer önemli husus ise, kongre süresince katılımcılar arasında devam eden manda ve himaye tartışmalarıdır. Sovyetlerin Türkiye Elçisi S. İ. Aralov, Sivas Kongresi'nde meydana gelen manda tartışmalarından anılarında şu şekilde bahsetmektedir: *“Türkiye üzerinde bir Amerikan mandasının kurulması tartışmaları daha “Müdafaa-i Hukuk” Sivas Kongresi'nde ortaya çıkmıştı. İtilaf Devletlerine karşı galip gelme umutlarını yitiren Sivas Kongresi'nin, içlerinde Refet Paşa, Bekir Sami Bey'in de yer aldığı bulunan bazı delegeleri, Amerikan mandasını “kötünün iyisi” sayarak bu görüşü ortaya atmışlardı. Onlar bu görüşü savunurken, Erzurum ve Sivas Kongreleri kararlarının yedince maddesine dayanmaktaydılar. Mustafa Kemal Paşa hemen o zaman bu paragrafın, Türkiye'nin hangi devletten gelirse gelsin sadece bilimsel, endüstriyel ve ekonomik yardımları kabule hazır olduğunu, ama bunun politik ve millî bağımsızlık, toprak bütünlüğü koşuluna bağlılık anlamını taşıdığını ileri sürdü. Mustafa Kemal o zaman yabancı Amerikan mandasına olan bu eğilimle alay etti ve bu teklifleri*

¹⁰⁷ A. F. Miller, **Oçerki Noveyşey İstorii Turtsii**, s.89.

¹⁰⁸ M. A. Gasratyan, C. F. Oreşkova, Y. A. Petrosyan, **Oçerki İstorii Turtsii**, s.167.

şiddetle reddetti. Mustafa Kemal Paşa'nın o zamanki düşüncelerini bugün hatırlatmamız yerinde bir davranış olacaktır."¹⁰⁹ Y. N. Rozaliev de bu tartışmalara ilişkin, Mustafa Kemal ve çevresinin savaş sonrası mandacı sistemin sömürgeci karakterini anladığını ve Sivas Kongresi'nde manda ve himayenin reddi kararının Mustafa Kemal'in "bağımsızlık yalnız ulusun kendi iradesi ve enerjisi ile kurtulabilir" sözü ile onun aklını ortaya koyduğunu belirtmektedir.¹¹⁰ A. M. Şamsutdinov ise manda tartışmalarına ilişkin Mustafa Kemal'in takındığı tavrı şu şekilde ifade etmektedir: *"Mustafa Kemal gerçi Sivas Kongresi koridorlarında ve kişisel konuşmalarda Amerikan mandası düşüncesine kesinlikle karşı çıkmaktaysa da, manda düşüncesine açık bir tavır alarak manda yandaşlarıyla ilişkilerinin keskinleştirilmesini istemiyordu. Bu nedenle onların duygularını hesaba katıyor, onları inandırma yoluyla bu düşünceden caymaya zorlayacağını umuyordu. Ayrıca o sırada manda yandaşlarının eylemcilerine karşı açık bir karşı çıkış ulusal güçleri bölebilir ve antiemperyalist savaşım için bir merkez yaratmada Mustafa Kemal'in siyasal çalışmalarına engel olabilirdi."*¹¹¹ Tüm bu tartışmaların sonucunda manda ve himaye talepleri, Erzurum Kongresi'nde de olduğu gibi kesin bir şekilde reddedildi.

Tarihçi Y. N. Rozaliev Sivas Kongresi'nin en önemli sonucunu şu şekilde belirtmektedir: *"Kurtuluş hareketi ile merkezî bir yönetimin doğuşu, kişisel bir hesap içinde olmayan ve başlıca amacı, devleti korumak ve milletin mutluluğunu geri kazanmak olan bir liderin ortaya çıkmasıydı. Padişah ve kabinesi artık Anadolu Hükümeti'ni görmezlikten gelemezdi ve Mustafa Kemal ile açık bir mücadele içine girmek zorunda kalacaktı."*¹¹² Rozaliev'in de belirttiği gibi Sivas Kongresi'nden sonraki süreçte Ankara'da kurulacak olan yeni hükümet ile birlikte Anadolu topraklarında iki başlı bir yönetim meydana gelecektir. Tarihçi A. F. Miller, Erzurum Kongresi'nden farklı olarak Sivas Kongresi'nin resmî olarak Türkiye'nin ilk geçici hükümeti olduğunun altını çizmiştir.¹¹³

Sovyet kaynaklarında Anadolu'da tertip edilen kongrelerin İstiklâl Harbi'nin kazanılması ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması açısından oldukça önemli hadiseler olduğu belirtilmiştir. Erzurum ve Sivas kongreleri başta olmak üzere,

¹⁰⁹ S. İ. Aralov, **Bir Sovyet Diplomatının Anıları 1922-1923**, s. 70.

¹¹⁰ Y. N. Rozaliev, **Mustafa Kemal Atatürk**, s. 35.

¹¹¹ A. M. Şamsutdinov, **Mondros'tan Lozan'a Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi 1918-1923**, s. 92.

¹¹² Y. N. Rozaliev, **a.g.e.**, s. 36.

¹¹³ A. F. Miller, "Stanovleniye Turetskoy Respubliki", s. 50.

Anadolu’da yapılan tüm kongrelerin en önemli sonucunun ise sıradan bir şehirden cumhuriyetin başkentine dönüşen Ankara’da Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin kurulması şeklinde değerlendirilmiştir.¹¹⁴

2.2. İstiklâl Harbi

Türkiye Cumhuriyeti devleti kuruluncaya dek geçen dönem içerisinde çok zorlu süreçler geçmiştir. Bölgesel direnişler, çeşitli kongreler ve Büyük Millet Meclisi’nin kurulması olmak üzere yaşanan tüm bu hadiselerin Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulmasındaki rolü oldukça büyüktür. Fakat tarihin her döneminde olduğu gibi devletler, bağımsızlıklarını verdikleri vatan müdafaası sonucunda elde etmişlerdir. Türkiye Cumhuriyeti devletinin kuruluşunda da İstiklâl Harbi yahut Kurtuluş Savaşı olarak adlandırılan ve içerisinde birçok muharebeyi barındıran bu dönem hiç şüphesiz müstesna bir yere sahiptir.

Sovyet Rusya’da Türkologlar, Türkiye Cumhuriyeti’nin bu dönemine ilişkin hatırı sayılır sayıda makale ve kitap kaleme almışlardır. Bu çalışmalarda İstiklâl Harbi’nin pek çok safhası yazılmış olmakla birlikte, Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşuna esas temel teşkil eden Sakarya Meydan Muharebesi ve Büyük Taarruz üzerinde bilhassa durulmuştur.

Sovyet Rusya’nın önde gelen Türkologlarından olan A. M. Şamsutdinov, 20-26 Ekim 1961 tarihlerinde Ankara’da yapılan VI. Türk Tarih Kongresi’ne sunduğu makalesinde, Sovyet müelliflerinin Türk Millî Mücadele tarihini incelemek yolunda büyük işler gördüğünü; kaleme alınan bu eserlerde Türk Millî Mücadelesi’nin, Türk milletine ve onun bağımsızlık uğrunda verdiği bu çetin savaşa derin bir sempati duyularak anlatıldığını ve ayrıca bu savaşın dünya emperyalistlerine büyük bir darbe vurduğunu belirtmektedir.¹¹⁵

1921 tarihinde kaleme alınan ve Türkiye’ye dair yazılan ilk kitaplardan biri olan *Revolütsionnaya Turtsiya (Devrimci Türkiye)* adlı eserin yazarı M. Pavloviç ise kitabında Anadolu’nun o dönemde içinde bulunduğu güç durumu oldukça detaylı bir biçimde tasvir ettikten sonra İstiklâl Harbi’ne giden süreci “Yunan ve Ermeni

¹¹⁴ A. Jevahov, **Kemal Atatürk**, Molodaya Gvardiya, Moskva, 2008, s. 6.

¹¹⁵ A. M. Şamsutdinov, "Türkiye’de Millî Mücadele Sovyetler Birliği’nde Öğreniliyor", **20-26 Ekim 1961 VI. Türk Tarih Kongresi**, Ankara, s. 599.

birliklerinin Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmasındaki rolü, İtilaf Devletlerinin Müslüman nüfusu ve Türkiye'yi köleleştirme girişimleri, millî duyguları harekete geçirdi... “Türkiye Türklerindir” sloganı tüm Anadolu halkını birleştirdi ve İtilaf Devleti ile savaşmaları için tüm halka ilham verdi”¹¹⁶ şeklinde anlatmış ve Türk halkının kendi ayakları üzerinde destansı bir mücadeleye başladığını ifade etmiştir. Ayrıca Pavloviç, İstanbul'un işgal edilmesinin ardından Anadolu'da başlayan bu hareketin İstanbul'daki Müslümanlar tarafından olumlu bir şekilde karşılandığını ve İstanbul'un işgal edilmesini memnun olmayan öğrenci, liberal meslek temsilcileri, işçiler ve özellikle askerlerin Anadolu'da cereyan eden bu harekete katılmak üzere İstanbul'dan ayrıldıklarını vurgulamıştır.¹¹⁷

2.2.1. Sakarya Meydan Muharebesi

İstiklâl Harbi'nin en mühim safhalarından olan Sakarya Meydan Muharebesi, Sovyet kaynaklarında İstiklâl Harbi esnasında gerçekleşen diğer muharebelere kıyasla pek çok eserde yer almıştır. 23 Ağustos 1921 tarihinde başlayan Türk ve Yunan birlikleri arasındaki muhabere, 13 Eylül 1921 tarihine kadar devam ederek Türk milletinin mutlak zaferi ile sonuçlanmıştır.

1921 yılında Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti yetkilisi olarak Türkiye'ye gelen General Frunze, Sakarya Meydan Muharebesi'ne giden süreci şu şekilde aktarmıştır: “1921 yılı aralıksız askerî hareketlerle geçti. Gerçi bu hareketlerde Türkler sık sık askerî başarılar kazandılar. Ama bu ana değin kesin bir zafer elde edemediler. Dinmek bilmeyen çarpışmalar şu anda alabildiğine genişliyor ve görünüşe göre Türklerle Yunanlılar arasında kesin savaşa doğru gidiyor. Aynı yılın 10 Temmuz'unda Yunan ordusu, başlarında bizzat Kral Konstantin'in olduğu hâlde, İsmet Paşa'nın, Mustafa Kemal Paşa'nın kumanda ettiği Batı ordusu üzerine kesin bir saldırıya geçti. Bu saldırı ile Temmuz'un sonlarında Yunan ordusu, Türk ordusunun elindeki en önemli stratejik noktaları ele geçirmeyi amaçlıyordu. Böylece Bağdat demiryolunun Küçük Asya bölümü, kuzeyde Adapazarı'ndan başlayarak Afyonkarahisar'a değin aradaki tüm bölgeler, yani Türk Batı Cephesi karargâhının bulunduğu Eskişehir, Yunanlılarca alınmış oldu. Yunan kaynaklarına göre, bu başarılar sonucu pek çok tutsak ve teknik araçlar elde edilmişti. Yunan orduları bir

¹¹⁶ M. Pavloviç, **Revolütsionnaya Turtsiya**, Gosudarstvennoe İzdatelstvo, Moskva, 1921, s. 68.

¹¹⁷ M. Pavloviç, **a.g.e.**, s. 68.

süre durduktan sonra Ağustos ortalarında yeniden, daha ileri saldırıya geçtiler. Asıl görevleri olan işgali bir yana bırakarak Anadolu Türkiye'si'nin başkenti olan Ankara'ya yöneldiler."¹¹⁸ Sovyet müellif A. Melnik de Türk ordusunun çok güç bir durumda olduğunu belirterek, Yunan ordusunun Türk ordusundan üstünlüğünü *"Yunanlılar sayıca oldukça üstündüler: Yunan ordusunun 96.000 süngüsü, 5.600 makineli tüfeği ve 345 topu bulunurken; Türk ordusunun 51.000 süngüsü, 440 makineli tüfeği ve 161 topu vardı. Türklerin sadece süvarilerinin sayısı daha fazlaydı"* şeklinde ifade etmiş ve buna ilave olarak Yunan ordularının kontrolü altında önemli demiryollarının olduğunu ve bu sayede doğrudan Ege Denizi'nden takviye aldıklarını belirterek, Yunan ordusunun stratejik olarak oldukça avantajlı bir konumda olduğunu vurgulamıştır.¹¹⁹ Yunan ordusu tüm bu üstünlüğünden faydalanarak Sakarya Meydan Muharebesi öncesi oldukça büyük mesafe katetmiştir. Fakat Melnik, tüm bu sayısal üstünlüğe ve İngilizlerin Yunan ordularını silahlandırmasına karşın, Türklerin ahlâki olarak üstün olduklarını, zira bağımsızlık için savaştıklarını vurgulamıştır.¹²⁰ Sovyet müellif A. M. Şamsutdinov da ülkenin kaderini belirleyecek olan Sakarya Meydan Muharebesi'nin halk arasında yeni bir yükseliş dalgası yarattığını, ülkenin çeşitli bölgelerinden binlerce gönüllünün cepheye akın ettiğini; kadın, yaşlı ve çocuk herkesin siper kazdığını, cephane taşıdığını ve istihkâm kurduğunu ifade etmiştir.¹²¹

Sovyet kaynakları muharebeye giden süreci de eserlerinde tetkik etmişlerdir. Sakarya Meydan Muharebesi'ne giden süreçte gerçekleşen Birinci ve İkinci İnönü savaşlarına ilişkin, Sovyet Türkolog A. M. Şamsutdinov, Yunanlıların sayıca üstün olmalarına karşın, savaşın dağlık bir bölgede meydana gelmesinin de etkisiyle Türk ordusunun Sakarya Nehri'nin gerisine ustaca çekildiğini belirtmektedir. Şamsutdinov, K.

¹¹⁸ M. V. Frunze, **Türkiye Anıları**, Çev. Ahmet Ekeş, Cem Yayınevi, İstanbul, 1978, s. 9.

¹¹⁹ A. Melnik, **Turtsiya**, Gosudarstvennoe Sotsialno-Ekonomičeskoe İzdatelstvo, Moskva, 1937, s. 72. Sakarya Meydan Muharebesi'ne ilişkin Türk kaynaklarında verilen sayılar ile Rus kaynaklarında verilen sayılar farklılık göstermektedir. Türk kaynakları Kocaeli Süvari Tugayı ve millî müfrezelerle 6. Tümen, Mürettep Tümen, menzil birlikleri hariç Sakarya Meydan Muharebesine katılanların 5.401'i subay, 96.326'sı er olmak üzere toplam 101.727 askerden oluştuğunu; Türk ordusunda 54.572 tüfeği, 825 makineli tüfeği, 169 topu, 32.137 hayvanı, 1.284 arabası ve 2 uçağı olduğunu belirtilmektedir. Yine Türk kaynakları Sakarya Meydan Muharebesi'ne katılan Yunan ordusunun 3.780 subay, 120.000 er olmak üzere 123.780 askerden oluştuğunu; Yunan ordusunda 75.900 tüfek, 2.768 makineli tüfek, 286 top, 3.800 hayvan, 600 adet üç tonluk kamyon, 240 adet bir tonluk kamyon ve 18 uçağın olduğu vurgulanmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. **Türk İstiklâl Harbi: Sakarya Meydan Muharebesi ve Sonraki Harekât**, II. Cilt, Batı Cephesi, 5. Kısım, 2. Kitap, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1973, s. 4.

¹²⁰ A. Melnik, **a.g.e.**, s. 74.

¹²¹ A. M. Şamsutdinov, **Mondros'tan Lozan'a Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi 1918-1923**, s. 259.

Şef'ten naklettiği bu geri çekilme hadisesinde gösterilen başarıya ilişkin, Türk ordusunun Sakarya Nehri gerisine çekilişi sırasında birliklerin bir süre boyunca Eskişehir ve Kütahya'daki ağırlık tasfiye edilene dek çeşitli saldırılar ile Yunan ordusunun saldırılarını durdurduğunu ve Eskişehir Demiryolu hattındaki ana güçlerin Sakarya Nehri gerisine çekilişini düşmandan gizlediğini ifade etmiştir.¹²² Bu geri çekilme esnasında Polatlı'ya kadar gelen Yunan ordusu karşısında Büyük Millet Meclisi oldukça güç bir duruma düştü. Düşman ordularının Ankara'ya girmesi karşısında Türk ordusunun kesin bir başarısızlığa uğraması içten bile değildi. Ankara, Büyük Millet Meclisi'nin bulunduğu şehir olması nedeniyle oldukça mühim bir yere sahipti. Ankara'nın bu önemine ilişkin A. F. Miller, Müslümanların gözünde Ankara'nın adeta ikinci bir Mekke olduğunun altını çizmiştir.¹²³ Dolayısıyla Büyük Millet Meclisi bu tehlike karşısında Mustafa Kemal'e başkomutanlık yetkisi vererek, ona üç ay boyunca sınırsız yetki tanımıştır. Tarihçi Y. N. Rozaliev de Mustafa Kemal'e verilen başkomutanlık unvanı ve sınırsız yetkinin, Mustafa Kemal Paşa'nın enerjik hareketlerinin de etkisi ile halkın desteğini aldığını ve Türk ordusunun savaş kabiliyetini güçlendirdiğini ifade etmiştir.¹²⁴ Sonuç olarak Sovyet kaynaklarında İngiliz emperyalistlerinin kışkırttığı ve önemli ölçüde yardım ettiği belirtilen Yunan ordusu, 1921 yazında Türk ordusuna karşı genel bir saldırı başlatmıştır.¹²⁵

1922-1923 tarihleri arasında Türkiye'de Sovyet elçisi olarak görev yapan S. İ. Aralov anılarında Sakarya Meydan Muharebesi'ne ilişkin: *"23 Ağustos'tan 13 Eylül'e kadar, İngiliz maddî yardımına dayanan çok iyi donatılmış Yunan ordusuyla, ondan sayıca iki kat küçük, ama yurt savunması gibi bir düşünceyle canlanmış, morali yüksek Türk ordusu arasında çok çetin muharebeler oldu. Bu savaşlar, Sakarya Meydan Savaşı adı ile ün kazanmıştır. Yunanlılar bu savaşta tam bir bozguna uğradılar. Yunan generallerinin ve Yunan Kralı Konstantin'in büyük bir gürültüyle dünyaya ilan ettikleri Yunan ordusunun Ankara üzerine yürüyüşü, böylece kesin olarak suya düştü"* satırlarını kaleme alarak Türk ordusunun kazandığı bu parlak zaferin Büyük Millet Meclisi'nin ve Başkomutan olarak Mustafa Kemal Paşa'nın durumunu güçlendirerek kendisine gazi unvanının verildiğini belirtmiştir.¹²⁶

¹²² A. M. Şamsutdinov, **a.g.e.**, s. 257.

¹²³ A. F. Miller, **Oçerki Noveyşey İstorii Turtsii**, s. 102.

¹²⁴ Y. N. Rozaliev, **Mustafa Kemal Atatürk**, s. 48.

¹²⁵ P. Moiseev, Y. Rozaliev, **K İstorii Sovetsko-Turetskih Otnoşeniy**, s.29.

¹²⁶ S. İ. Aralov, **Bir Sovyet Diplomatının Anıları 1922-1923**, s. 60.

Sovyet Türkolog A. F. Miller de bu zafere ilişkin şunları dile getirmiştir: “*Kurtuluş Savaşı’nın ulusal coşkusu ve adalet bilinciyle hareket eden Türk halkı, işgalcilerin saldırısına karşı direnmeyi başardı. Yunan ordularının maddî üstünlüğüne; Türkler ahlâki üstünlükleri, güçlü taktikleri ve yetenekli bir başkomutanları Mustafa Kemal’in usta askerî liderliği sayesinde karşı koydular. Savaş Türklerin kesin zaferi ile sona erdi. Yunan ordularının Ankara’ya yürüyüşü başarısız oldu. Yunan orduları çok fazla kayıp verdiler ve Sakarya’nın sol yakasına geçtiler. Kemal, bu zaferi kazanmasından ötürü Büyük Millet Meclisi’nden Mareşal ve Gazi unvanı aldı.*”¹²⁷

Sovyet yazar A. Melnik, Türk ordularının kazandığı bu büyük zafere ilişkin “*Türkiye’nin işgalcilere karşı gösterdiği kahramanca mücadele Doğu’nun ezilen uluslarına bir kez daha zaferle sonuçlanan emperyalist savaşın gerekliliğini ve fırsatını gösterdi*”¹²⁸ satırlarını kaleme almıştır.

General Frunze anılarında Ağustos ayında Sakarya Nehri kıyısında başlayan şiddetli çatışmalara ilişkin şu satırlara yer vermiştir: “*Ankara’nın yüz verst*¹²⁹ kadar uzaktaki Sakarya Nehri kıyılarında Ağustosun ikinci yarısından yeniden en şiddetli muharebeler başladı. Bu muharebeler sonunda Yunan ordusunun taarruzu başarısızlığa uğradı. Ankara’ya 50 verst kadar yaklaştıkları hâlde Yunanlılar geri çekilmek zorunda kaldılar. Son bilgilere bakılırsa bu geri çekilme yer yer düzensiz oluyor ve önemli ölçüde teknik araçlar bırakıyorlarmış arkalarında. Böylece Yunanlıların Adapazarı-Afyonkarahisar-Eskişehir arasındaki demiryolu hattında da tutunamayacakları ve eski hatlarına çekilecekleri bekleniyor. Yani Ankara’dan 350 verst uzağa.”¹³⁰

General Frunze’nin de belirttiği gibi bu geri çekilme esnasında bırakılan teknik araçlar ve Yunan ordusunun terk etmek zorunda kaldığı bölgeler, Büyük Taarruz’da Türk ordusunun zaferi kesin olarak elde etmesinde oldukça faydalı olmuştur. Mihail Frunze Ankara’ya vardığında istasyonda askere hitaben yaptığı konuşmada Türk ordusunun zaferine ilişkin şu sözler sarf etmiştir: “*Türk milletinin sönmek bilmez azim ve iradesi karşısında düşmanlarının zulmünden kurtulmak için girişmiş olduğu inkılâp sahasında gösterdiği kahramanlıkları hiçbir zaman unutmayacağım.*

¹²⁷ A. F. Miller, **a.g.e.**, s. 116.

¹²⁸ A. Melnik, **Turtsiya**, Gosudarstvennoe Sotsialno-Ekonomičeskoe İzdatelstvo, Moskva, 1937, s. 74.

¹²⁹ Verst, 1066 metreye tekabül eden Rus uzunluk ölçü birimi.

¹³⁰ M. V. Frunze, **Türkiye Anıları**, s. 9.

Düşmanlarına karşı arslanlar gibi çarpışan siz askerler muzafferiyet-i katiyeti ihraz etmedikçe silahınızı bırakmayacağınıza kaniyim. Ve yakın zamanda parlak bir muzafferiyeti elde edeceğinize eminim. Türkiye'nin Karadeniz de dahil olmak üzere düşmanları tarafından ihatası ve Türk milletinin boğazına atmak istedikleri pençe-i zalimaneyi Türk süngüsü pek az bir zaman zarfında parçaladığı için sizi tebrik ederim."¹³¹ Frunze, Büyük Millet Meclisi'nin 20 Aralık 1921 tarihli oturumunda da bir konuşma yapmış ve yaptığı bu konuşmada Sakarya Meydan Muharebesi'nde kazanılan zafere ilişkin şu sözleri kaydetmiştir: *"Batı emperyalistleri, dünya savaşı sonucunda amaçlarına yaklaştıklarına inanıyorlardı. Onların askerleri, Türkiye'nin başkentini ele geçirmiş, filoları kıyıları abluka altına almış, Avrupa emperyalistlerinin elinde bir silâh olan Yunan orduları ise Anadolu'ya çıkmışlardı. Dünyanın kapitalist yağmacıları, Avrupa diplomatlarının birkaç yüzyıldır yaşamla ölüm arasındaki eşikte duran "hasta adam" olarak adlandırdıkları Türkiye'nin artık son dakikalarını yaşadığı görüşündeydiler. Ama Anadolu'nun emekçi halkı... kutsal vatanını korumak için, beklenenden kat kat üstün kararlılığı sayesinde Batı emperyalistlerinin Türkiye'yi ele geçirmek üzerine besledikleri umutları kırmayı başardı..."*¹³² Ayrıca Frunze yaptığı bu konuşmasında Türk ordusu tarafından terk edilen bölgelerde düşmanın yüz binlerce ezilmiş Türk yurttaşına karşı giriştiği canavarca hareketlerden Sovyet halkın büyük öfke duyduğunu belirttikten sonra sözlerine şu şekilde devam etmiştir: *"Önceleri düşmanın geçici ilerlemesinden üzüntü duymamıza karşın onun bu başarılarının sürekli olmayacağını biliyorduk ve Türk ordusunun düşmana acı ve öğretici bir ders verecek olan yıkıcı darbeyi en yakın zamanda indireceğinden hiçbir zaman kuşku duymadık. Büyük bir sevinçle ve şaşılacak bir hızla haber aldığımız Sakarya Zaferi, umutlarımızın gerçek temellere dayandığını en açık şekilde kanıtladı. Anadolu ordusunun kahraman askerlerine, subaylarına ve komutanlarına Ukrayna Hükümeti'nin tüm Sovyet cumhuriyetlerinin emekçilerinin ve İşçi Köylü Kızı Ordusu'nun en içten selâm ve kutlamalarını iletmenizi rica ederim.*"¹³³

Anadolu'da verilen bu bağımsızlık harbine Sovyet basını da kayıtsız kalmamıştır. *İzvestiya* gazetesinin 14 Temmuz 1921 tarihli sayısı, okurlarına "Kemalistler

¹³¹ Y. Aslan, **Mustafa Kemal-M. Frunze Görüşmeleri**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2002, s. 63.

¹³² A. Şemsutdinov, **Kurtuluş Savaşı Yıllarında Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri**, Cumhuriyet Gazetesi Yayınları, İstanbul, 2000, s. 84.

¹³³ A. M. Şamsutdinov, **a.g.e.**, s. 85.

Taarruzlarını Sürdürüyor” başlığı ile verdiği haberde Yunan ordusunun Yalova’yı boşalttığını bildiriyordu. Yine *İzvestiya* gazetesinin 27 Eylül 1921 tarihli sayısında “Türkler Geri Çekilmeye Başlayan Yunan Ordusunu Takip Ediyor” başlığı ile Sakarya Meydan Muharebesi’nin başarılı olduğunu duyuruyordu.¹³⁴ Aynı gazetenin 4 Ekim 1921 tarihli sayısı da bozguna uğrayan Yunan ordusunun bu mağlubiyet ve Türklerin baskısı altında pek çok şehri bıraktığını haber yapmıştır.¹³⁵

Türk ordusunun Sakarya Meydan Muharebesi’nde kazandığı bu zafer, Büyük Millet Meclisi adına oldukça olumlu gelişmelerin yaşanmasına yol açmıştır. Fransa, Ekim ayında birliklerini Türkiye’den çekme kararı alarak Ankara’daki hükümet ile anlaşma yoluna giderken, İtalya da Antalya’daki birliklerini tahliye edeceğini duyurmuştur.¹³⁶ Sovyet Türkolog A. F. Miller de bu zaferin Türk karşıtı İtilaf cephesinin çökmesine sebebiyet verdiğini, Fransa’nın Ankara’daki hükümet ile ayrı bir antlaşma imzalamak zorunda kaldığını ve Büyük Millet Meclisi’ni yasal otorite olarak tanıdığını ifade etmiştir.¹³⁷ Fakat Miller, İngiltere’nin Yunan müdahalesini desteklemeye devam ettiğini belirterek Yunanistan’ın uluslararası saygınlığını kaybetmeye başladığını ve Yunan ordusunda çözümlerin başladığını ifade etmiştir.¹³⁸ Netice itibarıyla Vandov’un da belirttiği gibi Sakarya Meydan Muharebesi’nde kazanılan bu büyük zafer, İtilaf Devletleri arasındaki tezatların artmasına sebebiyet verirken, Ankara Hükümeti’nin uluslararası otoritesinin artmasına katkı sağlamıştır.¹³⁹

Sovyet kaynakları, Sakarya Meydan Muharebesi’nde Türk ordusunun zaferi kazanmasında Sovyetlerin dolaylı olarak katkısı olduğunu belirtmektedirler. Tarihçi Yeremeev¹⁴⁰, özellikle Transkafkasya’daki Sovyet cumhuriyetleriyle artık savaş ihtimalinin kalmaması nedeniyle Doğu Cephesi’ndeki askerlerin Batı Cephesi’ne

¹³⁴ R. D. Örs, **Rus Basınında Kurtuluş Savaşı ve Atatürk**, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2010, s.81.

¹³⁵ Rasim Dirsehan Örs, **a.g.e.**, s.82.

¹³⁶ P. Moisev, Y. Rozaliev, **K İstorii Sovetskogo-Turetskih Otnoşeniy**, s. 29

¹³⁷ A. F. Miller, **Kratkaya İstoriya Turtsii**, Gosudarstvennoe İzdatelstvo Politiceskoy Literaturı, Moskva, 1948, s. 185.

¹³⁸ A. F. Miller, **a.g.e.**, s. 186.

¹³⁹ D. Vandov, **Atatürk Dönemi Türk-Sovyet İlişkileri**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2014, s. 68.

¹⁴⁰ Dmitriy Yevgeneviç Yeremeev (1928-) 26 Ekim 1928’de Bryansk’ta doğdu. 11 Şubat 1964’te “Türkiye’deki Yörük ve Türkmenlerin Kökeni ve Ana Hatlarıyla Onların Tarihi” adlı yüksek lisans tezini savundu. 100’den fazla yayımlanmış çalışması bulunmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. A. Kolesnikov, İ. Kamalov, **Avrasya Türkologları Sözlüğü**, Cilt 1, Kitap 1, s. 200-201.

aktarılmasının Türk ordusunun işini kolaylaştırdığını belirtmektedir.¹⁴¹ Ayrıca Yeremeev, Büyük Millet Meclisi tarafından çıkarılan Tekâlif-i Milliye emirlerinin de Türk ordusunun zaferi kazanmasında önemli bir yeri olduğuna işaret etmektedir.¹⁴² Sovyet müellif A. Melnik de 1920’de başlayan ve 16 Mart 1921’de Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması ile devam eden Türk-Sovyet ilişkilerinin bir neticesi olarak Sovyet Rusya’nın bu zorlu süreçte Türkiye’nin yanında olduğunu ifade etmiştir.¹⁴³

Sovyet kaynakları Sakarya Meydan Muhaberesi’nde de Mustafa Kemal Paşa’nın oynadığı büyük role değinerek Yunan ordusunun tüm maddî üstünlüğüne rağmen Türk ordusunun; doğru ve kararlı taktikleri, yüksek morali ve Mustafa Kemal Paşa’nın askerî liderlik becerisi sayesinde düşmana karşı koymayı başardığını ifade etmişlerdir.¹⁴⁴

Türk ordularının Sakarya Meydan Muhaberesi’nden kazandığı bu zafer, Sovyetler nezdinde memnuniyetle karşılanmıştır. G. V. Çiçerin, G. K. Ordjenikidze, N. Narimanov ve diğer Sovyet devlet adamları Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal’e telgraf göndererek, Türk halkına işgalcilere karşı verdikleri mücadelede başarılar dilemiş ve kazandığı zaferden ötürü tebrik etmişlerdir.¹⁴⁵

2.2.2. Büyük Taarruz

Türk ordusunun Yunan ordusunu kesin bir yenilgiye uğrattığı ve düşmanın Anadolu topraklarından tamamen atıldığı Büyük Taarruz, Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluş sürecindeki önemli yere sahip hadiselerinden biridir. 26 Ağustos 1922 tarihinde başlatılmış olan bu topyekûn saldırı, 9 Eylül 1922 tarihine kadar sürmüş ve Yunan ordusunun İzmir’den tamamen çıkarılması ile son bularak, Türk ordusunun kesin zaferini kanıtlamıştır. Sakarya Meydan Muhaberesi’nden yaklaşık bir yıl sonra başlayan bu savaş da Sovyet müelliflerinin eserlerinde tetkik edilmiştir.

Sakarya Meydan Muhaberesi ile Büyük Taarruz arasında geçen bu süre Sovyet kaynaklarında, Türk ordusunun taarruza hazırlık yapmak için kullandığı zaman

¹⁴¹ D. E. Yeremeev, *İstoriya Turetskoy Respubliki s 1918 Goda Do Naşih Dney*, Kvadriga, Moskva, 2017, s. 67.

¹⁴² D. E. Yeremeev, *a.g.e.*, s. 92.

¹⁴³ A. Melnik, *Turtsiya*, Gosudarstvennoe Sotsialno-Ekonomičeskoe İzdatelstvo, Moskva, 1937, s. 74.

¹⁴⁴ Y. A. Bagirov, *İz İstorii Sovetsko-Turetskih Otnoşeniy*, İzdatelstvo Akademii Nauk Azerbaycanskoy SSR, Baku, 1965, s. 69.

¹⁴⁵ Y. A. Bagirov *a.g.e.*, s. 69.

aralığı olarak değerlendirilmiştir. Sovyet Türkolog A. M. Şamsutdinov bu zaman aralığını Uşak, Afyonkarahisar, Kütahya, Eskişehir, Bursa, Bilecik, İzmit kentlerinde konumunu pekiştiren Yunan işgalcilere karşı Türk ordusunun genel bir saldırıya hazırlık yapmak için kullandığı şeklinde değerlendirmiş ve aradaki bu süreyi “durgunluk dönemi” olarak adlandırmıştır.¹⁴⁶ Şamsutdinov başka bir eserinde de Sakarya Meydan Muhaberesi sonrası Türk milletinin ve ordusunun durumunu şu şekilde tasvir etmiştir: “Türkiye bu dönemde ciddi bir buhran geçiriyordu. Çok pahalıya mal olan Sakarya zaferi ülke ekonomisini altüst etmişti. Zaten kıt olan maddî kaynaklar tükenmiştir; Türkiye Hükümeti’nin ayakkabısız, elbisesiz, gerekli silâh ve ulaştırma araçlarından yoksun durumdaki ordusuna bakacak parası yoktu.”¹⁴⁷ Diğer bir Rus yazar D. E. Yeremeev de Sakarya Meydan Muhaberesi’nin iki tarafın da gücünü zayıflattığını ve iki tarafın da bulundukları konumları savunmaya geçtikleri şeklinde ifade etmiştir.¹⁴⁸ Sakarya Meydan Muhaberesi’nden hemen sonra Anadolu’ya gelen ve Batum’dan Ankara’ya kadar olan yolculuğunda pek çok kasabayı ziyaret etme imkânı bulan Sovyet Generali M. Frunze, Sovyet Halk Komiserliği’nin ve Ukrayna Merkez Yürütme Komitesi’nin Birleşik Oturumu’na sunduğu raporda Türk ordusunun ve milletinin içinde bulunduğu bu güç durumu şu şekilde açıklamıştır: “Benim ve bizim heyetin bütün elemanlarının edinmiş olduğu izlenimlerden en belirgin olanının, ülkenin maddî durumunun ağırlığı olduğunu belirtmem gerekiyor. Kentlerden köylere değin her yerde gözlerimizin önüne serilen büyük bir ekonomik yıkım ve başıboşluk oldu. Ülke 12 yıldır savaş içinde bulunuyor ve savaşın bütün ağırlığı Müslüman halkın omuzlarına yükleniyor. Çünkü askerlik yükümlülüğünü yalnızca onlar taşıyorlar. Yukarıda söylediklerim Anadolu Türkiye topraklarında karşılaştığımız manzaradan sonra çok daha iyi anlaşılır. Köylerin hemen hiç birinde erkek nüfus yok. Ya ölmüş, ya da cephede bulunuyor. Yalnızca ihtiyarlar, kadınlar ve yeni yetişen çocuklar çalışıyor. Maddî kaynaklar tükenmiş. Ne işe yarar hayvanları, ne de taşıt araçları var ellerinde. Boş kalan, işlenmeyen topraklar yüzde elliden az değil.”¹⁴⁹ Fakat bu durgunluk döneminde Türk ordusunun komuta kademesi zamanını oldukça iyi değerlendirerek taarruz plânı hazırlamaya başlamıştı. O tarihlerde Ankara’da Sovyet elçisi olarak görev yapan S. İ. Aralov,

¹⁴⁶ A. M. Şamsutdinov, **Mondros’tan Lozan’a Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi 1918-1923**, s. 261.

¹⁴⁷ A. Şamsutdinov, **Kurtuluş Savaşı Yıllarında Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri**, Cumhuriyet Gazetesi Yayınları, İstanbul, 2000, s. 81.

¹⁴⁸ D. E. Yeremeev, **a.g.e.**, s. 67.

¹⁴⁹ M. V. Frunze, **Türkiye Anıları**, s. 122.

istilâcılarının bozguna uğratılma operasyonunun Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa'nın da katılımıyla Mustafa Kemal ve İsmet paşalar tarafından hazırlandığını vurgulamış ve Mustafa Kemal'in sonradan kendisine söylediğine göre plânın hazırlanmasına taarruzdan çok daha evvel başladığını belirtmiştir. Aralov, ordunun hem moral hem de maddî bakımdan çok dikkatli hazırlandığının altını çizmiştir.¹⁵⁰ Rus tarihçi Y. N. Rozaliev de arada geçen bu bir yıl boyunca hükümetin soluk alma olanağı bulduğunu belirtmiştir.¹⁵¹ 1922 yılında Ankara'da bulunan Sovyet sanatçısı Y. Y. Lansere de kaleme aldığı kitabında bu durgunluk dönemine ilişkin şunları kaydetmiştir: “*Savaş cephesinde bir yıl boyunca sessizlik hâkim oldu. Bir yıl zarfında iç düzenlemeler yapıldı, sivil hayat düzene girdi, fakat kesin taarruz planları yapılmaktaydı ve 1922 Ağustos’unda bu defa Türkler, bütün dünyada kimsenin beklemediği biçimde bir saldırı başlattılar.*”¹⁵²

Türk ordusunun Sakarya Meydan Muhaberesi ve Büyük Taarruz arasında geçen bu durgunluk dönemini toparlanmaya ve topyekûn bir saldırı yapmaya hazırlandığını belirten Sovyet kaynakları, Yunan ordusunda ise tam tersi bir durumun vuku bulduğunu vurgulamışlardır. Müellif V. A. Gurko-Kryajin, arada geçen bu zaman zarfında Yunan ordusunda giderek artan bir ayrışmanın yaşandığını ifade etmiştir.¹⁵³ Sovyet Türkolog A. F. Miller, Büyük Taarruz öncesi Yunan askerler arasında Türklerle olan bu savaşa Yunan halkının ihtiyacı olmadığı inancının yayılmaya başladığını dile getirmiştir.¹⁵⁴ Fakat Yunan ordusundaki bu durum ve saldırı kapasitesine henüz ulaşamamış olması, önemli stratejik noktalardaki durumlarını sağlamlaştırılmalarına engel olmamıştır.¹⁵⁵ Anadolu’da meydana gelen bu muharebeler Komintern’de de mevzu bahis olmuştur. 14 Ekim 1922’de M. N. Roy isimli Hintli gazeteci, Sakarya Meydan Muhaberesi sonucunda Yunan silahlı kuvvetlerinin moralinin tamamen bozulduğunu ve Boğazların Asya yakasındaki İngiliz birliklerinin Türk hücumunu durduramayacak kadar zayıf olduğunu belirtmiştir.¹⁵⁶

¹⁵⁰ S. İ. Aralov, **Bir Sovyet Diplomatının Anıları 1922-1923**, s. 137.

¹⁵¹ Y. N. Rozaliev, **Mustafa Kemal Atatürk**, s. 48.

¹⁵² Y. Y. Lansere, **Ankara Yazı**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2004, s. 94.

¹⁵³ V. A. Gurko-Kryajin, **İstoriya Revolütsii v Turtsii**, s. 143.

¹⁵⁴ A. F. Miller, **Oçerki Noveşey İstorii Turtsii**, s. 123.

¹⁵⁵ D. E. Yeremeev, **İstoriya Turetskoy Respubliki s 1918 Goda Do Naşih Dney**, s. 93.

¹⁵⁶ D. Perinçek, **Komintern Belgelerinde Türkiye-1 Kurtuluş Savaşı ve Lozan**, s. 56.

Sovyet kaynaklarında Türk ve Yunan ordularının sahip oldukları teçhizatlara ilişkin bilgiler de yer almaktadır. Ülkede ilân edilen seferberlik sonucunda 1922 Ağustos’una kadar Türk ordusunun, 186.000’i cephede olmak üzere, toplam sayısının 325.000’e ulaştığını belirten kaynaklar, Türk ordusunun teçhizatı hakkında da şu bilgileri vermektedirler: 89.900 tüfek, 839 ağır makineli tüfek, 323 top, 5.890 kılıç ve 5 uçak.¹⁵⁷ Yunan ordusunun sahip olduğu teçhizat için de: 196.000 asker, 130.000 tüfek, 3.180 hafif ve 1.000 ağır makineli tüfek, 334 top, 1.200 kılıç ve 12 uçaktan oluştuğu bilgisini vermişlerdir.¹⁵⁸

Türk ve Yunan orduları arasındaki savaş, 26 Ağustos 1922 tarihinde başladı. Rus tarihçi Y. N. Rozaliev, Yunan ordusunun sayısal bakımından üstün olmasına rağmen, Türk ordularının Yunan ordularına karşı savaştaki üstünlüğünün iki sebepten dolayı tahmin edildiğini belirtmiştir: ani saldırı ve Türk kuvvetlerinin yığılmasının gizlice sağlanması. Rozaliev, İngiliz uzmanlardan da naklettiği üzere, Güneybatı cephesinde Yunan birliklerinin güçsüz olmasının, Türk ordularının uzun bir hazırlık dönemi geçirmelerinin, özgürlük ve bağımsızlık konusundaki azimlerinin bu zaferin kazanılmasında büyük rol oynadığının altını çizmektedir.¹⁵⁹ Bir diğer Sovyet kaynağında da Türk kuvvetlerinin 6 Ağustos’tan itibaren gizlice yığılmaya başladığı hususuna değinilerek ana güçlerin yüzde 75’inin bu saldırıya odaklandığı belirtilmektedir. Yine aynı kaynakta gizli askerî istihbaratın yapıldığı ve bunun sonucunda düşman kuvvetlerinin yanlış yapmaya zorlandığı ifade edilmektedir.¹⁶⁰

Sovyet tarihçilerinin Yunan ordusunun içerisinde yaşanan duruma ilişkin yorumları ise oldukça mühimdir. Türkolog A. M. Şamsutdinov, Yunan ordusunun Türk ordularının aksine dünya halklarının güçlü desteğinden yoksun olduğunu belirttikten sonra Yunan ordusuna ilişkin şu bilgileri kaydetmektedir: “*Yunanistan’ın Anadolu’da yürüttüğü istilacı savaş, Yunan halkı arasında bile son derece olumsuz karşılanıyordu. Yunan işçi ve köylüleri, İtilaf emperyalistlerinin çıkarları için ölmek*

¹⁵⁷ M. A. Gareev, **K. Atatürk Fragmenti**, s. 31. Türk arşivlerinde ise Türk ordusunun 8.659’i subay, 199.283’i er olmak üzere toplamda 207.942 askerden oluştuğu; % 15’i depolarda olmak üzere toplamda 100.352 tüfeği, 839 ağır makineli tüfeği, 323 topu, 5.282 kılıcı ve 10 adet uçağı olduğu belirtilmektedir. Yunan ordusunun ise 6.565’i subay, 218.432’si er olmak üzere toplamda 224.997 askerden oluştuğu; 90.000 tüfeği, 3.139 hafif makineli tüfeği, 1.280 ağır makineli tüfeği, 418 topu, 1.280 kılıcı ve 50 adet uçağı olduğu ifade edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Kemal Niş, **Türk İstiklâl Harbi: Büyük Taarruz**, II. Cilt, Batı Cephesi, 6. Kısım, 2.Kitap, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1968, s. 13.

¹⁵⁸ M. A. Gareev, **a.g.e.**, s. 31

¹⁵⁹ Y. N. Rozaliev, **Mustafa Kemal Atatürk**, 1997, s. 50

¹⁶⁰ M. A. Gareev, **a.g.e.**, s. 31

istemiyorlardı. Tüm Yunanistan'da savaş aleyhtarı bir hava geliyor, istilacı savaşın bitmesi isteğiyle mitingler ve toplantılar yapıyordu. Komintern'in III. Kurultayı'nda Yunan Komünist Partisi temsilcisi şöyle demektedir: "Halk birçok kez karşı koymayı denedi, şu ana kadar Küçük Asya'da sürmekte olan savaşı pek çok kez protesto etmeye çaba gösterdi. Yunan proletaryası bu savaşın kendi çıkarları için değil, Yunanistan ve İtilaf kapitalistlerinin çıkarları için ve özellikle de İngiliz kapitalinin yararına olduğunu anlamaktadır. Yüz binleri aşan işçi ve köylüleri cepheye gönderdiler. Onlar, ne Türk işçilerinin ne de Yunan işçilerinin istediği kan dökücü siyasetlerini sürdürmekte olan Yunan Hükümeti'ne yardım etmek istemiyorlar."¹⁶¹ Ayrıca Şamsutdinov, savaş aleyhtarlığın etkisi altında Yunan ordusundaki disiplinin günden güne gevşediğini, asker kaçaklarının arttığını, askerlerin cepheye gitme emirlerini dinlemediklerini belirtmektedir. Şamsutdinov, Yunan ordusunun bir diğer dezavantajını da şu şekilde izah etmiştir: "Yunan ordusu, her Türk'ün kendisi için bir düşman olduğu yabancı topraklar üzerinde savaşmaktaydı. Ayrıca, sayısız dağlar, Boğazlar ve ormanlarla kaplı bölgede subaylar ve askerler gerektiği gibi uyumlu bir yerleşme sağlayamıyorlardı. Tepeler, Yunan ordusunun Türkiye'nin içerlerine doğru ilerlemesine engel oluyordu. Tanımadıkları bu dağlık bölgede kaybolmaktan korkan Yunanlılar, sakinlikle hareket etmek zorundaydılar ve elden geldiğince demiryolu hatları ve yollar boyunca ilerliyorlardı."¹⁶² Tarihçi A. F. Miller de, beklenmedik Türk saldırıları karşısında Yunan ordusundaki birliklerin komutasının kaybolduğunu ve panik olan askerlerin komutanlarını dinlemeyi bıraktıklarını ifade etmektedir.¹⁶³ Hatta Miller, Yunan kuvvetlerinin emperyalistlere hizmet ettiklerini anlamaya başladıklarını ve Türk ordularının saldırıları neticesinde geri çekilen Yunan askerlerinin çekildikleri bölgelerde bulunan binaların duvarlarına "Bizi buraya getirenler lanetlenecekler!" yazdıklarını vurgulamaktadır.¹⁶⁴

Sovyet kaynaklarında Yunan ordusunda yaşanan hadiselerle ilişkin bir diğer mühim iddia da Yunan Komünist Partisi'nin ordu içinde ve ülkede yürüttüğü iddia edilen savaş karşıtı faaliyetlerdir. Tüm savaş boyunca yapıldığı iddia edilen bu propaganda faaliyetlerinin Türk ulusal kurtuluş hareketine paha biçilemez katkısı olduğu

¹⁶¹ A. M. Şamsutdinov, **Mondros'tan Lozan'a Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi 1918-1923**, s. 284.

¹⁶² A. M. Şamsutdinov, **a.g.e.**, s. 285.

¹⁶³ A. F. Miller, **Oçerki Noveşey İstorii Turtsii**, s. 123.

¹⁶⁴ A. F. Miller, **Kratkaya İstoriya Turtsii**, s. 186.

vurgulanmaktadır.¹⁶⁵ Yunan Komünist Partisi'nin orduda ve halkta savaş karşıtı işler yaptığını belirten Sovyet müellif A. D. Novıçev, Türk Komünist Partisi ile temas hâlinde olan Yunan Komünist Partisi'nin geniş kapsamlı çalışmaları sayesinde Yunan askerlerinin önemli bir kısmının, Türk halkına karşı olan bu yıkıcı savaşın İngiliz ve Yunan kapitalistlerinin çıkarlarına, Yunan halkının ise zararına karşı yürütüldüğünü fark ettiğini vurgulamaktadır.¹⁶⁶ Novıçev'in "Vliyanie Velikoy Oktyabrskoy Sotsialistiçeskey Revolyutsii Na Sudbı Turtsii" (Büyük Ekim Devrimi'nin Türkiye'nin Kaderine Etkisi) adlı makalesinde 12 Temmuz 1921 tarihli Komintern'in III. Kongresi'nde Yunan Komünist Partisi Üyesi Dimitratos'un konuşmasındaki şu ifadeler yer vermiştir: "Yunan proletaryası, Türkiye'nin proleterlerine ve köylülerine karşı herhangi bir düşmanlık hissi beslemiyor. Bizim partimiz onlarla barış yapmayı arzuluyor ve halklar arasında dostluk kurmak için çalışıyor. Partimizin tek arzusu ve amacı, hükümeti her iki tarafın proletaryası için acı verici olan bu savaşı sona erdirmek için zorlamaktır."¹⁶⁷ Yine Novıçev, Yunan halkının savaştan ötürü hoşnutsuzluğunun arttığını belirterek o dönem Atina'da görev yapan Alman bir muhabirden naklettiğine göre, Yunanistan'ın bazı şehirlerinde yaşayan halkın Anadolu'ya asker gönderilmesini önlemeye çalıştığını ve bunun sonucunda protestocular ile Yunan kolluk kuvvetleri arasında büyük çatışmaların yaşandığını belirtmektedir.¹⁶⁸ Ordudan firar etme ve seferberlik noktalarında Yunan halkının artık bulunmamasının kitlesel bir hareket hâlini aldığını belirten Novıçev, Mayıs 1921'de Yunanistan'dan gelen bir rapordan aktardığına göre seferberlik sonucunda 95.000 olması plânlanan asker sayısından yalnızca 54.000 kişinin seferberlik noktalarına geldiğini; bu gelenlerin içerisinde de 22.000 kişinin firar ettiğini aktarmaktadır.¹⁶⁹ Tüm bunları belirttikten sonra Novıçev, Yunan ordusunun içinde bulunduğu durumu şu şekilde ifade etmiştir: "Yunan ordusundaki savaş karşıtı duygular o kadar güçlüydü ki, Türklere karşı sayıca ve teçhizat bakımından üstün olmalarına rağmen Yunan Komünistlerinin faaliyetleri neticesinde uygun muharebe yeteneğinden yoksun kaldılar. Askerler savaşmak istemiyorlardı. General Trikupis'in savunmaya yönelik girişimleri askerler emirlerini yerine getirmeyi reddettiği için başarısız oldu. Askerler isyan ettiler ve İzmir'e çıkmayı reddettiler. Böylece Yunan

¹⁶⁵ A. D. Novıçev, **Turtsiya**, İzdatelstvo Nauka, Moskva, 1965, s. 161.

¹⁶⁶ A. D. Novıçev, **a.g.e.**, s. 161.

¹⁶⁷ A. D. Novıçev, "Vliyanie Velikoy Oktyabrskoy Sotsialistiçeskey Revolyutsii Na Sudbı Turtsii", s. 104.

¹⁶⁸ A. D. Novıçev, **a.g.e.**, s. 105.

¹⁶⁹ A. D. Novıçev, **a.g.e.**, s. 105.

Hükümeti'nin Anadolu'ya takviye gönderme girişimleri başarısızlıkla sonuçlandı."¹⁷⁰

Sovyet kaynaklarında Büyük Taarruz'un kazanılmasına ilişkin bir diğer mühim iddia da Taarruz öncesi Anadolu'ya gelen General Frunze'nin harekât plânlarına yardım ettiği görüşüdür. Ukrayna Sovyeti temsilcisi olarak Ankara'ya gelen General Frunze anılarında en önemli askerî sırlara varıncaya değin incelemesi için kendisine izin verildiğini belirterek *"Türk ve Yunan orduları arasındaki askerî yazışmaları, orduların ihtiyaçlarını, sayılarını, silâh sayı ve niteliklerini, cephe gerisi durumlarını... Hemen her şeyi öğrendim. Şunu söyleyebilirim ki, şimdi Türk silahlı kuvvetlerinin genel durumunu hemen hemen Ukrayna ordusununki gibi biliyorum"*¹⁷¹ satırlarını kaleme almıştır. Çalışmalarını daha çok Rus kaynaklarına dayanarak kaleme alan tarihçi Mehmet Perinçek de Frunze ile gelen heyetin içerisinde bulunan askerlerin özelliklerinden ötürü bu göreve uygun düştükleri yorumunda bulunmuştur.¹⁷²

Türk ordusu Sovyet kaynaklarında da belirtilen tüm fırsatları lehine çevirerek Yunan ordusunu ağır bir yenilgiye uğrattı. Sovyetlerin Türkiye Büyükelçisi S. İ. Aralov, bu zaferde Fahrettin Paşa'nın süvarilerinin büyük bir rol oynadığını, Türk süvarilerinin düşman gerilerine sarkarak Yunan birliklerinin bozguna uğratılmasında büyük bir pay sahibi olduğunu belirtmiştir.¹⁷³ Türkolog A. M. Şamsutdinov da N. G. Korsun'dan naklederek Türk süvarilerinin başarısını şu şekilde aktarmıştır: *"Anadolu'nun dağlık ve ormanlık bölgesinde Yunanlıların güçlü bir biçimde pekiştirilmiş savunma hattını 26-31 Ağustos tarihinde yaran Fahreddin Paşa komutasındaki Türk atlı kolordusunun eylemleri, taktik yarma eyleminin genel harekât yönünde gelişmesinin atlı birliklerinden nasıl yararlanabileceğinin olumlu bir örneğidir."*¹⁷⁴ Bilhassa Alaşehir çarpışmasından sonra Yunan birliklerinin tam bir çöküntüye uğradığını belirten Şamsutdinov, birliklerin durumu hakkında 5 Eylül 1922 tarihinde verilen bir raporda aşağıdaki bilgilerin verildiğini ifade etmiştir: *"Bütünlüğü olan birlik diye bir şey kalmadı artık. Tükenmiş, bitkin düşmüş, aç ve çoğunluğu silahsız bir insan kalabalığı İzmir'e doğru kaçıyor. Bir kaçaklar*

¹⁷⁰ A. D. Novıçev, **a.g.e.**, s. 106.

¹⁷¹ M. V. Frunze, **Türkiye Anıları**, s. 123.

¹⁷² M. Perinçek, **Atatürk'ün Sovyetler'le Görüşmeleri**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2014, s. 119.

¹⁷³ S. İ. Aralov, **Bir Sovyet Diplomatının Anıları 1922-1923**, s. 137.

¹⁷⁴ A. M. Şamsutdinov, **Mondros'tan Lozan'a Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi 1918-1923**, s. 287.

dalgasıyla kuşatılmış olan subayların bu korkunç duruma engel olabilmeleri olanaksız.”¹⁷⁵ Sovyet elçisi Aralov da Yunan ordusu generali Nikolaos Trikupis’in bütün karargâhıyla beraber esir edildikten sonra Türk ordusunun, morali bozulmuş Yunan ordusu artıklarının adeta omuzlarında İzmir’e girdiğini ifade ederek, istilâcılarının hesabının görüldüğünü belirtmiştir.¹⁷⁶

N. G. Korsun¹⁷⁷, savaşta Türklerin Yunan ordusunu tamamen dağıttığını ve denize döktüğünü ifade ederek Yunan ordusunun yalnızca üçte birinin kaçmayı başardığını belirtmiştir. Türk ordusunun bu savaşta 40.000 esir, 284 top, 2.000 tüfek, 15 uçak ele geçirdiğini ve toplamda Yunan ordusunun 75.000 kişiye yakın kaybı olduğunu not düşmüştür.¹⁷⁸ N. G. Korsun zaferin kazanılmasında Türklerin iyi düşünülmüş ve uygulanmış bir planın olduğunu belirterek Türklerin, düşmanı en kısa sürede imha etmeyi amaçlayan operasyonun hazırlanmasında gerekli bilgiyi toplamasına, operasyon üzerinde dikkatli bir şekilde çalışılmış olmasına ve operasyon alanının doğru değerlendirilmesine dikkat çekmiştir. Ayrıca yazar, Türk ordusunun düzenlenmesinin ustalıkla gerçekleştirildiğini ve ana saldırı yönündeki yollarda Türk birliklerinin gizlice toplanarak Yunan ordusunu yanlış bilgilendirdiğini vurgulamıştır.¹⁷⁹

Büyük Taarruz’un meydana geldiği günlerde Ankara’da bulunan Sovyet sanatçısı Y. Y. Lansere, Afyonkarahisar’ın kurtulması ile birlikte şehrin canlandığını, ilerleyen günlerde cepheden gelen askerî başarılar neticesinde geçit törenleri yapılmaya başlandığını, insanların ellerinde bayraklar ile dualar okuyarak camilerden dışarıya akın ettiklerini; haberler geldikçe gösterilerin çapının büyüdüğünü belirtmiştir.¹⁸⁰ 9 Eylül’de İzmir’in kurtuluş haberi gelmesi ile birlikte tüm şehir genelinde insanların

¹⁷⁵ A. M. Şamsutdinov, **a.g.e.**, s. 288.

¹⁷⁶ S. İ. Aralov, **a.g.e.**, s. 138.

¹⁷⁷ Nikolay Georgieviç Korsun (1876-1958) Kars’ta doğdu. St. Petersburg’taki askerî okuldan mezun oldu. Pek çok askeri hizmette bulundu. Askerlik görevinin yanı sıra 1922-1954 yılları arasında Kızıl Ordu Harp Okulu ve Harp Akademisi’nde dersler verdi.

¹⁷⁸ N. G. Korsun, **Greko-Turetskaya Voyna**, Voenizdat, Moskva, 1940, s. 45. N. G. Korsun’un Kızıl Ordu komutanlarına rapor olarak sunduğu bu dokümanın elimizde bulunan nüshasında sayfa numarası bulunmadığından bu rapora sayfa numaraları tarafımızdan eklenmiştir. Türk kaynakları Büyük Taarruz’da esir alınan Yunan askerlerinin sayısını 20.000 olarak kabul etmektedir. Ayrıca Yunan ordusunun bu savaşta vermiş olduğu kayıpların kesin tespitine imkân bulunamadığını belirten Türk kaynakları, Yunan ordusundaki ölen askerlerin sayısının 100.000’in üstünde olduğunu ileri sürmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Kemal Niş, Reşat Söker, **Türk İstiklâl Harbi: Büyük Taarruzda Takip Harekâtı**, II. Cilt, Batı Cephesi, 6. Kısım, III. Kitap, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1969, s. 244-245.

¹⁷⁹ N. G. Korsun, **a.g.e.**, s. 46.

¹⁸⁰ Y. Y. Lansere, **Ankara Yazı**, s. 64.

ateş etmeye başladığını aktararak zaferin kutlanmasına ilişkin izlenimlerini şu şekilde aktarmıştır: “Bütün akşamı milis merkezinin bulunduğu meydanda geçirdim; burada Kemal Paşa’nın resminin de yer aldığı bir zafer takı kurulmuştu. Askerî birliklerin resmî geçidi yapıldı... silahsız ve havai fişeksiz... Ve son olarak oyunlar sergilendi, bence tamamen doğaçlama. Yalnız sonradan polis, düzenle ilgilenmeye başladı; kalabalığı ikiye ayırdı, ön sıraları yere oturttu ve kendisi de hemen onların önünde yere oturdu. Bu gayet akıllıca bir düzendi; daire artık daralmıyordu, zira herkes ortalığı iyice görebiliyordu. Kadınlar bir araya toplandı ve dairenin dörtte birini işgal ettiler. Tek yabancı grup ve de Rus dostlar olan bizler için uzun bir tahta kanepeler getirdiler ve saygıyla oturmaya davet ettiler.”¹⁸¹ Kutlamalara ilişkin izlenimlerini aktarmaya devam eden Lansere, o gece Karadenizlilerin fevkalâde ilginç oyunlar sergilediğini, çeşitli danslar oynandığını ve geleneksel bir oyunun sahnelendiğini ifade etmiştir.¹⁸² 1922 tarihinin Ağustos ve Eylül aylarında Ankara’da bulunan Komintern’in iki gözlemcisi de İzmir’in alınması sonrası şehirdeki izlenimlerini şu şekilde aktarmışlardır: “Şehre büyük bir heyecan hâkim. Çay ve küçük fincanlardaki kahveden başka bir şeyin bulunmadığı çayevleri kırmızı fesli, bin türlü Türk ile ağzına kadar dolu. Az sayıdaki birkaç şişko zenginin ve gözlüklü, ciddi Türk aydınlarının yanında, tıks tıks çoğunluğu oluşturan küçük adamlar oturuyorlar: Bunlar küçük tüccarlar, serbest meslek sahipleri. İçlerinden birisi gazeteyi yüksek sesle okuyor, uzun ve heyecanlı sohbetlere konu vermiş oluyor. Bugün öğleden sonra Millet Meclisi önünde Doğu müziği, askerî geçit ve konuşmalardan oluşan bir şenliğin yapılacağı ilân edildi. Buradaki Türkler müthiş sevinçliler, biz de.”¹⁸³

Tarihçi A. F. Miller, 18 Eylül 1922’de Yunan ordusunun Anadolu’dan tamamen temizlendiğini ve bunun bir sonucu olarak Atina’daki karargâhtan “Küçük Asya’daki operasyonlar tamamlandı” mesajının yayımlandığını vurgulamıştır.¹⁸⁴ Türk ordusunun zafer kazanmasının sonucuna ilişkin Miller, Mudanya Antlaşması ile ateşkesin sağlandığını, Lozan Antlaşması ile de Türkiye’nin Sevr Antlaşması’nı

¹⁸¹ Y. Y. Lansere, **a.g.e.**, s. 65.

¹⁸² Y. Y. Lansere, **a.g.e.**, s. 69.

¹⁸³ Leonid, Friedrich, **Ankara 1922**, Çev. Gizem Gürtürk, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1994, s. 49.

¹⁸⁴ A. F. Miller, **Oçerki Noveyşey İstorii Turtsii**, s. 123.

ortadan kaldırdığını ifade ederek Türkiye'nin bağımsızlığının uluslararası arenada tanınmasına yardımcı olduğunun altını çizmiştir.¹⁸⁵

Sovyet kaynakları, Büyük Taarruz'a ilişkin Mustafa Kemal Paşa'nın taarruzdaki etkisinin önemine de değinmişlerdir. Tarihçi Y. N. Rozaliev, Mustafa Kemal'in bu muharebede başkomutanlık yeteneğini gösterdiğini ve Anadolu'yu kurtarması nedeniyle halk kahramanı olduğunu ifade etmiştir.¹⁸⁶ Türkolog A. M. Şamsutdinov da Sovyet âlimlerinin kurtuluş mücadelesinde Türkiye'nin millî önderi Mustafa Kemal'in oynadığı rolü gösterdiklerini ifade etmiş, onun yurtseverliğini ve anavatana bağlılığını kaydettiklerini vurgulamıştır.¹⁸⁷ A. D. Noviçev de Mustafa Kemal ve yardımcılarının operasyonlardaki askerî liderlik yeteneklerinin taarruzun kazanılmasındaki önemli faktörlerden biri olarak gördüğünü ifade etmiştir.¹⁸⁸

N. G. Korsun bu savaşa ilişkin yaptığı değerlendirmesinde savaşın kazanılmasında iki önemli etkenin olduğunu belirtmektedir. Bunlardan birincisi Mustafa Kemal'in operasyon planını hazırlarken Filistin Cephesi'ndeki deneyiminden faydalandığını ifade etmiştir. İkinci önemli noktanın da yukarıda belirttiğimiz gibi operasyon planının hazırlanmasında Türkiye'yi o dönemde ziyaret etmiş olan General Frunze'nin askerî yeteneğinin hissedildiği iddiasıdır.¹⁸⁹ Frunze anılarında yaptığı cephe ziyaretlerinde Türk ordusunun genel durumuna ilişkin detaylı bilgi sahibi olduğunu belirtmiş olsa da operasyon planına yardım ettiğine dair somut bir bilgi vermemiştir.

Türk ordularının kazandığı bu zafer Sovyet Rusya tarafından oldukça müspet şekilde karşılanmıştır. RSFSC Dışişleri Halk Komiser Yardımcısı L. Karahan, 3 Eylül 1922 tarihinde Rauf Bey'e çektiği telgrafta Türkiye'nin zaferini şu şekilde kutlamıştır: *“Türk ulusunun Yunan ordusunu kesin bir biçimden yendiği haberini aldım. Bundan dolayı en samimi tebriklerimizin kabulünü dilerim. Ordunuzu zaferlerinin yalnız Türk ulusunu sevindirmekle kalmayıp, Rus ulusunu da aynı derecede sevindirdiğini bilmenizi isterim. Önderi Mustafa Kemal'in olağanüstü askerî-politik dehası ile yönetilen Türk halkı birkaç yıldan beri Avrupa emperyalizmine karşı yağma edilmiş*

¹⁸⁵ A. F. Miller, **Kratkaya İstoriya Turtsii**, s. 187.

¹⁸⁶ Y. N. Rozaliev, **Mustafa Kemal Atatürk**, s. 52.

¹⁸⁷ A. M. Şamsutdinov, “Türkiye’de Milli Mücadele SSCB’de Öğreniliyor”, s. 596.

¹⁸⁸ A. D. Noviçev, “Vliyanie Velikoy Oktyabrskoy Sotsialistiçeskoy Revolütsii Na Sudbı Turtsii”, s. 105.

¹⁸⁹ N. G. Korsun, **Greko-Turetskaya Voina**, s. 49.

Türkiye yine de Avrupa devletlerinin zorbalıklarına karşı direnecek gücü bulabilmiştir. Türkiye ölüm-kalım kavgasını sürdürerek bağımsızlığını savunan Türkiye'nin bu savaşta kaybetmesi düşünülemezdi. Savaştan henüz zaferler çıkan Rusya, hemen hemen tüm dünyanın büyük devletlerinin saldırısına uğradığı için böyle çetin bir mücadelenin tüm zorluklarını çok iyi bilmektedir. Bu ilk başarılar, Türkiye'nin Yunanistan'ın üstlenmiş olduğu Avrupa emperyalizmi saldırısından tamamen kurtulması yolunda ilk adımlardır. Rusya işçi ve köylüsü, Türk halkının kuzeye doğru uzanmış elini kardeşçe sıkarak ilk halk oldu, çünkü emperyalizme karşı savaşın ne demek olduğunu onlardan daha iyi bilen yoktu. Türk ulusu şunu iyice bilmelidir ki, sürdürdüğü savaşın her adımını Rusya son derece büyük bir dikkatle izlemektedir ve kendisi ile Türkiye'yi tam bir zafere yaklaştıran her başarıyı sevinçle karşılamaktadır. Bu zaferler Türkiye'yi adım adım barışçıl hayata ve huzur içinde çalışmaya kavuşturacaktır. Son yıllarda bunca felakete, yağmalara, yıkımlara, acılara dayanan Türk milleti, en kısa zamanda barışa kavuşmaya ve savaşın açtığı yaraların sarılmasına layıktır. Türkiye'yi selamlayan Rusya, bugünün yakın olmasını ümit ediyor.»¹⁹⁰

Türk ordusunun kazandığı zafer Sovyet Rusya'da da kutlanmıştır. 24 Eylül 1922 günü Doğu Emekçileri Komünist Üniversitesi öğrencileri tarafından Moskova'da bu zaferin şerefine büyük bir miting düzenlenerek yürüyüş yapılmıştır.¹⁹¹

2.3. Lozan Konferansı

Sovyet kaynaklarında bahsi geçen bir diğer önemli hadise ise Lozan Konferansı ve sonucunda imzalanan Lozan Barış Antlaşması'dır. Bu antlaşma katılan devletler ve içerisinde barındırdığı hükümlerin sonucu olarak pek çok ülke tarafından da dikkatle incelenmiştir. Bu konferansın önemine ilişkin Sovyet tarihçi A. M. Şamsutdinov, Boğazlar rejimi hakkında yeni bir statü oluşturacağı için Lozan Barış Antlaşması'nın, Türkiye'ye olduğu gibi Karadeniz'e kıyısı bulunan bütün devletler için hayati bir önem taşıdığını belirtmiştir.¹⁹²

¹⁹⁰ S. Yerasimos, *Ekim Devriminden Millî Mücadele'ye Türk-Sovyet İlişkileri*, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1979, s. 481.

¹⁹¹ M. Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetler'le Görüşmeleri*, s. 151.

¹⁹² A. M. Şamsutdinov, *Mondros'tan Lozan'a Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi 1918-1923*, s. 303.

Sovyet Rusya, Lozan Konferansı daha toplanmadan Boğazlara ilişkin fikirlerini beyan etmeye başlamıştı. RSFSC Dışişleri Halk Komiser Yardımcısı L. Karahan'ın Büyük Britanya Dışişleri Bakanı L. Curzon'a 12 Eylül 1922 tarihinde gönderdiği notada Sovyet Rusya özetle, Boğazlar sorununu saptayan uluslararası tek antlaşmanın 1921'de imzalanan Moskova Antlaşması olduğunu ve boğazlara ilişkin statünün bu antlaşmaya göre belirlenebileceğini vurgulamıştır. Boğazlar sorununun çözülmesinde Karadeniz'e kıyısı olan Rusya, Türkiye, Ukrayna ve Gürcistan'ın arasına kimsenin giremeyeceğini belirtiyordu.¹⁹³ Sovyet Rusya bu tavrıyla Mudanya Mütarekesi'nde alınan barış kararına ilişkin ileride toplanması plânlanan konferansa dair görüşünü daha o günlerde inatla savunmaya başlamıştı. Fakat Sovyet Rusya, konferansı düzenleyenler tarafından savaşın taraflarından birisi olmadığı bahanesiyle konferansa davet almamıştı. Sovyet Rusya'nın konferansa davet almamış olması Sovyet Hükümeti tarafından çeşitli ülkelere nota göndermesine sebep oldu. RSFSC Hükümeti Büyük Britanya, Fransa, İtalya, Yugoslavya, Romanya, Yunanistan ve Mısır hükümetlerine gönderdiği bir notada İstanbul ve Boğazlar hususunda tutumunun ne olacağını belirtiyordu.¹⁹⁴ RSFSC Dışişleri Halk Komiseri G. Çiçerin de Büyük Britanya ve İtalya temsilcilerine bir telgraf göndererek, bu konferansa Yugoslavya, Romanya hatta Japonya'nın çağrıldığı hâlde Sovyet Rusya'nın çağrılmamasının hiçbir gerekçe ile haklı çıkarılamayacağını vurgulayarak, Sovyet Rusya'nın hiçbir kısıtlama yapılmaksızın konferansa katılmasının zarurî olduğunu ifade etmiştir.¹⁹⁵ Sovyet Rusya'nın bu konferansa davet almaması, yakın müttefiki olan ve konferansın esas muhatabı olan Türkiye'nin de tepkisini çekti. Türkiye, Sovyet Rusya'nın davet almamasına tepki olarak İtilaf Devletleri'ne 4 Ekim 1922 tarihinde bir nota yollayarak şu mesajı iletmıştır: *"Bu türden tek önemli sorun, Boğazların gelecekteki kontrolüdür. Bu konuyla yakından ilgili olan Rusya, Ukrayna ve Gürcistan'ın çağrılı olmamasına şaşırıldığımızı belirtmeden geçemeyiz; çünkü onların katılımı sadece daha kalıcı bir çözümün sağlanmasına katkıda bulunacaktır ve gelecekte çatışmaya yol açabilecek bütün sorunları gidermek için biz kesinlikle onların davet edilmesini öneriyoruz."*¹⁹⁶ Sovyet tarihçi A. M. Şamsutdinov, İtilaf Devletleri'nin Lozan Konferansı'na Sovyet Rusya'nın katılmasını engellemek için

¹⁹³ **Dokumentı Vneşney Politiki SSSR**, Tom V, Gocudarstvennoe İzdatelstvo Politiceskoy Literaturı, 1961, s. 575.

¹⁹⁴ **Dokumentı Vneşney Politiki SSSR**, Tom V, s. 593.

¹⁹⁵ **Dokumentı Vneşney Politiki SSSR**, Tom V, s. 622.

¹⁹⁶ M. Perinçek, **Atatürk'ün Sovyetler'le Görüşmeleri**, s. 153.

ellerinden geleni yaptığını belirterek; bununla Türkiye'yi yarı sömürge olarak tutmayı, Sovyet Rusya ile dostluk ilişkilerini sonlandırmayı ve Boğazlar'da Sovyet karşıtı bir rejim kurmayı amaçladıklarını vurgulamıştır.¹⁹⁷ Tüm bu hadiselerin sonucu olarak Sovyet Rusya'ya 27 Ekim 1922 tarihinde resmî bir davetiye gönderilerek Rusya yalnızca Boğazlar sorununa ilişkin görüşmelere davet edildi.¹⁹⁸ S. İ. Aralov, İtilaf Devletleri'nin Sovyet Rusya'yı istemeyerek davet ettiğini belirterek bu davetin, Sovyet Rusya'nın ısrarlı isteyişi, Türk Hükümeti'nin arzusu ve dünya kamuoyunun baskısı sonucunda yapıldığını vurgulamıştır.¹⁹⁹

Sovyet Rusya'nın Boğazlar sorununa ilişkin görüşmelere resmî olarak davet edildiği 27 Ekim 1922 tarihinde V. İ. Lenin'in *Manchester Guardian* ve *Observer* gazetelerine verdiği demeç, Sovyet Rusya'nın Lozan'da izleyeceği politikanın ne olacağına dair oldukça mühim işaretler içermektedir. Lenin verdiği bu demeçte, Sovyet Rusya'nın Boğazlara ilişkin tutumları ile ilgili üç madde üzerinde durmuştur. Bunlardan birincisi; her şeyden önce Türkiye'nin ulusal isteklerinin karşılanması ve yerine getirilmesi. İkincisi; barış ve savaş zamanlarında, Boğazların tüm savaş gemilerine kapatılması. Sonuncusu ise; Boğazlarla ilgili programlarda ticarî deniz işletmeciliğinin tam anlamıyla serbest olmasının sağlanmasıdır.²⁰⁰ Lenin'in önemine işaret ettiği bu maddeler, Sovyet Rusya heyetinin Lozan Konferansı'nda izleyecekleri politikanın temelini oluşturacaktır. Hatta Sovyet heyeti başkanı ve aynı zamanda Dışişleri Komiseri olan G. Çiçerin'in konferanstaki bildirisi, İngiliz heyeti başkanı olan Lord Curzon'un da dikkatini çekmiş ve Curzon kendisi için "*eğer onu gözlerim kapalı dinlemiş olsaydım, onun fes giydiğini ve kendisini İsmet Paşa olarak tanıttığını düşünürdüm*" yorumunda bulunmuştur.²⁰¹

Sovyet elçisi S. İ. Aralov da çözümüne katılacakları sorunlarda Sovyet Rusya'nın iki temel düşüncenin gerçekleştirilmesi için çaba göstereceklerini belirtmiştir. Bunlardan ilki, Rusya ile müttefiklerine öteki devletler ile eşit durum ve hak sağlamak, ikincisi ise Sovyet Rusya'nın ve müttefiki olan ülkelerin topraklarında barış ve güvenliğin korunması ile ticarî ilişkilerin serbestliğinin sağlanmasıdır.²⁰² Aralov, Boğazlar

¹⁹⁷ A. M. Şamsutdinov, **a.g.e.**, s. 305.

¹⁹⁸ E. H. Carr, **Bolşevik Devrimi 1917-1923**, III. Cilt, Çev. Tuncay Birkan, Metis Yayınları, İstanbul, 2015, s. 442.

¹⁹⁹ S. İ. Aralov, **Bir Sovyet Diplomatının Anıları 1922-1923**, s. 177.

²⁰⁰ **Dokumentı Vneşney Politiki SSSR**, Tom V, s. 638.

²⁰¹ D. E. Yermeev, **İstoriya Turetskoy Respubliki s 1918 Goda Do Naşih Dney**, s. 105.

²⁰² S. İ. Aralov, **a.g.e.**, s. 198.

hususunda Sovyet delegasyonunun görüşlerini ise şu şekilde aktarmıştır: “Karadeniz Boğazı, Marmara Denizi ve Çanakkale Boğazı, deniz ticaret filoları ve savaş dışı gemileri için kesinlikle ve hiçbir sınırlandırmaya bağlı olmayarak serbest olmalıdır. Karadeniz’de olduğu kadar Ortadoğu’da da barışın korunması, Karadeniz kıyılarının güvenliğinin sağlanması, İstanbul güvenliğinin sağlam bir garantiye bağlanması. Bu ise, hem Karadeniz hem de Çanakkale Boğazı’nın gerek barışta gerek savaşta devamlı olarak Türkiye dışında bütün devletlerin savaş gemilerine, silahlı gemilerine ve savaş uçaklarına kapalı kalması demektir. Karadeniz Boğazı’yla Çanakkale Boğazı’nın Türkiye’ye ait olduğu esasına dayanan Sovyet Rusya ile müttefikleri, her milletin egemenlik haklarına saygı gösterdikleri için, Türk halkının kendi topraklarında ve sularında, en geniş anlayışla egemenlik haklarını kurmalarını ve bu haklarını korumalarını ısrarla istemektedirler. Ayrıca Sovyet Rusya ve müttefikleri, Türk Hükümeti’nin gerçek anlamda Boğazlarla Marmara Denizi’ni koruyabilmesinin ancak kıyılarını tahkim etmek ve silahlandırmak haklarının kendisine verilmesiyle, bir savaş filosuna sahip olmasıyla ve Boğazlarla Marmara Denizi’nin savunmasında gerekli bütün savaş araçlarını elinde bulundurmasıyla mümkün olabileceğini inanmaktadırlar. Boğazların savaş gemilerine kapatılması, bütün devletler arasında eşitlik ilkesine de uymaktadır. Bunun tersi, Boğazların savaş gemilerine açık tutulması, en güçlü deniz devletinin kayırılması anlamına gelir.”²⁰³

Sovyet heyetinin Lozan Konferansı’nda Boğazlar meselesine ilişkin bu tavrı elbette Türkiye’nin millî çıkarlarına verdikleri önemden değil, Boğazlar ile alâkalı sorunların doğrudan kendilerini ilgilendirmesinin bir sonucuydu. Nitekim Yazar Y. A. Bagirov, Boğazlar konusunda varılan antlaşmanın yalnızca Türkiye için değil, aynı zamanda Sovyetler Birliği için de tehdit oluşturduğunu belirtmiştir. Ayrıca Bagirov, Stalin’in o günlerde Boğazlardan gelmesi muhtemel emperyalist bir saldırı ihtimaline değindiğini de vurgulamıştır. Yazar, Boğazlardaki durumun açıkça Türkiye ve SSCB’nin çıkarlarına yöneldiğini, Türk heyetinin yalnızca ulusal çıkarlarına zarar vermekle kalmayıp aynı zamanda Karadeniz’deki komşusu olan dostu SSCB’ye de ciddi zararlar verdiğini ifade etmiştir.²⁰⁴ Türkiye’den Boğazlar hususunda alınacak bir taviz, Sovyet Rusya’nın Karadeniz’deki güvenliğini tehlikeye

²⁰³ S. İ. Aralov, **a.g.e.**, s. 199.

²⁰⁴ Y. A. Bagirov, **Turtsiya Na Lozanskoy Konferentsii**, Akademiya Nauk SSSR İnstitut Vostokovedeniya, Moskva, 1955, s. 11.

sokacaktı. Dolayısıyla Sovyet Rusya, konferans boyunca Boğazlar'ın askeri gemilere tamamen kapatılmasını savunmuştur. Sovyet Rusya'nın Lozan'daki tutumunun stratejik tarafının yanı sıra ideolojik bir yanı da vardı. 30 Kasım 1922'de Karl Radek'in Komintern'de yaptığı konuşmada Sovyet Rusya'nın tavrında ideolojik bir tutumun da olduğunu belirterek şu sözlere yer vermiştir: “Sovyet Rusya Türkiye’yi, hükümetinin kara gözleri için desteklemedi ve bugün de bu yüzden desteklemiyor. Sovyet Rusya’nın Türkiye’yi desteklemesinin nedeni, Türkiye’nin zaferini Doğu’nun devrimcileşmesi için bir katkı ve dolayısıyla dünya proletaryasını ve Rusya devrimini güçlendiren çok önemli bir etken olarak görmesidir. Bu yüzden Sovyet Rusya, Lozan’da Türkiye’nin haklı isteklerini destekleyecektir.”²⁰⁵ Yazar Stefanos Yerasimos da Boğazlar hususundaki tavizlerin, Batı ülkelerinin dilediği zaman Karadeniz’e girip Sovyet Rusya’yı en zayıf noktasından vurabileceği ve İstanbul’un tehlike altında olmasının bir sonucu olarak Türk Hükümeti’nin sürekli olarak baskı altında tutabileceği anlamına geldiğini belirterek Sovyet Rusya’nın Boğazlar’a ilişkin izlediği politikanın Türkiye’nin çıkarları kadar Sovyet Rusya’nın çıkarlarını da etkileyeceğini belirtmektedir.²⁰⁶ Bir başka yazar N. G. Kireev de Boğazlara ilişkin imzalanması plânlanan sözleşmenin, Türkiye’nin kendi çıkarları da dâhil olmak üzere, Karadeniz’e kıyısı olan ülkelerin hayatî öneme sahip çıkarlarını ihlâl ettiğini belirtmiştir.²⁰⁷ Görüldüğü üzere Boğazlar meselesi, tam anlamıyla Sovyet Rusya’nın güvenliği olarak addedilmiş ve Boğazların güvenliği Sovyet Rusya’nın güvenliği olarak algılanmıştır.

Sovyet Rusya’nın Boğazlara ilişkin tüm bu isteklerine rağmen kabul edilen antlaşmada bu taleplerin hiçbirisi gerçekleşmemiştir. Sovyet yazar Y. Bagirov’a göre Boğazlar konusunda Türkiye’nin egemenliğini ihlâl ettiğini söylediği ve olası bir saldırı durumunda Türkiye’nin kendisini savunamayacağını belirttiği tavizler şunlardır:²⁰⁸

- I. Türk delegesi başkanlığında Uluslararası Boğaz Komisyonu’nun kurulması,
- II. İstanbul garnizonunun 12 bin kişi ile sınırlandırılması,
- III. Boğazların askerden arındırılması,

²⁰⁵ D. Perinçek, **Komintern Belgelerinde Türkiye-1 Kurtuluş Savaşı ve Lozan**, s. 79.

²⁰⁶ S. Yerasimos, **a.g.e.**, s. 484.

²⁰⁷ N. G. Kireev, **İstoriya Turtsii XX. Vek**, Kraft+ İV RAN, Moskva, 2017, s. 154.

²⁰⁸ Y. A. Bagirov, **Turtsiya Na Lozanskoy Konferentsii**, s. 10.

IV. Herhangi bir yabancı savaş gemisinin barış ve savaş zamanında, gece yahut gündüz olması fark etmeksizin serbest geçişi.

Türkiye'nin Lozan Konferansı'nda Boğazlar konusundaki tutumu ve yukarıda sıralanan maddelerin kabul edilmesi, Sovyet kaynaklarında birtakım eleştirilere de yol açmıştır. Sovyet kaynaklarında bilhassa Lozan Konferansı'nda ve daha sonra pek çok kez uluslararası arenada Türkiye'ye destek verildiği belirtilmektedir. İtilaf Devletleri'nin her türlü sınırlamasına karşın Sovyet delegasyonun katılmasının Türklerin konferansta diplomatik başarılar elde etmesini kolaylaştırdığı vurgulanmıştır. Bilhassa Boğazlar sorununa ilişkin yapılan toplantılarda bu hadisenin Sovyet Rusya'nın da çıkarlarını etkiliyor olması nedeniyle; Türkiye'nin ulusal değerlerinin zarar görmemesi ve Boğazlar üzerinde tam egemenliğinin sağlanması için Sovyet heyetinin büyük bir çaba gösterdiği ancak Türkiye'nin diğer konularda başarılı olma düşüncesiyle Sovyet tekliflerine sıcak yaklaşmadığı belirtilmiştir.²⁰⁹

Sovyet yazar Y. N. Rozaliev de, Boğazlar sorunu görüşülürken Sovyet Rusya'nın Türklerle birlikte ortak bir cephe oluşturma gayretinin başarısızlıkla sonuçlandığını belirtmiş, Türk heyetinin Sovyet Rusya'nın desteğini açık bir şekilde geri çevirerek Karadeniz'e kıyısı olan ülkeler için büyük bir öneme sahip Boğazlar hususunda emperyalist ülkeler ile anlaşma yaptığını yazmıştır.²¹⁰ S. İ. Aralov da Lozan'daki Türk heyetinin Türkiye'nin mevzilerini inatla savundugunu belirterek yalnızca Boğazlar'a ilişkin varılan kararın bir istisna olduğunu vurgulamıştır. Aralov, Türk heyetinin bu konuda oldukça hızlı teslim olduğunu ve bu durumun Türkiye'nin millî çıkarlarına uygun olmadığını ifade etmiştir.²¹¹ Bir diğer kaynakta da Türk heyetinin İtilaf Devletleri'nden diğer konularda taviz almayı umarak Boğazlardan savaş gemilerinin geçişini yasaklayan Sovyet önerisini desteklemediği belirtilerek, Türk heyetinin tutumu eleştirilmiştir. Yine aynı kaynakta, Boğazlar konusunda İngiltere'nin projesinin gerçekleştiği kaydedilmiştir. Barış ve savaş zamanında tüm ülkelerin ticaret ve askerî gemilerinin serbest geçmesinin ve Boğazların silâhsızlandırılmasının Türkiye ve Karadeniz'e kıyısı olan diğer ülkelerin güvenliği için ciddi bir tehdit oluşturduğu vurgulanmış ve Boğazlara ilişkin alınan kararın Karadeniz'de bulunan Sovyet limanlarını doğrudan tehdit ettiği gerekçesiyle Sovyet

²⁰⁹ P. Moiseev, Y. Rozaliev, **K İstorii Sovetsko-Turetskih Otnoşeniy**, s. 33.

²¹⁰ Y. N. Rozaliev, **Mustafa Kemal Atatürk**, s. 54.

²¹¹ S. İ. Aralov, **Bir Sovyet Diplomatının Anıları 1922-1923**, s. 178.

çıkarlarına aykırı olduğu ifade edilmiştir.²¹² D. E. Yeremeev de Türk diplomasisinin Batılı güçlere verilen en büyük imtiyazın Boğazlar konusunda olduğunu belirterek sözleşme hükümlerinin Türkiye'nin egemenliğini ihlâl ettiğinin ve olası bir düşmana karşı silahlı durumda askerî açıdan savunmasız kalmasına neden olacağının altını çizmiştir. Ayrıca Yeremeev, Boğazlara ilişkin alınan kararın SSCB için doğrudan ve ciddi bir tehdit olduğunu vurgulayarak yabancı deniz kuvvetlerinin istedikleri zaman Karadeniz'e girme olasılığını ortaya çıkardığını ifade etmiştir.²¹³ Sovyet yazar A. D. Novıçev de Boğazlar sözleşmesinin esas itibarı ile Sovyetler Birliği'ne yönelik olduğunu söylemiştir. Novıçev, Türkiye'nin kendisine İstiklâl Harbi'nde belirleyici yardım sağlayan Sovyetler Birliği'nin çıkarlarına zarar veren bir konuda taviz vermesini, Türkiye'nin emperyalistlerle anlaşma niyetinde olduğu şeklinde yorumlamış ve bu durumun Türk halkının millî çıkarlarına zarar verdiğini vurgulamıştır.²¹⁴ Sovyet Tarihçi A. Melnik, Lozan Konferansı'nda Türkiye'nin Sevr Antlaşması'na kıyasla ciddi kazanımlar elde ettiğini belirtmiş, fakat egemenliğinin yine de kısıtlandığını ifade etmiştir.²¹⁵ Yazar V. A. Gurko-Kryajın, Boğazlar'da silahsızlandırılmış olan Türkiye'nin herhangi bir zamanda, üzerinde askerî baskı oluşturabilecek güçlerin elinde oyuncağa dönüşeceğini belirtmiştir.²¹⁶ Bu görüşlere paralel olarak İ. Butaev de Lozan Konferansı'nda Türkiye'nin siyasi özgürlüğünü korumak adına egemenliği ve bağımsızlığı için tehdit oluşturmayan konularda tavizler verdiğini ifade etmiştir.²¹⁷

Türkiye'nin Lozan Antlaşması'nda sergilediği tutum Komintern'de de birtakım eleştirilere maruz kalmıştır. Yapılan bir konuşmada, Anadolu'da savaş meydanlarında kahramanca mücadele sonucunda elde edilen kazanımların çoğunun görüşme salonlarında tek tek teslim edildiği belirtilmiş ve Türkiye'nin halkının gücüne dayanarak kazandığı durumunu zayıflattığı yorumunda bulunulmuştur.²¹⁸ Komintern'de yapılan konuşmaların muhtelif Sovyet yazarların kaleme aldığı kitaplarda yazılanlardan daha ideolojik, dolayısıyla daha acımasız olduğunu da belirtmemiz gerekmektedir.

²¹² M. A. Gasratyan, C. F. Oreşkova, Y. A. Petrosyan, **Oçerki İstorii Turtsii**, s. 176.

²¹³ D. E. Yeremeev, **İstoriya Turetskoy Respubliki s 1918 Goda Do Naşih Dney**, s. 108.

²¹⁴ A. D. Novıçev, **Turtsiya**, s. 164.

²¹⁵ A. Melnik, **Turtsiya**, Gosudartstvennoe Sotsialno-Ekonomiçkoe İzdatelstvo, Moskva, 1937, s. 82.

²¹⁶ V. A. Gurko-Kryajın, **İstoriya Revolütsii v Turtsii**, s. 183.

²¹⁷ İ. Butaev, **Problemi Turtsii**, Raboçee İzdatelstvo Priboy, Leningrad, 1925, s. 187.

²¹⁸ D. Perinçek, **Komintern Belgelerinde Türkiye-1 Kurtuluş Savaşı ve Lozan**, s. 158.

Sovyet kaynaklarında Türkiye'nin Boğazlar konusunda verdiği tavizler genel olarak, diğer konularda elde edilmesi muhtemel ayrıcalıklara tercih edildiği şeklinde yorumlanmıştır. Bunun dışında farklı yorumlar da bulunmaktadır. Yazar Y. A. Bagirov, verilen bu imtiyazların sebeplerini ise burjuva milliyetçilerinin kararsızlığı, emperyalizme karşı mücadeledeki tutarsızlıklar, emperyalist güçler ile bağlarını koparmama isteği ve halkların devrimci hareketinden korkmaları ile açıklamaktadır.²¹⁹ Yazar V. A. Gurko-Kryajin ise Türkiye'nin Boğazlar konusunda taviz vermesinin sebebini, İtilaf Devletleri ile silâhlı bir mücadeleye devam etmek için Türkiye'nin yetersiz kalacağı görüşü ile açıklamaktadır.²²⁰ Sovyet kaynakları Lozan'da Türkiye'nin verdiği bir diğer önemli imtiyazın da Musul olduğunu belirterek bu tavizin Musul'un kaybedilmesi anlamına geldiğini ifade etmişlerdir.²²¹

Sovyet kaynakları, Türkiye'nin Lozan Konferansı'ndaki görüşmelerde Boğazlar meselesinden farklı olarak ekonomik anlamda başarılar kazandığı da belirtilmiştir. Tarihçi D. E. Yeremeev, kapitülasyonların kaldırılması ve Osmanlı borçlarının, Osmanlı Devleti'nden ayrılan ülkelere dağıtılması ve bu borcun taksitler hâlinde ödenmesinin ekonomik olarak başarı olduğunu ifade etmiştir.²²² Diğer bir kaynakta da kapitülasyonların ortadan kaldırılması meselesi takdir edilirken, bu tavizin alınmasında Sovyet Rusya'nın teslimiyetçiliği ve sömürgeciliği şiddetli bir şekilde kınaması neticesinde verilen desteğin çok önemli bir yere sahip olduğu vurgulanmıştır.²²³ S. İ. Aralov ise Türkiye'nin Lozan'da etnografik sınırları içerisinde Türk ulusunun birliğini koruduğunu, Batılı devletlerin Türkiye'yi soktuğu malî ve ekonomik esaretten kurtulduğunu ve bunu büyük ölçüde Sovyet Rusya'nın maddî ve manevî yardımları sonucu başardığını belirtmektedir.²²⁴

Yazarlar, Boğazlar meselesinde Türkiye'nin tutumunu tenkit etmelerine rağmen genel itibari ile konferans boyunca elde edilen kazanımların Türkiye adına olumlu olduğunu belirtmişlerdir. Tarihçi B. Potskhveriya, Lozan Konferansı'nda Türk

²¹⁹ Y. A. Bagirov, **Turtsiya Na Lozanskoy Konferentsii**, s. 11.

²²⁰ V. A. Gurko-Kryajin, **a.g.e.**, s. 184.

²²¹ Y. A. Bagirov, **a.g.e.**, s. 11.

²²² P. Moiseev, Y. Rozaliev, **K İstorii Sovetsko-Turetskih Otnoşeniy**, s. 108.

²²³ P. Moiseev, Y. Rozaliev, **a.g.e.**, s. 35.

²²⁴ S. İ. Aralov, **Bir Sovyet Diplomatının Anıları 1922-1923**, s. 213.

diplomasisinin önemli bazı tavizler vermesine karşın ülkenin çıkarlarını savunduklarını yazmıştır.²²⁵

Lozan Barış Antlaşması yalnızca uluslararası arenada İtilaf Devletleri'ne kazanılmış bir zafer değildi, Türkiye içerisinde bulunan muhalif kesime karşı da elde edilmiş bir başarıydı. 1922 senesinde Komintern gözlemcisi olarak Türkiye'de bulunan Leonid ve Friedrich, Lozan Konferansı'nın Türkiye'de sultanın taraftarlarına ve İtilaf Devletleri'ne karşı kazanılan çok önemli bir zafer olduğunu belirtmişlerdir.²²⁶ Tarihçi A. D. Novıçev de Türkiye'nin verdiği büyük imtiyazlara rağmen Lozan Barış Antlaşması'nın emperyalistlere karşı kazanılan büyük bir zafer olduğunu belirterek bu antlaşmanın Türkiye'nin uluslararası konumunu güçlendirdiğini, Mustafa Kemal liderliğindeki Türk milliyetçilerinin radikal kanadının konumunu sağlamlaştırdığını ve yabancı sermayenin Türkiye'de ekonomik, siyasi ve kültürel gelişim açısından yarattığı birtakım engelleri ortadan kaldırdığını vurgulamıştır.²²⁷ Yine B. Dantsig Lozan Barış Antlaşması'nın müdahalecilere karşı kazanılmış bir zafer olduğunu ve böylece Türk dış politikasında ikinci dönemin başladığını vurgularken,²²⁸ yazar İ. İ. İvanova da Lozan Barış Antlaşması'nda Türkiye'nin bağımsızlığının ve ulusal egemenliğinin resmî olarak tanınmasının oldukça önemli olduğunu ifade etmiştir.²²⁹ A. Bagirov Lozan Barış Konferansı'nın İstiklâl mücadelesinin bir sonucu olduğuna dikkat çekmiş, antlaşmanın esas öneminin İtilaf ve ABD güçlerinin Türkiye'nin egemenliğini tanımaya mecbur kalması olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca Bagirov, kapitülasyon rejiminin kaldırılmasının da büyük bir başarı olduğunu belirtmiştir.²³⁰ Bir diğer kaynakta da verilen tavizlere rağmen Lozan Barış Antlaşması'nın Türk halkının büyük bir zaferi olduğu, bunun bir sonucu olarak da İtilaf güçlerinin Türk devletinin egemenliğini, toprak bütünlüğünü ve bağımsızlığını yasal olarak tanımak zorunda kaldığı belirtilerek elde edilen bu zaferdeki Sovyet Rusya'nın desteğinin önemi vurgulanmıştır.²³¹ Sovyet kaynaklarında, Lozan Barış Antlaşması Boğazlar söz konusu olduğunda olumsuz addedilse de; bağımsızlığın elde edilmesi, egemenliğinin tanınması, kapitülasyonların iptal edilmesi ve ülke ekonomisinin

²²⁵ B. Potskhveriya, "1920'li ve 1930'lu Yıllarda Türk-Sovyet İlişkileri", **Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl**, s. 191.

²²⁶ Leonid, Friedrich, **Ankara 1922**, s. 68.

²²⁷ A. D. Novıçev, **Turtsiya**, s. 164.

²²⁸ B. Dantsig, **Turtsiya**, Gasudarstvennoe Voennoe İzdatelstvo, Moskva, 1940, s. 117.

²²⁹ İ. İ. İvanova, **Evolütsiya Blijnevostoçnoy Politiki Turetskoy Respubliki (1923-2016)**, Aspekt Press, Moskva, 2017, s.12.

²³⁰ Y. A. Bagirov, **Turtsiya Na Lozanskoy Konferentsii**, s. 10.

²³¹ M. A. Gasratyan, C. F. Oreşkova, Y. A. Petrosyan, **Oçerki İstorii Turtsii**, s. 176.

gelişmesi için şartları yaratmış olması bakımından bir başarı olarak görülmektedir.²³² Lozan Konferansı görüşmeleri henüz sona ermediği tarihlerde Ankara’da bulunan Sovyet büyükelçisi S. İ. Aralov da Lozan Konferansı’nın genel olarak Türkiye için başarıyla sonuçlandığını belirtmiştir.²³³

Diğer taraftan Y. A. Bagirov, Türkiye’nin Lozan Konferansı’nda daha iyi sonuçlar elde etmek için önemli fırsatları olduğunu vurgulamaktadır. Bagirov, Türk heyetinin ülkesinin ekonomik ve malî çıkarlarını inatla savunduğunda emperyalist taleplerin geri çekildiğini, ancak Türk heyetinin uzlaşmaya istekli olduğu konularda da emperyalistlerin bundan faydalandıklarını ve ülkenin ulusal çıkarlarına ciddi anlamda zararı dokunacak tavizler vermeye zorladıklarını belirtmektedir. Ayrıca Bagirov, Türk heyetinin verdiği bu imtiyazların, Türk halkının İstiklâl Harbi’ndeki zaferinden sonra, emperyalistlerin Türkiye’deki eski konumlarını yeniden ele geçirecek fırsatları koruduklarını belirterek ilâve olarak bu imtiyazların emperyalistlere gelecekte Türkiye’yi Sovyet karşıtı plânlarında kullanma imkânı için umut verdiğini ifade etmiştir.²³⁴

Lozan Konferansı’nda tartışmaya açılan Boğazlar meselesi Sovyet Rusya tarafından adeta bir iç güvenlik meselesi olarak görülmüştür. Sovyet Rusya’nın konferansa katılmak için gösterdiği çaba ve Sovyet devlet adamlarının konferansa dair yaptığı açıklamalar Boğazlar meselesinin Sovyet Rusya açısından taşıdığı ehemmiyetin doğal bir sonucudur. Sovyet kaynaklarında Boğazların kullanımına ilişkin alınacak kararlar doğrudan Sovyet Rusya’nın güvenlik meselesi olarak algılanmış ve buna göre değerlendirilmiştir. Bunun bir sonucu olarak da Türk heyetinin Boğazlara ilişkin tavırlarını kendi meselelerini değerlendirmişçesine ele almışlardır. Nitekim Türkiye’nin süngü gücüyle kazandıklarının bir kısmını Lozan’da kaybettiğini belirten İ. Butaev, Türk heyeti mensuplarının kendi haklarını Sovyet delegeleri kadar kararlı savunması durumunda Türkiye’nin daha fazla kazanım elde edebileceğini vurgulamıştır.²³⁵

Tüm bu konulara büyük önem veren Sovyet kaynakları, Türkiye’nin Boğazlar ve Musul konularında taviz vererek diğer tartışılan konularda başarı sağlamayı

²³² P. Moiseev, Y. Rozaliev, **K İstorii Sovetsko-Turetskih Otnoşeniy**, s. 36.

²³³ S. İ. Aralov, **a.g.e.**, s. 174.

²³⁴ Y. A. Bagirov, **Turtsiya Na Lozanskoy Konferentsii**, s. 12.

²³⁵ İ. Butaev, **Problemi Turtsii**, s. 188.

umduğunu belirtmektedirler. Boğazlar konusunda İtilaf Devletleri'ne verilen tavizin, Türkiye'nin egemenlik haklarına ve bağımsızlığına zarar verdiğini belirten kaynaklar, kendi güvenliklerini de tehlikeye atması sebebiyle bu durumun üzerinde dikkatle durmuş ve Lozan'da katıldıkları tek oturum olan Boğazlar meselesini bu minvalde ele almışlardır.

2.4. İnkılâplar

Büyük Millet Meclisi'nin kurulması ile birlikte meclis, siyasi ve toplumsal olmak üzere pek çok alanda yenilik hareketlerine başlamıştır. Siyasi alanda saltanatın kaldırılması, cumhuriyetin ilânı, halifeliğin kaldırılması gibi pek çok değişiklik meydana gelirken; toplumsal alanda ise eğitim, alfabe ve daha birçok konuda köklü değişiklikler yapılmıştır. Tüm bu yenilik hareketleri, Türkiye tarihini tetkik etmek isteyen yazarların kayıtsız kalamayacağı kadar köklü değişiklikler olmuştur.

Türkiye tarihi üzerine çalışmalar yapan Sovyet tarihçileri eserlerinde, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin yaptığı bu inkılâpları konu etmişlerdir. Zira Sovyet ideolojisinin dünyaya yayılması meselesi, Sovyet Rusya'nın yakın ilişki kurduğu ülkelerde meydana gelen değişiklikleri yakından takip etmesi anlamı da taşımaktaydı. Sovyet yazarlar başta saltanatın kaldırılması, cumhuriyetin ilân edilmesi, halifeliğin kaldırılması, kadın hakları, alfabenin değiştirilmesi gibi konular başta olmak üzere, Türkiye'de meydana gelen inkılâpları yakından takip etmişlerdir.

Sovyet yazarların eserlerinde konu ettikleri meselelerin başında saltanatın kaldırılması konusu gelmektedir. 1 Kasım 1922 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından kaldırılan saltanat, Sovyet tarihçi A. M. Şamsutdinov tarafından şu şekilde kaleme alınmıştır: *“Yüzlerce yıl süren baskıcı sultan egemenliğine son verilmesi, Türk ulusal kurtuluş devriminin sırası gelmiş büyük bir zaferdi. Bu zafer, emperyalizmin ajanı olan ve ulusal bağımsız bir Türk devletinin kurulması yolunu tıkayan içteki gerici güçlere karşı kazanılmıştı. Sultanlığın yok edilmesiyle birlikte kukla padişah hükümetinin varlığı da son buldu.”*²³⁶

Sovyet kaynaklarında saltanatın kaldırılması hadisesinin Büyük Millet Meclisi'nde Mustafa Kemal'in önderliğindeki radikal kanat ve gerici-muhafazakâr muhalefet

²³⁶ A. M. Şamsutdinov, **Mondros'tan Lozan'a Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi 1918-1923**, s. 299.

arasında şiddetli çatışmalara sebep olduğu belirtilmektedir. Ayrıca bu kaynaklarda saltanat makamı, Türk kurtuluş hareketine karşı mücadele eden ve kendi çıkarları için emperyalist çevrelerle birlikte hareket eden bir kurum olarak ifade edilmiş ve saltanatın kaldırılması hadisesinin Türkiye Cumhuriyeti'nin sosyal ve ekonomik anlamda ilerlemesi için ihtiyaç duyulan inkılaplardan biri olduğu vurgulanmıştır. Tüm bu fikir ayrılıklarına rağmen saltanat, Mustafa Kemal'in kararlı tutumu, kişisel otoritesi ve ilerici güçlerin desteği sayesinde 1 Kasım 1922 tarihinde kaldırılmıştır.²³⁷

Saltanatın kaldırılması meselesine Sovyet Rusya devlet adamları da kayıtsız kalmamıştır. Sovyet Dışişleri Komiseri G. Çiçerin'in Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti adına 3 Kasım 1922 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ne yolladığı telgrafta Türkiye'nin bu kararı takdir edilmiş ve şu satırlar kaleme alınmıştır: *“Rusya Hükümeti adına, kardeş Türk halkını, Büyük Millet Meclisi ve dost Türkiye Hükümeti'ni, despot monarşi iktidarının tahttan indirilmesi ve tüm iktidarın Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne devredilmesi gibi son derece sevinçli bir olay ve bu olayın Türkiye'nin millî bayramı ve tarihsel günü ilân edilmesi vesilesiyle candan, yürekten kutlarım. Türk halkının çıkarlarına karşı hareket eden ve Türkiye'yi Batılı devletlerin boyunduruğuna düşüren sultanın despotluğuna son verdikten ve ülke içinde ihaneti de ezdikten sonra, Türk milleti olarak kendi kaderini kendinin belirlemesi hakkını uygulamaya koyacağına, Boğazların savunmasını ve gerek devlet topraklarında gerekse sularında egemenlik haklarına sahip çıkacağına ve bundan böyle yabancı düşmanın ve karşı devrimcilerin her türlü saldırılarından koruyacağına tamamen emin bulunuyoruz.”*²³⁸

Sovyet kaynaklarına göre İstanbul Hükümeti ve sultan, Büyük Millet Meclisi'nin açılması ile birlikte ülkeyi idare etme noktasında etkisiz kalmıştı. İşgalci kuvvetlerin bulunduğu topraklar dışında tüm Türkiye Mustafa Kemal'in başkanlığını yaptığı Büyük Millet Meclisi'nin yetkisi ve kontrolü altındaydı. Fakat resmî olarak sultanın varlığı hâlâ devam etmekteydi. Sovyet tarihçi A. Melnik bu durumu, ülkedeki vatansever unsurları Yunanlılar ile savaşmak üzere birleştirmek isteyen Kemalistlerin, monarşiyi hemen konuşmayı göze alamadıkları şeklinde izah etmiştir. Fakat Melnik, Kemalistlerin padişahın esir olduğu sürece emirlerinin samimi olamayacağını ve bu nedenden ötürü yerine getirilmemesi gerektiği konusunda

²³⁷ M. A. Gareev, **K. Atatürk Fragmentı**, s. 41.

²³⁸ S. Yerasimos, **Ekim Devriminden Millî Mücadele'ye Türk-Sovyet İlişkileri**, s. 544.

monarşi yanlılarını ikna etmek için kabul edilebilir bir formül bulduklarını ifade etmiştir.²³⁹

Sovyet tarihçi A. F. Miller'e göre monarşi fikri, Osmanlı Devleti'nin çöküşüyle eski köklerini kaybetmişti. Yine Miller'e göre Türk millî güçleri, sultanın Anadolu'daki bağımsızlık hareketine karşı çıkması ve Atatürk ile arkadaşları için idam cezası vermesinin bir sonucu olarak monarşiye yüz çevirmiştir. Tarihçi Miller, Ukrayna Sovyeti temsilcisi olarak Ankara'ya bir ziyaret gerçekleştirmiş olan General Frunze'den de bir alıntı yaparak son üç yıldır saltanat fikrinin sarsıldığını ve halkın sultansız kalmaya alıştığını belirtmiştir.²⁴⁰

Sovyet kaynakları saltanatın kaldırılması hadisesinin Türkiye açısından taşıdığı ehemmiyete ilişkin görüşler de beyân etmişlerdir. Tarihçi D. Yeremeev saltanatın kaldırılmasının İstanbul Hükümeti'ni doğal olarak ortadan kaldırdığını, Türk tarafının çıkarlarını savunmak üzere Lozan'a yalnızca Ankara Hükümeti'nin katıldığını belirtmiştir.²⁴¹ Bir diğer Sovyet tarihçi A. D. Novıçev de saltanatın kaldırılmasının Anadolu'daki durumu netleştirdiğini belirterek politik açıdan iki önemli sonuç taşıdığını ifade etmiştir. Bunlardan ilki, sultanın gücünü geri kazanma umudu taşıyan milliyetçi taraflar da dâhil olmak üzere muhafazakâr kesime somut bir darbenin indirilmesidir. Diğer ise yaklaşmakta olan Lozan Konferansı'nda sultanın kullanılma girişimlerinin baltalanmasıdır.²⁴² Tarihçi A. Melnik de saltanatın kaldırılması meselesinin yüzyıllar süren köleliğin terk edilmesine işaret ettiği ve aynı zamanda yabancıların eylemlerine uygun bir konum olması nedeniyle emperyalizme de büyük bir darbe olduğu şeklinde yorumlamıştır.²⁴³ Bir diğer kaynak da saltanatın ortadan kaldırılmasının gericilere karşı çok büyük darbe olduğunu belirtmektedir.²⁴⁴ Sovyet elçisi olarak Türkiye'de bulunan S. İ. Aralov da saltanatın kaldırılması hadisesini çok mühim bir olay olarak gördüğünü ve bu sorunun çözülmesini Türkiye'nin Lozan Konferansı'na çağrılmasını hızlandırıldığını ifade ederek, İtilaf Devletleri'nin hâlâ İstanbul Hükümeti'ni tanımaya devam ettiklerini belirtmiştir.²⁴⁵ Tarihçi Y. N. Rozaliev ise saltanatın kaldırılması hadisesini Mustafa Kemal'in ve

²³⁹ A. Melnik, **Turtsiya**, Moskovskiy Raboçiy, Moskva, 1929, s. 86.

²⁴⁰ A. F. Miller, "Stanovlenie Turetskoy Respubliki", s. 48.

²⁴¹ D. E. Yeremeev, **İstoriya Turetskoy Respubliki s 1918 Goda Do Naşih Dney**, s. 102.

²⁴² A. D. Novıçev, **Turtsiya**, s. 163.

²⁴³ A. Melnik, **Turtsiya**, s. 87.

²⁴⁴ M. A. Gasratyan, S. F. Oreşkova, Y. A. Petrosyan, **Oçerki İstorii Turtsii**, s. 176.

²⁴⁵ S. İ. Aralov, **Bir Sovyet Diplomatının Anıları 1922-1923**, s. 151.

Kemalistlerin feodal-klerikal hareketlere karşı kazandığı tarihî bir zafer olarak tasvir etmiştir.²⁴⁶ Büyükelçi Aralov hatıralarından aktardığına göre genel olarak Türk halkının padişahın kovulmasını ve halifelikle padişahlığın birbirinden ayrılmasını sükûnetle hatta olumlu karşıladığını vurgulamıştır.²⁴⁷

Sovyet kaynaklarında Büyük Millet Meclisi'nin saltanatı kaldırma kararına ilişkin oldukça müspet yorumlar yer almaktadır. Saltanat mefhumu, Sovyet Rusya tarafından emperyalizmin elinde adeta bir oyuncak olarak görülmüş ve kaldırılması bu nispette önemli bir hadise sayılmıştır. Bizzat ilişki içinde oldukları Ankara Hükümeti'ni Türkiye topraklarında yegâne güç hâline getiren bu kararın Sovyet Rusya tarafından olumlu karşılanması da oldukça doğaldır. Zira İtilaf Devletleri ve sultan arasındaki yakınlık, Sovyet Rusya'nın dış politikasına uygun olmayan bir durumdu. İstanbul Hükümeti'nin görevine devam etmesi, Sevr Antlaşması'nın hayata geçmesi anlamını taşıdığından Sovyet Rusya bu antlaşmadan ve Boğazlar'ın durumundan oldukça rahatsız durumdaydı. Diğer bir deyişle saltanatın kaldırılması, Ankara Hükümeti için ne kadar önemliyse Sovyet Rusya için de o kadar önem arz ediyordu. Dolayısıyla kaynaklar saltanatın kaldırılması meselesini bu bakış açısı ile değerlendirmiş ve olumlu bir tavır sergilemişlerdir.

Saltanatın kaldırılmasından yaklaşık bir yıl sonra Büyük Millet Meclisi Türkiye'nin yönetim şeklini 29 Ekim 1923 tarihinde cumhuriyet olarak ilân etmiştir. Sovyet kaynakları, saltanatın kaldırılması hadisesine olduğu kadar Cumhuriyetin ilân edilmesine de önem vermişlerdir.

Sovyet Rusya Türkiye'de cumhuriyetin ilânını memnuniyetle karşılayan ilk devletlerden biriydi. SSCB Merkezi İcra Komitesi Başkanı M. İ. Kalinin 31 Ekim 1923 tarihinde Atatürk'e şu telgrafi göndermiştir: *"Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği ve müttefik hükümetlerinin halkları adına, kardeş Türk halkını ve dost Türk Hükümeti'ni Türk Cumhuriyeti'nin nihai ilânı ve sonsuza dek despotik yönetime son vermesi vesilesiyle selamlıyorum. Türk halkının yabancı işgaline karşı kahramanca mücadelesinin öncü lideri ve Türk halkının seçmiş olduğu dost Türk Hükümeti Başkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa'yı cumhurbaşkanı seçilmesi vesilesiyle tebrik ediyorum. Türkiye ile SSCB halkları ve hükümetleri arasındaki ayrılmaz dostluk*

²⁴⁶ Y. N. Rozaliev, **Mustafa Kemal Atatürk**, s. 53.

²⁴⁷ S. İ. Aralov, **a.g.e.**, s. 154.

bağlarının daha yakın olacağını ve her iki ülkenin de refahına yardımcı olacağına dair inancımı ifade ediyorum.”²⁴⁸

Sovyet yazar A. Melnik saltanatın kaldırılması ile birlikte Türkiye’nin devlet sisteminin ne olacağı konusunda adım atması gerektiğini belirterek böyle bir adımın yalnızca cumhuriyetin ilânı olabileceğini vurgulamıştır. Melnik, saltanatın kaldırılması ve cumhuriyetin ilânı arasındaki zaman farkını ise muhalefetin varlığı ve dış dünya ile ilişkilerin istikrarsızlığıyla açıklamıştır.²⁴⁹ Melnik, aynı ismi taşıyan ve 1929 tarihinde basılan kitabında ise Türkiye’nin cumhuriyet rejimini benimsemesini ulusal burjuva devleti için hayati önem taşıyan bir sistem olarak değerlendirmiştir.²⁵⁰ Bir diğer kaynakta ise cumhuriyetin ilân edilmesi Türkiye tarihinin en ilerici olaylarından biri olarak kabul edilmiş ve Ortaçağ monarşisinin en büyük kalıntılarından birinin tarihe gömüldüğü belirtilmiştir.²⁵¹ Yazar A. F. Miller de Atatürk için Türkiye’nin cumhuriyet sistemine geçişinin kaçınılmazlığını öngördüğünü vurgulamıştır.²⁵² Miller’e göre 29 Ekim, Osmanlı Devleti’nin feodal din rejimi ve Ortaçağ geriliği üzerinde Türk halkının tarihine belirleyici bir zafer olarak damgalanmıştır.²⁵³ Tarihçi Y. N. Rozaliev ise cumhuriyetin ilânı ile birlikte toplumsal reformların başladığını dile getirmiştir.²⁵⁴

Sovyet kaynaklarında Türkiye’de gerçekleşen inkılaplara ilişkin ele alınan bir diğer husus da halifeliğin kaldırılması (3 Mart 1924) meselesidir.

Halifelik meselesine ilişkin kaynaklar ilk olarak, saltanatın kaldırılması ile birlikte gericiilere vurulan ağır darbeye rağmen, gerici çevrelerin gücünün hâlâ devam ettiğini belirterek Kemalistlerin halifeliği kaldırmaya cesaret edemediğini ifade etmektedirler.²⁵⁵ Halifelik meselesine dair A. Melnik, Türkiye’de bir halifenin varlığının, Osmanlı Devleti kalıntıları üzerinde bir ulusal devlet oluşturmak isteyen Kemalistlerin arzusu ile uyuşmadığını belirtmiş, halifelik kurumunun Türk halkının bir kısmı üzerinde bütün Müslüman dünyası üzerindeki gücü hakkında fikirler oluşturduğunu ifade etmiştir. Öte yandan Melnik halifenin Türkiye’de kalmasının,

²⁴⁸ A. F. Miller, “Stanovlenie Turetskoy Respubliki”, s. 54.

²⁴⁹ A. Melnik, **Turtsiya**, Gasudarstvennoe Sotsialno-Ekonomičeskoe İzdatelstvo, Moskva, 1937, s. 86.

²⁵⁰ A. Melnik, **Turtsiya**, Moskovskiy Raboçiy, Moskva, 1929, s. 87.

²⁵¹ M. A. Gareev, **a.g.e.**, s. 42.

²⁵² A. F. Miller, **a.g.e.**, s. 48.

²⁵³ A. F. Miller, **a.g.e.**, s. 54.

²⁵⁴ Y. N. Rozaliev, **Mustafa Kemal Atatürk**, s. 60.

²⁵⁵ M. A. Gasratyan, S. F. Oreškova, Y. A. Petrosyan, **a.g.e.**, s. 176.

Türk halkının kaderinin tamamen kontrol edilemeyeceğini ve bu kaderi belirleme haklarının tamamının tüm dünyadaki Müslümanlara ait olduğu anlamına geldiğini belirtmiştir. Ancak Melnik'e göre yeni Türkiye için daha tehlikeli olan ise tüm gerici güçlerin halifenin etrafında toplanmış olmasıydı. Din adamları reformlara karşı geliyordu ve Batılı emperyalistler, ulusal kurtuluş hareketinin gelişmesini engelleyecek her şekilde bunu kullanmaya gayret ettiler. Bütün bunların karşı devrimin zaferi için doğrudan bir tehdit yarattığını ifade eden Melnik, bunun saltanatın tekrar geri gelmesi ile sonuçlanabileceğini vurgulamıştır.²⁵⁶ Yazar A. D. Novıçev de halifelik kurumunun ülke içindeki gerici kuvvetlerin merkezi ve eskiye dönüş umudu olduğunu belirtmiştir.²⁵⁷ Bir diğer Sovyet kaynağında ise halifelik tüm gerici güçlerin siperi olmaya devam eden bir kurum olarak nitelendirilmiş ve halifeliğin kaldırılması Mustafa Kemal'in Türkiye'de radikal siyasal dönüşümü gerçekleştirme yolunda attığı devrimci bir adım olarak görülmüştür.²⁵⁸ Başka bir kaynağa göre de halifeliğin kaldırılması Türkiye'de burjuva devriminin zaferini ve geçmişin önde gelen siyasi güçleri olan feodal-din aristokrasisinin politik arenadan gidişini sembolize ediyordu.²⁵⁹ Tarihçi Y. N. Rozaliev de halifeliğin kaldırılmasının gericiler karşısında Mustafa Kemal'in çok önemli bir zaferi olduğu gibi yalnız Türkiye açısından değil tüm Müslüman halkları için tarihî bir öneme sahip olduğunu belirterek, Doğu'nun ilerleme yolunu kapatan engelin kaldırılmış olduğunu ifade etmiştir.²⁶⁰

Şüphesiz halifeliğin kaldırılması, gerçekleştirilen inkılâplar arasında en mühim yere sahipti. Yazar K. Poznanska, İslam'ın Türk halkının yaşamında nasıl bir yeri olduğunu bilinmediği takdirde bu adımın ehemmiyetini anlayabilmenin imkânsız olduğunu belirtmiştir. Yazar Türkiye'de İslam'ın sadece bir din değil, aynı zamanda yaşamın tüm alanlarını kapsayan ahlâkî ve hukukî bir sistem olduğunu ifade ederek Türk halkında dinsel bağlılık duygusunun milliyetten çok daha güçlü olduğunu vurgulamıştır. Yazar dinî aidiyet duygusunun millî aidiyet duygusundan güçlü olduğunu ise şu cümleler ile ifade etmiştir: *“Müslüman olmayanlar Türk sayılmazdı; Türklerin yanında yaşadılar, ama Türklerden duvar gibi ayırdılar. Türkiye’de İslam*

²⁵⁶ A. Melnik, **Turtsiya**, s. 89.

²⁵⁷ A. D. Novıçev, **Turtsiya**, s. 168.

²⁵⁸ M. A. Gareev, **K. Atatürk Fragmentı**, s. 42.

²⁵⁹ A. P. Baziants, “Revolütsiya 1918-1923 gg. v Turtsii”, **Vestnik Obşestvennıh Nauk**, No. 4, İzdatelstvo Akademii Nauk Armyanskoy SSR, Yerevan, 1968, s. 30.

²⁶⁰ Y. N. Rozaliev, **Mustafa Kemal Atatürk**, s. 61.

*ile özdeşleşme Arap ülkelerinden çok daha ileriye gitti. Meselâ, Arap-Hristiyanlar varken, Türk-Hristiyan tahayyül etmek imkânsızdı. Ve şimdi bile, kırk yıldan daha fazla bir süredir laik bir cumhuriyet olan Türkiye’de gayrimüslimler tüm vatandaşlık haklarına sahip olmalarına rağmen kamuoyunun gözünde hâlâ Türk değildir...”*²⁶¹

Halifeliğin kaldırılması Komintern’de de mevzu bahis olmuştur. Bu kararın devrimci ve kökten bir adım olduğu vurgulanmış, kararın haberinin tüm dünyada bomba gibi patladığı ifade edilerek İngiltere ve Fransa gibi ülkelerin Türkiye’yi meşru ganimeti olarak gördüğü günlerin geride kaldığı belirtilmiştir.²⁶² Yine Komintern’de halifeliğin kaldırılması Ankara Hükümeti’nin askerî bakımdan güç kazandığı ve Halifelik çevresinde toplanan karşı devrimci güçlere karşı bir savunma hareketi şeklinde değerlendirilmiştir.²⁶³

Sovyet kaynakları saltanat konusunda olduğu gibi halifelik konusunda da Türkiye’nin verdiği karara oldukça olumlu bakmıştır. Zira kaynakların da belirttiği gibi Sovyet Rusya tarafından Cumhuriyetin ilânı oldukça samimi bir dille kutlanmış ve yine kaynaklarda hilafete ilişkin oldukça menfi yorumlar yapılmıştır. Sovyet kaynaklarına göre hilafet, saltanat taraftarlarının son umudu olarak görülmüş ve eski düzeni yeniden kurmak isteyen insanların son çaresi olarak tasvir edilmiştir.

Tarihçi A. Melnik, Kemalistlerin ilk önce saltanatın kaldırılması, ardından halifelik ve son olarak da din ve devlet işlerinin ayrılması ile gerici din adamlarını iktidardan mahrum bıraktığını belirtmiştir. Ancak Melnik, Kemalistlerin iktidarlarını güçlendirmek için yürüttükleri ve önderlik ettikleri mücadelenin dine karşı bir mücadele olduğunun düşünülmemesi gerektiğinin altını çizmiştir.²⁶⁴

Sovyet kaynaklarında bahsi geçen bir diğer husus ise Mustafa Kemal Atatürk’ün kadınlara yönelik yaptığı inkılaplardır. Kaynaklar, Türkiye’deki kadına ilişkin yapılan inkılâp hareketlerine oldukça geniş yer vererek Mustafa Kemal Atatürk’ün kadın hakları konusunda bireysel çabasını takdir etmişlerdir.

Mustafa Kemal’in Türk kadınlarının eşit hakları ve gericilikle mücadele hakkında Mustafa Kemal’in pek çok konuşma yaptığını belirten Aralov, Konya’da bulunduğu

²⁶¹ K. Poznanska, **Staraya i Novaya Turtsiya**, Glavnaya Redaktsiya Vostochnoy Literaturi İzdatelstvo Nauka, Moskva, 1974, s. 56.

²⁶² D. Perinçek, **Komintern Belgelerinde Türkiye-2 Kemalist Cumhuriyet**, s. 19.

²⁶³ Doğu Perinçek, **a.g.e.**, s. 25.

²⁶⁴ A. Melnik, **Turtsiya**, s. 92.

sırada Kızılay Kadınlar Kolu'nun düzenlediği bir toplantıda Türk kadınının kurtuluş mücadelesindeki ve Türkiye'nin kurulmasındaki rolünü şu sözlerle ifade ettiğini vurgulamıştır: “*Millî Mücadele’de kadınların yaptığı yardım çok büyüktür. Kadınlarımızın bu çeşit çalışmalarının memlekete büyük yararlar sağlayacağına güvenim var. Son yılların devrim yaşamında, Anadolu kadınının gösterdiği yüksek fedakârlığı şükranla anıyoruz. Dünyanın hiçbir yerinde Anadolu köylü kadınının emeğinden daha yüksek bir emek gösterilemez. Erkekler cephede düşmana karşı savaşırken, kadınlar tarlaları sürüp ektiler. Ülkenin ekmeğini sağladılar. Kadınlar bu savaşta ve bundan önceki savaşlarda büyük rol oynamışlardır. Çift süren, tarlayı eken, ormandan odun kesip getiren, buğdayı pazara götüren fedakâr Anadolu kadınıdır; kucağındaki yavrusuyla yağmurda, çamurda, soğukta, sıcakta kağnılarla cephenin cephanesini taşıyan hep onlardır. Hepimiz bu kadınlara daima saygı göstermeliyiz. Kadına saygı gösterdiğimiz için onun giyimini değiştirmeliyiz, yüzünü açmalıyız.*”²⁶⁵

Sovyet Rusya Büyükelçisi olarak Türkiye’de bulunan S. İ. Aralov anılarında, Mustafa Kemal Paşa’nın taarruzdan çok önce kendisine kadınların kurtuluşu için savaş açacağını söylediğini ifade etmiştir. Aralov, daha Türkiye’de bulunduğu sıralarda Mustafa Kemal Paşa’nın kadınları çarşıftan kurtarma konusunda başarılar sağladığını belirterek; düğünlerdeki aşırı harcamaların, gelinin getirdiği çeyizlerin açıkta gösterilmesinin ve geline büyük hediyelerin verilmesinin yasaklandığını vurgulamıştır.²⁶⁶ Ayrıca Aralov, Anadolu’da çeşitli cephelere yaptığı gezilerden sonra izlenimlerini Dışişleri Komiseri G. Çiçerin’e ve başka sorumlu memurlara bildirdiği raporunda Mustafa Kemal’in toplumsal reformların hayata geçmesine dair verdiği mücadeleden bahsetmiştir. Bunun üzerine ise Çiçerin’in Sovyet Eğitim Halk Komiseri A. V. Lunaçarskiy’e yolladığı mektubun bir suretini hatıratında yayımlayan Aralov, mektupta Çiçerin’in şunları yazdığını belirtmiştir: “*Mustafa Kemal, Türk kadınının kurtuluşunu ve ona bütün haklarda ve toplum yaşantısında erkeklerle eşitlik isteyen ilerici bir hareketin başındadır. Mesela kendisi eşiyle birlikte hem de eşinin yüzü açık olarak Büyük Millet Meclisi toplantılarına gelmektedir. Mustafa Kemal eşiyle birlikte Aralov yoldaşı da ziyaret etti. Genel olarak Mustafa Kemal, bütün toplum ilişkilerini çok enerjik olarak ileri doğru itmektedir. Mustafa Kemal’in*

²⁶⁵ S. İ. Aralov, **Bir Sovyet Diplomatının Anıları 1922-1923**, s. 161.

²⁶⁶ S. İ. Aralov, **a.g.e.**, s. 223.

son derece ilgi çekici bir kişiliği vardır. Günlerce şehirlerinin sokaklarında dolaşmakta, kendisini çevreleyen kalabalıkta parlamentarizmden, kadının özgürlüğünden, millî eğitimin ve bütün kültürün modernleştirilmesinden söz etmektedir. Gerek Mustafa Kemal'in gerek onun ülkü arkadaşlarının, Türk toplum ilişkilerinin modernleştirilmesi konusundaki çalışmalarının kolaylaştırıcı materyal gönderilmesi çok yerinde bir davranış olurdu. Çalışmalarını kolaylaştırmak üzere Mustafa Kemal'e gönderebilmem için, kadın konusuyla ilgili materyalleri ya da daha doğrusu kadının tüm özgürlüğünü sağlamak için bizim uyguladıklarımıza ilişkin materyalleri toplayıp bana gönderecek birini görevlendiremez misiniz? ”²⁶⁷

Ayrıca Aralov, Mustafa Kemal'in öğütleriyle Latife Hanım'ın Ankara kadınları arasında, onların feodal kalıntılardan kurtulmaları konusunda büyük çaba harcadığını belirterek her yere yüzü açık olarak gittiğini, bu durumun eski İslâm adetlerine bağlı yobazlar arasında ona karşı nefret uyandırdığını, fakat Latife Hanım'ın bunlara aldırmadığını vurgulamıştır.²⁶⁸

Sovyet yazar Y. N. Rozaliev, Mustafa Kemal'in en büyük kaygılarından birinin kadının özgürlüğü ve kadının topluma kazandırılması olduğunu belirtmektedir. Rozaliev, Türk kadınının Kurtuluş Savaşı yıllarında toplum hayatının birçok alanında erkeğin yerini almasıyla özgürleşmeye başladığını ifade ederek, savaş sonrasında Mustafa Kemal'in kadın hakları ve yükümlülükleri sorunu üzerinde defalarca çalıştığını vurgulamıştır. Mustafa Kemal'e göre kadının çok önemli bir rol oynadığı mutlu ailenin millî refahın temelini oluşturduğunu belirten Rozaliev, Mustafa Kemal'in kadınlara yüzünü açma hakkının tanınmamasını yüzkarası olarak nitelendirdiğini, çok eşlilik ile toplumda küçük düşürüldüğünü, bu durumun erkeklerin bencilliği ve keyfi hareketlerinden kaynaklandığını yazmıştır.²⁶⁹

Kadınlar konusunda köklü değişiklikler yapıldığını vurgulayan yazar Yeremeev, daha evvel üniversitelerde bile ayrı olan, şimdi ise normal okullarda dahi erkek ve kız çocuklarının ortak eğitim aldığını belirtmiştir. Yalnızca az sayıda Fransız ve Amerikan kız lisesinin kaldığını ifade eden Yeremeev, buna istinaden “Batı, Kemalist reformların gerisinde kaldı” notu düşmüştür.²⁷⁰

²⁶⁷ S. İ. Aralov, **a.g.e.**, s. 125.

²⁶⁸ S. İ. Aralov, **a.g.e.**, s. 221.

²⁶⁹ Y. N. Rozaliev, **Mustafa Kemal Atatürk**, s. 70.

²⁷⁰ D. E. Yeremeev, **İstoriya Turetskoy Respubliki s 1918 Goda Do Naşih Dney**, s. 132.

Sovyet tarihçi A. Melnik, Türk kadınının kurtuluşunun cumhuriyet Türkiye'si için son derece önemli bir başarı olarak gördüğünü ifade etmiştir. İnkılâplar sayesinde Türk kadınının özgür olduğunu belirten Melnik, şimdi ise Türk kadınının siyasi alanda kendisine yer bulmaya başladığını ifade etmiştir. Kadınlar hususunda yapılan inkılâpları yetersiz gören Melnik, Türkiye'nin kadınlara ilişkin yaptığı inkılâplarda Kemalist devrimin burjuva doğası nedeniyle yarım kaldığını belirtmiştir. İnkılâpların onları resmî olarak özgürleştirdiğini, ancak devletin kadınlara hiçbir şekilde varoluş imkânı vermediğini vurgulamıştır. Yazar, Türk kadınının evli ise kocasına, evli değilse babasına bağlı olmaya devam ettiğinin altını çizmiştir.²⁷¹ Kadınların konumlarının önemli ölçüde değiştiğini vurgulayan A. F. Miller, Türk kadınının toplumdaki yerinin büyük ölçüde arttığını belirtse de kadınlara belediye ve parlamentoda oy kullanma hakkı verilmesine rağmen, Türk kadınının gerçek bir eşitlik almadığını vurgulamış, eşitsizliğin aile hukuku, miras ve ücret gibi konularda devam ettiğini ifade etmiştir. Miller, eskiye oranla karşılaştırıldığında yine de kadınlara verilen imkânların çok büyük olduğunu kaleme almıştır.²⁷²

Türkiye'de kültür ve toplum alanındaki en mühim inkılâplardan biri şüphesiz Latin alfabesine geçiştir. Tarihçi Y. N. Rozaliev, Mustafa Kemal'in bu konuda çok zaman harcadığını belirterek 1 Kasım 1928 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde çıkarılan kanun ile Türk halkı arasında okuryazarlığı yaygınlaştırma ve Türk kültürünü Avrupa kültürüne yaklaştırma amacı güttüğünü yazmıştır.²⁷³

Sovyet tarihçi A. F. Miller, Latin alfabesine geçişin Türkiye için olumlu bir anlamı olduğunu belirterek, ülkenin kültürel düzeyindeki artışı hızlandırıldığını ifade etmiştir. Türk nüfusunun büyük bir kısmının okuma yazma bilmediğini belirten Miller, 1935 resmî istatistiklerine göre İstanbul gibi büyük bir şehirde bile erkek nüfusunda % 63.5 kadın nüfusunda ise % 46.3 okuryazar oranı bulunduğunu vurgulamıştır.²⁷⁴

Tarihçi D. E. Yeremeev ise, Kemalistlerin nüfusun okuryazarlığı da dahil olmak üzere sefil bir kültür hayatını miras aldıklarını belirtmiştir. 1927 tarihinde Türkiye'de sadece % 10.6 oranında bir nüfusun okuma yazma bildiğini ve bu oranın kadınlarda

²⁷¹ A. Melnik, *Turtsiya*, s. 109.

²⁷² A. F. Miller, *Kratkaya İstoriya Turtsii*, s. 200.

²⁷³ Y. N. Rozaliev, *a.g.e.*, s. 70.

²⁷⁴ A. F. Miller, *a.g.e.*, 1948, s. 195.

% 4.6 olduğunu ifade etmiştir.²⁷⁵ Yeremeev, Arap alfabesinin Türk diline hiç uymadığını belirtmiş, alfabenin değiştirilmesi ve okuryazarlık oranının artması için yapılan etkinliklerin kısa sürede başarı getirerek 1935 tarihinde Türkiye nüfusunun neredeyse % 19.2'ye ulaştığının altını çizmiştir.²⁷⁶ Tarihçi A. Melnik de alfabe değişiminin ve okullardaki dönüşümün okuryazarlık oranında artışa sebep olduğunu vurgulamıştır.²⁷⁷

Görüldüğü gibi Sovyet kaynaklarında Türkiye’de yapılan inkılâplara ilişkin üzerinde en çok durulan hususlar saltanatın kaldırılması, cumhuriyetin ilânı, halifeliğin kaldırılması, kadın hakları ve alfabe konuları olmuştur. Bu hususlardan başka saat ve takvimdeki değişiklikler, Avrupaî kıyafetlerin tanıtılması, fesin yasaklanması ve şapka kanunu gibi konularda da kısa da olsa bilgi mevcuttur.

Tüm bu inkılâplar dışında Sovyet yazarları “Kemalist Devrim” adını verdikleri sistemin ne olduğuna dair farklı yorumlarda bulunmuşlardır. Sovyet yazar A. P. Baziyants, bu döneme ilişkin tarih araştırmacılarının ulusal kurtuluş hareketi, burjuva devrimi ve Kemalist devrimi gibi tanımlamalar kullandığını ifade etmektedir.²⁷⁸ Sovyet yazarlar, cumhuriyetin ilânı ile birlikte Türkiye’ye ilişkin kaleme aldıkları eserlerinde ekseriyetle “Kemalistler” yahut “Kemalist Devrim” tanımlamasını kullanmışlardır.

Sovyet yazar A. Melnik’in ifadesiyle “Kemalist Devrim”, J. Stalin tarafından şu şekilde tanımlanmıştır: “*Kemalist devrim, yabancı emperyalistlere karşı mücadele sonucunda ortaya çıkan ve daha da gelişen, aslında köylülere ve işçilere, tarım devriminin olanaklarına karşı yönlendirilen ulusal ticaret burjuvazisinin bir üst devrimidir.*”²⁷⁹

²⁷⁵ D. E. Yeremeev, **a.g.e.**, s. 129.

²⁷⁶ D. E. Yeremeev, **a.g.e.**, s. 131.

²⁷⁷ A. Melnik, **Turtsiya**, Gosudarstvennoe Sotsialno-Ekonomiçeskoe İzdatelstvo, Moskva, 1937, s. 147.

²⁷⁸ A. P. Baziyants, “Revolütsiya 1918-1923 gg. v Turtsii”, **Vestnik Obşestvennih Nauk**, No. 4, İzdatelstvo Akademii Nauk Armyanskoy SSR, Yerevan, 1968, s. 24.

²⁷⁹ A. Melnik, **Turtsiya**, s. 101.

Yazar E. Hasanova'ya göre de genel olarak Kemalizm, Türkiye'nin feodal-dinsel ve yarı sömürge olan bir ülkeden bağımsız millî burjuva devletine dönüşmesinin yolu anlamı taşımaktadır.²⁸⁰

Bir başka kaynakta da Kemalist devrimlerinin maksadının Türkiye'nin Avrupalılaştırılması ve modernizasyonu olduğu vurgulanmıştır. Sovyet bilginleri Atatürk'ün Avrupalılaşmak, Batılılaşmak politikalarının analizini yaparken, burjuva bilginlerinden farklı olarak bunu kendiliğinden Batı kültürüne hayranlık gibi değil, emperyalist Batı ile mücadele aracı olarak görmüşlerdir.²⁸¹

Yazar A. P. Baziyants'ın görüşüne göre ise Kemalist devrim, içerisinde burjuva öğeleri barındıran ulusal kurtuluş biçimidir.²⁸² Ayrıca Baziyants, Y. N. Rozaliev'in Kemalist devrimin burjuva-demokratik bir ulusal kurtuluş hareketi olarak görülmesi gerektiği tanımına yer vermiştir.²⁸³

Türkiye'de gerçekleştirilen inkılâpların pek çoğu Sovyet Rusya'da gerek devlet gerekse de akademik çevrelerde oldukça olumlu karşılanmıştır. Siyasi ve toplumsal alanlarda yapılan reformlara Sovyet yazarlar oldukça olumlu baksalar da bu inkılâpları Sovyet ideolojisi çerçevesinde değerlendirmişlerdir. Sovyet kaynaklarında halifelik ve saltanat kurumlarının İtilaf Devletleri ile olan yakınlığının vurgulanması ve bu kurumlara karşı Ankara Hükümeti'nin desteklenmesi Sovyet Rusya'nın Türkiye'ye yaklaşımını da ortaya koymaktadır.

2.5. Ekonomi

Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren Türkiye ekonomisi, Büyük Millet Meclisi'nin ehemmiyet gösterdiği konuların başında geliyordu. İstiklâl Harbi neticesinde kurulan Türkiye Cumhuriyeti, siyasi bağımsızlığının korunması ve sürdürülmesinin en önemli şartı olarak güçlü ve bağımsız bir ekonomiyi oluşturmayı başlıca görev ilân etmişti.²⁸⁴ Fakat savaş öncesinde ve sonrasında ülkenin içinde bulunduğu durum, bu politikaların hayata geçirilmesini zorlaştırıyordu. Yeni kurulan Cumhuriyet

²⁸⁰ E. Y. Gasanova, "Printsip Narodniçestva Kemalizma i Ego Traktovka v Sovremennoy Turtsii", **Turtsiya: İstoriya, Ekonomika**, İzdatelstvo Nauka, Moskva, 1978, s. 48.

²⁸¹ E. Hasanova, "Sovyet Bilginlerinin Eserlerinde Atatürk'ün İçtimai ve Siyasi Anlayışlarının Işıklandırılması", **11-15 Ekim 1976 VIII. Türk Tarih Kongresi**, III. Cilt, Ankara, s. 2029.

²⁸² A. P. Baziyants, **a.g.e.**, s. 35.

²⁸³ A. P. Baziyants, **a.g.e.**, s. 23.

²⁸⁴ Y. İ. Urazova, "Türkiye'de Piyasa Reformları", **Atatürk ve Modern Türkiye**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2001, s. 491.

Türkiyesi, ilk yıllarında ekonomisini düzeltmek adına tarım ve sanayi gibi ekonomisine doğrudan tesir eden pek çok alanda girişimde bulunmuştur. Türkiye'nin içinde bulunduğu durum ve takip etmeye gayret ettiği tüm bu politikalar o dönemde ve sonraki dönemde yazılan Sovyet kaynaklarında da kendisine yer bulmuştur. Sovyet müellifler bilhassa Türkiye'nin tarım, sanayi ve dış ticaret alanlarında yaptığı girişimleri takip etmiş, kaleme aldıkları eserlerinde bu girişimlere yer vermişlerdir.

İstiklâl Harbi, ülke ekonomisini oldukça olumsuz yönde etkilemişti. 1921 tarihinde Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Olağanüstü Yetkili Elçisi olarak Ankara'ya gelen General M. Frunze kaleme aldığı anılarında, kendisinin ve heyetinin edindiği izlenimlerden en belirgin olanının, ülkenin maddî durumdaki bozukluk olduğunun altını çizmiştir.²⁸⁵ General Frunze anılarında, ülkenin içinde bulunduğu bu kötü durumu şu şekilde ifade etmiştir: *“Sürekli savaşın daha pek çok şey üzerinde gözle görülür etkisi olduğu söylenebilir. Halkın büyük çoğunluğunun giysileri ve ayakkabıları çok kötü. Sokaklara diz çöküp oturan dilencilerin bolluğu da insanı etkiliyor.”*²⁸⁶ General Frunze'nin de vurguladığı gibi savaş tüm ülkede sefaletle yol açarak ülkenin ekonomisini oldukça derinden etkilemiştir. Müellif Y. N. Rozaliev Türkiye'nin savaş sonrasında içinde bulunduğu ekonomik durumu şu sözlerle tasvir etmiştir: *“O zamanlarda Türkiye ekonomisi acınacak hâldeydi. Ülkede yaşayan milyonlarca kişi, Birinci Dünya Savaşı ve iç savaşlarda yok edilmişti. Ülkenin batı bölgelerinde aktif olarak halkın kaybı özellikle hissediliyordu. Bazı bölgeler tenhalaşmış; onlarca şehir ve yüzlerce köy işgalciler tarafından tahrip edilip, yakılarak insandan arındırılmıştı. Üretim, bir zamanlar gelişmiş olan bölgelerde bile güçlülükle savaş öncesi seviyesinin %50'sine varabiliyordu.”*²⁸⁷ Tarihçi M. Pavloviç de 1921 tarihinde çıkardığı *Revolütsionnaya Turtsiya (Devrimci Türkiye)* adlı kitabında Birinci Dünya Savaşı'nın bir felâkete sebebiyet vererek Küçük Asya halkının durumunu çok aşırı derecede ağırlaştırdığını ve halkın hoşnutsuzluğuna sebebiyet verdiğini belirterek, Anadolu'nun içinde bulunduğu ekonomik durumu şu şekilde özetlemiştir: *“Fiyatlardaki aşırı yükseliş ve bu temelde geliştirilen spekülasyonlar*

²⁸⁵ M. V. Frunze, *Türkiye Anıları*, s. 122.

²⁸⁶ M. Frunze, *a.g.e.*, s. 17.

²⁸⁷ Y. N. Rozaliev, *Mustafa Kemal Atatürk*, s. 72.

sonucunda, Anadolu'daki yüz binlerce insan tam bir yoksulluğa düştü. Anadolu köylüsü korkunç bir yoksulluk yaşıyor ve tüm bölgelerde açlık görülmüyordu."²⁸⁸

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu ile birlikte Büyük Millet Meclisi, yaşanan tüm bu yoksulluğun ortadan kaldırılması ve Türkiye'nin ekonomisinin düzeltilmesi için birtakım ekonomik plânlar ortaya koymuştur. Sovyet müellif B. M. Dantsig, meclisin ortaya koyduğu bu ekonomi politikasını temel olarak şu şekilde açıklamıştır:²⁸⁹

- I. Genel olarak tarımsal düzeyi, özellikle endüstriyel teknik mahsullerin tarımsal verimliliklerini güçlendirmek ve yükseltmek, pazarlanılabilirliğini sağlamak.
- II. Ayrı nüfus alanları arasında iç değişimin gelişmesine izin vermeyen, köy mahsullerini limanlardan ayıran, Anadolu'da yetişen tahılların ana tüketim merkezlerine aktarılmasını engelleyen genel olarak ülkenin tüm doğal zenginliklerinin işlenmesinin önünde büyük bir engel teşkil eden ve stratejik düzen için bile ciddi bir tehdit sayılabilecek zayıf demiryollarını güçlendirmek ve geliştirmek.
- III. Tarım ürünlerinin iç pazar ve ihracat için yarı mamul ve bitmiş ürün haline getirilmesi amacıyla tarıma dayalı endüstriyi geliştirmek ve buna bağlı olarak ortaya çıkan belirgin korumacılık ile kendi büyük endüstrilerini oluşturmak.
- IV. Devlet tekelleri ve bir dizi vergi getirerek "ülkenin üretici sınıflarının ağır vergi yükünün hafifletilmesi" temeline dayanan, sıkı bir vergi rejiminin alınacak önlemleri ile bütçeyi ve ödemeler dengesini maksimum düzeyde dengelemek.

Türkiye Cumhuriyeti ekonomisini inceleyen Sovyet yazarları, 17 Şubat 1923 ve 4 Mart 1923 tarihleri arasında yapılan İzmir İktisat Kongresi'ne de ehemmiyet vermişlerdir. Bu kongreye Türkiye'nin pek çok bölgesinden ve çeşitli sosyal sınıflardan insanlar katılmıştır. Diplomat G. Astahov²⁹⁰, kongreye ülkenin tüm üretim sınıfı temsilcilerinin yani; işçiler, sanayici, esnaf, köylü, çiftlik sahibi, bankacılar, deniz sanayicisi, tüccar, ticaret ve sanayi toplumlarının temsilcilerinin

²⁸⁸ M. Pavloviç, **Revolütsionnaya Turtsiya**, s. 96

²⁸⁹ B. Dantsig, **Blijniy Vostok**, İzdatelstvo Nauka, Moskva, 1976, s. 24.

²⁹⁰ Georgiy Aleksandroviç Astahov (1896/97-1942) Şarkiyatçı ve siyaset bilimi uzmanı. Kiev şehrinde soylu bir Rus Kazak ailesinde dünyaya geldi. 1930-1933 yıllarında Türkiye'de diplomat olarak çalıştı. Şarkiyatçılığa dair 30'a yakın yayını bulunmaktadır. 1940'ta Sovyet düşmanlığı ile suçlanmış ve Sibirya'ya gönderilmiştir. 14 Şubat 1942'de ölen Astahov 1957 yılında aklanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. A. Kolesnikov, İ. Kamalov, **Avrasya Türkologları Sözlüğü**, Cilt 1, Kitap 1, s. 13-14.

katıldığını belirterek, sınıf ilkesi temellerinde toplanmış olması nedeniyle İzmir İktisat Kongresi'nin oldukça önemli olduğunu belirtmektedir. Ayrıca Astahov'un Osmanlı Devleti'nden simaların bulunmadığını, katılan insanların tamamen yeni insanlardan oluştuğunu ve birçoğu entelektüel olan Türkiye'nin tüm üretici sınıflarının temsilcilerinin toplandığını söylediği İzmir İktisat Kongresi'nin amacını şu şekilde ifade etmiştir: *"Bu kongre ile Türkiye burjuva katmanları ve köylü üstleri arasında bir bağ oluşturmaya çalışıyor. Bu bağ, son yıllardaki mücadelenin bir sonucu olarak düşmana karşı olarak kuruldu. Şimdi bu bağı ekonomik cephede pekiştirmeye çalışıyorlar."*²⁹¹ Sovyet Rusya'nın Türkiye Büyükelçisi S. İ. Aralov'un deyimiyle memleket ekonomisini kalkındırma çarelerini araştırmak amacıyla toplanan bu kongre, yine Aralov'a göre burjuvazinin çıkarlarını yansıtan, köylü ve işçi konusunda sadece vaatlerle ve "köylü efendimizdir" gibi sözlerle yetinilen, halk yığınlarının maddî durumlarının iyileştirilmesi yönünde hiçbir somut karar alınmayan bir toplantı olmuştur. Büyükelçi Aralov bu kongrede görüşülen meseleleri ise şu şekilde aktarmıştır: *"İzmir İktisat Kongresi'nde küçük çiftçilere, esnafa, sanayicilere, tüccara küçük krediler sağlamak için kredi kurumları ağının genişletilmesi, Ziraat Bankası sermayesinin arttırılması, tarım makinelerinin ithali, hammadde üretiminin arttırılması, demiryolları yapılması gibi bir dizi kararlar alındı. Özellikle tekstil ve gıda fabrikaları gibi büyük işyerlerinin kurulması, ayrıca millî sermayenin yabancı sermayeye karşı desteklenmesi gibi sorunlar da söz konusu oldu."*²⁹² Tarihçi Y. N. Rozaliev ise İzmir İktisat Kongresi'nin Cumhuriyet Hükümeti'nin politik ve ekonomik amaçları ile problemlerini şekillendirdiğini; bu durumun da sosyal sınıfların niyetlerinin ve Türk politik gücünün açıklanmasına, ülke ekonomisinin kalkınmasının ve gelişmesinin belli ölçülerde belirlenmesine olanak tanıdığını ifade etmiştir.²⁹³

Sovyet yazarların Türkiye ekonomisine ilişkin çalışmalarında tarıma hususî bir önem verilmiştir. Savaş esnasında tarım alanlarının boş bırakılması yahut zarar görmesi ve erkeklerin büyük bir kısmının cephede olması nedeniyle ülkede tarım oldukça kötü bir hâl almıştı. Sovyet yazar A. Melnik, Türkiye'nin topraklarının tarımsal anlamda çok verimli olduğunu belirterek, nüfusun ana mesleğinin tarım olduğunun altını

²⁹¹ G. Astahov, **Ot Sultanata K Demokratiçeskoj Turtsii**, Gosudarstvennoe İzdatelstvo, Moskva, 1926, s. 55.

²⁹² S. İ. Aralov, **Bir Sovyet Diplomatının Anıları 1922-1923**, s. 227.

²⁹³ Y. N. Rozaliev, **Mustafa Kemal Atatürk**, s. 72

çizmiştir.²⁹⁴ Tarım ve hayvancılık ürünlerinin en az %75'lik bir oran ile Türkiye'nin ihracatında önemli bir yere sahip olduğunu belirten Miller, nüfusun sekizde birinden fazlasının tarım ile doğrudan ilgili olduğunu ifade etmiştir.²⁹⁵ Türkiye ekonomisine ilişkin birçok yazı kaleme alan A. D. Novıçev de Türkiye'de tarımın önemine ilişkin şunları dile getirmiştir: *"Dış ticaret, Türkiye'nin ulusal ekonomisinde çok büyük bir yere sahiptir. Onlarca yıldır tütün, incir, üzüm, fındık, pamuk, afyon, zeytinyağı gibi birçok ürün yurtdışına ihraç edilmektedir."*²⁹⁶ Türk halkının temel gelir kaynağı olan tarım, savaş koşulları nedeniyle oldukça müşkül bir duruma düşmüştü. Tarihçi D. E. Yeremeev, savaş öncesi döneme kıyasla ekili tarım arazilerinin azaldığını belirterek, ekili tahıl alanlarının 5,5 milyon hektardan 2,5 milyon hektara; ana tarım mahsullerinin üretiminin de % 50 oranında düştüğünü belirtmiştir.²⁹⁷ General M. Frunze de Türkiye'ye yaptığı seyahate ilişkin anılarını kaleme aldığı hatıratında boş kalan ve işlenmeyen toprakların % 50'den az olmadığını vurgulamıştır.²⁹⁸

Sovyet kaynaklarında Türkiye'de tarımın içinde bulunduğu bu ağır durumun diğer bir sebebinin de ürettikleri tarım ürünleri için köylülerden alınan aşar vergisi olduğu görülmektedir. A. D. Novıçev, Anadolu'da tarımın ve dolayısıyla köylünün içinde bulunduğu zor durumu şu şekilde aktarmıştır: *"Ülkenin üretici güçleri, gelişimleri için bir alan bulamadılar. Türk burjuvazisinin 1920-1922 yıllarında devrimci yollarla yok edilmesine izin vermediği tarımsal ilişkilerde Ortaçağ kalıntıları ortadan kalkmadı. Toprak, kural olarak, büyük çiftlikleri yönetmeyen, ancak köylülere toprak bağışlayan büyük toprak sahiplerine ait olduğu gerçeğinden ibaretti. Bunun için köylüler, toprak sahiplerine hasadın yarısını veriyordu. Buna ek olarak, köylülere tarım ürünleri için ağır vergiler yüklenmişti. Aşarın zararı özellikle büyüktü. Çünkü vergi tahsildarları, yasalarca öngörülenden çok daha fazla vergi topluyordu. Köylüler geçici olarak bu zor durumdan çıkmak için genellikle tefeciye başvurmak zorunda kalıyordu. Ancak, tefecinin bu yardımı sadece onların mahvolmalarını hızlandırıyordu. Bu arada köylülerin ve tarımın durumu, tüm halk ekonomisinin gelişimine bağlıydı, çünkü köylüler ülkenin nüfusunun % 75-80'ini*

²⁹⁴ A. Melnik, **Turtsiya**, Moskovskiy Raboçiy, Moskva, 1929, s. 55.

²⁹⁵ A. Melnik, **a.g.e.**, s. 98.

²⁹⁶ A. D. Novıçev, **Turtsiya: Gosudarstvenniy Stroy, Ekonomika, Etnografiya**, Tbilisi, 1942, s. 120.

²⁹⁷ D. E. Yeremeev, **İstoriya Turetskoy Respubliki s 1918 Goda Do Naşih Dney**, s. 140.

²⁹⁸ M. V. Frunze, **Türkiye Anıları**, s. 122.

*oluşturuyordu.”*²⁹⁹ Köylünün içinde bulunduğu kötü şartlar, ülke ekonomisine de oldukça olumsuz tesir ediyordu. Sovyet yazarların da belirttiği gibi ülke ekonomisinde tarımın önemi oldukça büyüktü. Fakat Sovyet müellif A. Melnik’e göre aşar vergisinin, Türkiye’nin 1922 tarihli bütçesinin yaklaşık % 30’unu oluşturduğu ve Türkiye için önemli gelir kaynaklarından biri olması nedeniyle Mustafa Kemal Hükümeti tarafından 1925 tarihine kadar tahsil edilmeye devam edildiği şeklinde yorumlanmıştır.³⁰⁰ Tarihçi Melnik aşarın kaldırılmasına ilişkin ise şu yorumda bulunmuştur: *“Ankara Hükümeti, aşarın varlığında Türk tarımının gelişemeyeceğini, kaçınılmaz olarak düşürülmesi gerektiğini göz önünde bulundurdu. Köylü kitleleri için aşarın kaldırılması belki de İstiklâl Harbi’ne yoğun bir şekilde katılımın ana nedenlerinden biriydi. Bütün bunlar, Kemalistlerin vergi sistemini yeniden ele almasına neden oldu ve 16 Şubat 1925 tarihinde aşar iptal edildi.”*³⁰¹ Melnik, aşarın kaldırılmasının, on yıllık savaş neticesinde harap olan köylü ekonomisinin düzelmesi üzerinde yararlı bir etkiye sebep olduğunu, ekili alanların artmaya başladığını, ancak henüz savaş öncesi seviyeye ulaşmadığını belirterek kitabında Türkiye’deki ekili alanların değişimine ilişkin şu tabloya yer vermiştir.³⁰²

Yıllar	Hektar	%
1913	4.485.005	100
1924	3.416.534	76
1925	3.814.820	85
1926	4.147.580	92
1927	3.593.840	82

Savaşın bitmesi sonucunda toprağın tekrar işlenmeye başlaması ve 1924 yılında aşar vergisinin kaldırılması ile ekili alanların miktarı artmıştır. Fakat ekonomik kriz yıllarına doğru 1927 yılından itibaren ekili alanlarda bir düşüş söz konusu olmuştur.

Sovyet yazar A. Melnik, yayımladığı kitabının genişletilmiş baskısında başka vergilerin getirilmesi nedeniyle aşarın kaldırılmasının köylüye kayda değer bir

²⁹⁹ A. D. Noviçev, **Turtsiya**, s. 170.

³⁰⁰ A. Melnik, **Turtsiya**, s. 56.

³⁰¹ A. Melnik, **a.g.e.**, s. 58.

³⁰² A. Melnik, **a.g.e.**, s. 58.

rahatlama getirmediğini belirtmiştir.³⁰³ Y. N. Rozaliev de bu görüşe paralel olarak aşar vergisinin yerine koyulan vergilerin Kemalist hükümetin burjuvazi özellikler taşıdığına işaret ettiğini vurgulamıştır.³⁰⁴ Melnik, tahılların tipine göre ekili alanların hektar bakımından değişimine ilişkin kitabında şu tabloya yer vermiştir:³⁰⁵

Tahıllar	1924	1925	1926	1927
Buğday	1.683.516	1.854.358	2.113.711	2.057.739
Arpa	956.679	1.060.618	2.113.711	928.824
Yulaf	77.747	90.062	101.090	96.257
Mısır	269.635	408.128	505.450	160.798
Çavdar	114.416	119.929	174.310	160.568
Pirinç	18.012	95.473	36.760	10.138

Ayrıca Melnik, 1926-1927 yıllarında farklı mahsullerin ekonomiye olan katkısını şu tablo ile ifade etmiştir:³⁰⁶

Ürünler	1926 Yılı	1927 Yılı
Tahıllar		
Buğday	24.692.268	13.331.508
Arpa	14.327.351	6.292.807
Yulaf	1.025.291	591.879
Mısır	3.886.775	1.295.575
Darı	1.385.650	781.229
Çavdar	1.710.663	1.010.568
Pirinç	368.010	100.770
Endüstriyel Ürünler		
Pamuk	742.515	389.051

³⁰³ A. Melnik, **Turtsiya**, Gosudarstvennoe Sotsialno-Ekonomičeskoe İzdatelstvo, Moskva, 1937, s. 99.

³⁰⁴ Y. N. Rozaliev, **Osobennosti Razvitiya Kapitalizma v Turtsii**, İzdatelstvo Vostočnoy Literaturı, Moskva, 1962, s. 21.

³⁰⁵ A. Melnik, **Turtsiya**, Moskovskiy Raboçiy, Moskva, 1929, s. 59.

³⁰⁶ A. Melnik, **a.g.e.**, s. 59. Yazar Melnik verileri kental cinsinden vermiştir. 1 Kental 100 kilograma eşittir.

Tütün	480.247	475.316
Patates	761.704	207.388
Susam	312.116	109.612
Pancar	76.051	239.364
Kenevir	32.303	29.308
Haşhaş	132.650	24.738
Afyon	105.884	112.257

Bir diğer Sovyet yazarı B. Dantsig de eserlerinde, aşarın köylüler üzerinde yarattığı olumsuz etkiye ve kaldırılmasına ilişkin bilgilere şu şekilde yer vermiştir: “*Türkiye Cumhuriyet Bütçesi, 1925 yılına kadar Osmanlı Devleti bütçesinin tüm eski ve temel özelliklerini muhafaza etti. İstiklâl Harbi ile meşgul olan Büyük Millet Meclisi Hükümeti, malî ve vergi mevzuatında radikal reformlar yapacak durumda değildi. Fon oluşturma konusunda endişeli olarak mevcut vergileri arttırma yoluna gitti. Geçen yıla kadar Türkiye’nin vücudunda ana “veba”, topraktan toplanan üründen % 12,5 oranında alınan aşar vergisi idi. En acımasız şekilde toplanan bu vergi tarımın gelişmesi için bir engel teşkil ediyor ve Türkiye ekonomisinin ana dalını kesiyordu. Türkiye Hükümeti, istikrar doğrultusunda kendi politikasını oluşturuyordu. Türkiye’nin “efendisi” köylülerin hükmü, doğal olarak, aşarın kaldırılmasıydı. Bunu yapmak oldukça zordu, çünkü gümrük vergileri ile aşar, 1924-1925 bütçesinin yaklaşık % 22’sini oluşturuyordu. Bununla birlikte, Büyük Millet Meclisi 17 Şubat 1925 tarihinde aşar vergisinin iptaline ilişkin yasayı kabul etti ve bunun yerine ürünlerin değerinin % 8-10’u oranında vergi koymaya karar verdi.*”³⁰⁷

Sovyet kaynaklarında Türkiye Cumhuriyeti’nin tarım politikası incelenirken aşar vergisi üzerinde hususiyetle durduğu görülmektedir.

Sovyet yazar A. Melnik’e göre, Türkiye’de tarım hayatının diğer bir mühim sorunu da üreticilerin tarımsal teçhizatlara sahip olmamasıdır. 1927 tarımsal nüfus verilere göre Türkiye’de sadece 1.414 tarım aracına sahip olan 3.315 büyük baş sığırın bulunduğu 1.751 tarım işletmesi vardı.³⁰⁸

³⁰⁷ B. Dantsig, **Bljiniy Vostok**, Nauka Glavnaya Redaktsiya Vostochnoy Literaturı, Moskva, 1976, s. 15.

³⁰⁸ A. Melnik, **Turtsiya**, Gosudarstvennoe Sotsialno-Ekonomičeskoe İzdatelstvo, Moskva, 1937, s. 101.

Sovyet kaynaklarında Türkiye'nin tarımsal faaliyetlerine dair çizilen bu olumsuz tablo ilerleyen yıllarda yerini, izlenen politikaların da etkisiyle, olumlu yorumlara bırakmıştır. Nitekim Cumhuriyet'in ilk yıllarında izlenen politikaların, tarım ekonomisini diğer endüstriyel kollardan evvel canlandırdığını belirten D. E. Yeremeev, pamuk ve tütün yetiştiriciliğinin geliştirildiğini, 1925 yılında tahıl hasadının savaş öncesi seviyeye ulaştığını belirtmiştir. Yeremeev'e göre tarımsal verimin geri kazanılmasında iki ana faktör büyük rol oynamıştır. Bunlardan birincisi savaş sonrası askerlerin terhis edilmesi, diğeri ise aşar vergisinin kaldırılmasıdır.³⁰⁹

Türkiye tarımının içinde bulunduğu bu olumsuz hâl şüphesiz, Anadolu topraklarında meydana gelen savaşın doğal bir sonucudur. Nitekim bu savaş boyunca ekili alanlar boş kalmış ve tahribata uğramıştır. Cephedeki askerlerin bir kısmının köylülerden oluştuğu da düşünüldüğünde, savaş sonrası dönemde tarım ile ilgilenen nüfusun azalması ve bunun tarım ekonomisine olumsuz tesir etmesi oldukça doğaldır.

Sovyet kaynaklarında Türkiye ekonomisi konusunda yer verilen diğer bir husus da Türkiye'nin sanayisidir. 1922 tarihinde Komintern gözlemcisi olarak Ankara'ya gelen Leonid ve Fredrich isimli iki yetkili Türk sanayisinin durumuna ilişkin şu tespitlerde bulunmuşlardır: *“Dünya savaşından önce Türkiye'deki iktisadî gelişmenin yürütücüsü Avrupa sermayesiydi. Bütün ticarî ve az sayıdaki sınai işletme tamamı ile yabancı sermayenin elindeydi. Türkiye'nin ekonomisi bu yabancı sermayenin egemenliğinde çok kötü ellerdeydi. Yabancı sermayedarlar hemen hiçbir işletme açmıyor ve ülkedeki yerli bir sanayinin sözünü bile duymak istemiyorlardı. Türkiye'deki böyle bir yerli sanayinin o zamana kadarki durumu yani sanayi mallarının hemen hemen yalnızca kendi ellerinden geçerek ülkeye sokulmasını ve bu yolla büyük kârlar etmelerini olanaksız kılacağını pek iyi kavramışlardı.”*³¹⁰

Yazar Y. N. Rozaliev de savaş öncesi dönemde tarım ürünleri işleyen işletmelere; tekstil, ipek ve halı dokumacılığı manifaktürleri ile yer altı zenginliklerini çıkarma müesseseleri olarak varlığını sürdüren Türk sanayisine büyük bir darbe indirildiğini belirtmektedir.³¹¹ Tüm olumsuzlukların üzerine bir de ülkenin savaş sonrası içinde bulunduğu vaziyet eklenince Türkiye'de sanayi ve endüstri anlamında olumlu durumdan söz etmek pek mümkün olmamıştır. Tarihçi D. E. Yeremeev savaş sonrası

³⁰⁹ D. E. Yeremeev, *İstoriya Turetskoy Respubliki s 1918 Goda Do Naşih Dney*, s. 140.

³¹⁰ Leonid, Friedrich, *Ankara 1922*, s. 50.

³¹¹ Y. N. Rozaliev, *Mustafa Kemal Atatürk*, s. 73.

Türkiye'nin sanayisinin durumunu şu şekilde izah etmiştir: “Genelde zanaat fabrikası düzeyinde olan Anadolu’nun Batı bölgesi sanayisi, savaş sırasında işgalciler tarafından yıkıldı. Türk ipekçiliğinin merkezi olan Bursa bölgesinde bulunan 124 atölyeden yalnızca 16 tanesi korunabilmiştir. Endüstriyel olarak nispeten gelişmiş olan İzmir, Yunan birliklerinin geri çekilmesinden sonra kentte çıkan yangın nedeniyle neredeyse tamamen yok olmuştur. Tüm bunların sonucu olarak Türkiye’nin dış ticaret cirosu, savaş öncesi döneme nazaran 2/3 oranında azalmıştır.”³¹²

Sovyet yazar A. Melnik, millî endüstri bilinci sorununun Türkiye’nin ekonomi politikasında önemli bir yere sahip olduğunu belirterek yabancı sermayenin Türkiye’nin finansını tamamen kontrol ettiğini ve bu kontrolü borçlarla ilişkilendirerek Düyûn-ı Umûmiye, tütün ve diğer imtiyazlar yoluyla ülkenin hemen hemen bütün kaynaklarının boşaltıldığı vurgulamıştır.³¹³ A. D. Novıçev de Türkiye’de yabancı sermayenin büyük etkisine ilişkin şunları aktarmıştır: “Kemalist devrim ve ondan birkaç yıl sonrasına kadar yabancı şirketler sayısız karma ihracat-ithalat topluluğu, çeşitli teknik bağlantılar, büyük mağazalar, depolar, yerel ticaret ve aracılık acenteler gibi oluşumlar ile ihracat ve ithalat malları pazarında tam anlamıyla ev sahibi konumunda yer almıştır.”³¹⁴

Sovyet yazarlara göre Türkiye’de savaş öncesinde sanayi faaliyetlerinin büyük bir kısmı yabancıların elindeydi. General M. Frunze Ankara’ya gelmek üzere Trabzon’a uğramış ve bölgedeki ekonomik faaliyetlerin Türklerin elinde olmadığını şu satırlar ile ifade etmiştir: “Trabzon, İstanbul ile sıkı bağlantısından dolayı oldukça canlı bir ticaret merkezi. Avrupa mallarının, Doğu Anadolu bölgesi vilayetlerine akışındaki bağlantıyı burası sağlıyor. Burada pek çok ticaret yazıhanesi var. Bu yazıhaneler çoğunlukla Rum ve hatta Ermenilere ait. Şu anda savaşın yarattığı koşullar bunlara büyük bir darbe indirmiş. İhracat ve ithalat genellikle kısıtlanmış. Bu yazıhanelerin büyük bir bölümü ekonomik nedenlerle işlerine son vermişler. Bir kısmı da siyasi nedenlerle... En önemli ticaret adamları Rumlar. Buraya kendi öz kentleri gibi yerleşmişler.”³¹⁵ Sovyet yazarlar, Türkiye’deki sermayenin neredeyse tamamının yabancıların elinde olduğu konusunda ittifak hâlinededirler. Cumhuriyet’in kurulduğu

³¹² D. E. Yeremeev, **a.g.e.**, s. 140.

³¹³ A. Melnik, **a.g.e.**, s. 114.

³¹⁴ A. D. Novıçev, **Turtsiya: Gosudarstvenniy Stroy, Ekonomika, Etnografiya**, s. 121.

³¹⁵ M. V. Frunze, **Türkiye Anıları**, s. 15.

ve Büyük Millet Meclisi'nin kontrolü tamamen ele aldığı ilk yıllarda bu durumun ortadan kaldırılacağı görüşünü taşımaktadırlar. Nitekim 1922 tarihinde Ankara'ya gelen iki Komintern gözlemcisi bu durumu şu şekilde aktarmıştır: “Yerli burjuvazinin, ulusal devrimle iktidarı ele geçirdiği bugünkü Türkiye’de iktisadi kalkınma şansları bambaşkadır. Kemal Paşa’nın devrimi, yerli burjuvazinin elinde yabancı burjuvazilerin Türkiye’den atılması, yabancı sermayenin iktisadi egemenliğinin yok edilmesi, kendi iktisadî egemenliğini kurmak için bir amaçtan başka bir şey değildir.”³¹⁶ Fakat sonraki yıllarda kaleme alınan eserlerde Türkiye Cumhuriyeti’nin ekonomi politikasını eleştirdikleri görülmektedir. Örneğin Y. N. Rozaliev, Mustafa Kemal’in politik ekonomi biliminin inceliklerini kavrayamadığını belirterek ortaya koyulan ekonomi politikasını şu sözler ile tenkit etmiştir: “M. Kemal, kapitalizmin gelişmesi sürecinde oluşan yeni güçlere dayanmayı düşünüyordu. Sınıflar arası kavgaları reddeden, sosyal düzeni, toplumun devamlılığını korumaya çağıran Mustafa Kemal yabancı sermaye ile yapılan rekabet savaşında ulusal sermayeyi teşvik etti. O, yeni ulusal burjuvaziye korumanın ve desteklemenin, her şeyden önce işadamlarının, kodamanların yararına olsa bile halkın selametini garanti edeceğine içtenlikle inanıyordu. Mustafa Kemal, sanayi ürünlerinin köyden sanayi şehir merkezlerine taşınabilmesi için yolların mükemmelleştirilmesi, malların adil fiyatlarla satılması, ziraatte modern tarım metotlarının uygulanması, çiftçilere cins tohum, makine ve yakıtın sağlanması, mal mübadelesindeki zararların giderilmesi ve ucuz kredinin sağlanması gibi konularda özen gösteriyordu.”³¹⁷ S. İ. Aralov da, Mustafa Kemal Paşa'nın söylevlerinde ülkenin yoksulluğunu, harap hâlini ve kendi gücü ile kalkınma olanaksızlığını ileri sürerek, yabancı sermayenin “memleket hesabına en yüksek çıkar, imtiyaz sahipleri hesabına da normal bir minimum kâr” koşuluna bağlı olarak Türkiye’ye sokulmasına izin verildiğini belirtmektedir.³¹⁸ Tarihçi Yeremeev ise 1923-1929 yılları arasında Türk Hükümeti’nin özel girişimcilik aracılığı ile ekonominin kalkınmasına önem verdiğini, sadece Türkiye için uygun şartlarda ve yarı sömürgeci sermaye rejimine dönüşün ortadan kaldırıldığı koşullarda yabancı sermayeye karşı olmadığını belirtmektedir.³¹⁹ Devletin aktif desteğinin bir sonucu olarak sanayinin tarımdan daha hızlı geliştiğini belirten A. D. Noviçev, 1927 tarihinde kabul edilen Teşvik-i

³¹⁶ Leonid, Fredrich, **a.g.e.**, s. 50.

³¹⁷ Y. N. Rozaliev, **a.g.e.**, s. 73

³¹⁸ S. İ. Aralov, **Bir Sovyet Diplomatının Anıları 1922-1923**, s. 225

³¹⁹ D. E. Yeremeev, **İstoriya Turetskoy Respubliki s 1918 Goda Do Naşih Dney**, s. 145.

Sanayi kanunu ile birlikte 1923 yılında 160 olan işletme sayısının 1929 yılında 1604'e ulaştığını ifade etmiştir.³²⁰

Sovyet kaynaklarında yazarların üzerinde durduğu diğer bir husus da Türkiye'deki bankacılık faaliyetleridir. 1920'li yılların başında Türkiye'de bankacılık faaliyetlerinin tamamen yabancıların elinde olduğunu ifade eden D. E. Yeremeev, Türkiye'de 92 milyon Lira sermayeye sahip 23 tane Batı Avrupa bankasının bulunduğunu, ulusal sermayeye dayanan banka sayısının ise 10 tane olduğunu belirterek bu bankaların sermayesinin ise yalnızca 18 milyon Lira olduğunu yazmıştır.³²¹ Bankacılık alanında önemli pozisyonların Fransız ve Alman bankaları tarafından işgal edildiğini ileri süren Yeremeev, Kemalistlerin bankacılık faaliyetlerinde yabancı sermayenin tesirini ortadan kaldırmak için birkaç banka kurduğunu ifade etmiştir. İş Bankası'nın bu amaca hizmet üzere Mustafa Kemal tarafından kurulduğunu belirten yazar, bankanın toplam sermayesinin 1 milyon Lira olduğunu ve bu paranın 250.000 Lirasını Mustafa Kemal'in verdiği vurgulamıştır. İş Bankası'nın Mustafa Kemal ile olan bağından ötürü sıradan yatırımcıların ilgisini çektiğini belirten yazar, kısa süre içerisinde bankanın büyük bir başarı elde ettiğini belirterek 1927 tarihine gelindiğinde bankanın elinde bulunan mevduatın neredeyse 23 milyon Lira'ya ulaştığını, 1939 tarihinde ise elliden fazla şirketin hissedarı olduğunu ifade etmiştir. İş Bankası'nın yerel sermayenin malî çıkarlarını ve askerî-siyasi eliti bir araya getirdiğini vurgulayan yazar, sonuç olarak bankanın etkili bir grubu ortaya çıkardığını söylemiştir.³²²

Sovyet kaynaklarında bahsi geçen hususlardan bir diğeri ise 1929-1933 tarihleri arasında ortaya çıkan küresel ekonomik krizin Türkiye'ye etkisi ve devletin bu krize karşı ne gibi önlemler aldığı konusudur. Y. N. Rozaliev'e göre Türk millî burjuvazisinin yükseliş döneminin sona erdiğini gösteren bu kriz, kendi başına bağımsızlığını elde edememiş millî sermayenin dünya krizinin ağır sonuçlarını karşılayacak güçte olmadığını ortaya çıkarmıştı. Mustafa Kemal'in ekonomik krize karşı hükümetten aktif politikalar izlemesini istediğini belirten Rozaliev, hükümetin bunun sonucu olarak Lira'nın değerini korumak amacıyla bankalar arasında uzlaşma sağladığını, dövizin stabilitesi kanununu kabul ettiğini, 1930'da Merkez Bankası'nı

³²⁰ A. D. Novıçev, **Turtsiya**, s. 170.

³²¹ D. E. Yeremeev, **a.g.e.**, s. 143.

³²² D. E. Yeremeev, **a.g.e.**, s. 144.

kurduğunu ve ithalatı kontrol altına aldığını ifade ettikten sonra tüm bu önlemlerin temel amacının ihracatı teşvik etmek, ithalatı sınırlamak olduğunu vurgulamıştır.³²³ D. E. Yeremeev de krizin Türkiye’deki etkilerini şu şekilde özetlemiştir: “1929-1933 yılları arasında patlak veren küresel ekonomik kriz, Türkiye ulusal ekonomisine sert bir darbe indirdi. Tarım ve hammadde fiyatlarındaki hızlı düşüş Türkiye’ye ciddi zararlar verdi. 1929 yılında Türk ihracatı 18 milyon Lira azaldı ve 1931 yılına gelindiğinde buğday ve tütün fiyatları % 50, pamuk fiyatları da % 60’lık bir düşüş gösterdi. 1931 tarihinde ulusal ekonomiyi korumak için üretimi yapılan malların ithalatının düşürülmesine yönelik bir yasa çıkarıldı. Bu olay devletten destek alan Türk burjuvazisine fayda sağladı.”³²⁴ Tarihçi N. G. Kireev de 1929-1933 küresel ekonomik krizin Türkiye’nin ekonomisinin zayıflığını ve dünya ekonomisine bağımlılığını doğruladığını belirterek krizin, 1920’li yılların başındaki sosyal ve politik istikrarsızlık tehlikesini yeniden ortaya çıkardığını yazmıştır.³²⁵ Türkiye ekonomisine ilişkin pek çok eseri bulunan A. D. Novıçev ise küresel krizin etkisiyle Türkiye’de tarımın bozulduğunu ve birçok köylünün üretimi azalttığını yahut tamamen bıraktığını ifade ettikten sonra krizin, dış ticaret hacminde keskin bir düşüşe neden olduğunu ve 1928 yılında ihracat 173.5, ithalatın 223.5 milyon iken, 1933 yılına gelindiğinde ihracatın 96 milyona, ithalatın ise 75 milyon Lira’ya gerilemesine yol açtığını vurgulamıştır.³²⁶ Türkiye üzerine yaptığı çalışmaları ile tanınan Sovyet tarihçi A. F. Miller de Türkiye’nin ekonomik krizden çok ağır bir şekilde etkilendiğini belirterek krizin tarımı baltaladığını, satın alma gücünü önemli ölçüde azalttığını ve tüm bunların bir sonucu olarak Türk Lirası’nın büyük bir düşüş yaşadığını ileri sürmüştür.³²⁷ Miller, para biriminin çökme tehlikesinin Batı sermayesine bağlılık sorununu ortaya çıkardığını ve bu durumun Kemalistler arasında bulunan yurtseverleri korkuttuğunu ifade ettikten sonra hükümetin; Türk Lirası’nı korumak için banka konsorsiyumunun oluşturulması, Osmanlı borçlarının ödenmesinin askıya alınması, döviz alımının yasaklanması ve mal ithalatının önemli ölçüde azaltılması gibi önlemler aldığını vurgulamıştır.³²⁸ Miller, hükümetin aldığı önlemlerin sonucu olarak iç pazarda dış sermayenin rekabetinin azaldığını ve Türk

³²³ Y. N. Rozaliev, **Mustafa Kemal Atatürk**, s. 76.

³²⁴ D. E. Yeremeev, **a.g.e.**, s. 147

³²⁵ N. G. Kireev, **İstoriya Turtsii XX. Vek**, s. 198.

³²⁶ A. D. Novıçev, **Turtsiya**, s. 180.

³²⁷ A. F. Miller, **Kratkaya İstoriya Turtsii**, s. 196.

³²⁸ A. F. Miller, **a.g.e.**, s. 197.

mallarına olan talebin arttığını kaydetmiştir.³²⁹ Fakat hükümetin aldığı bu önlemlere ilişkin başka bir görüş de, istenilen amaca ulaşılmadığı yönündedir.³³⁰

Sovyet yazarlar, Türkiye ekonomisine ilişkin kaleme aldıkları çalışmalarında kuruluş yıllarında devlet tarafından uygulanan devletçilik politikasına ilişkin de fikir beyan etmişlerdir. 1920’lerde Türk hükümetinin dış ticaret politikasının ana görevlerinden biri, ulusal bir sanayi yaratma girişimlerini teşvik etmek ve desteklemek oldu.³³¹ A. Melnik’in Türkiye’nin ekonomi politikasında temel bir ilke olarak değerlendirdiği ve İzmir İktisat Kongresi’nde ortaya çıktığını söylediği devletçilik politikasının iki sebebi vardı: bunlardan birincisi çok büyük bir ekonomik pozisyona sahip olan yabancı sermayenin Türkiye’deki endüstriyel gelişimine karşı çıkması ve cumhuriyetin bağımsızlığına uygun şartlar altında yeni yatırımlardan kaçınması; ikincisi sebebi ise nispeten küçük bir sermayeye sahip olan Türk ulusal burjuvazisinin yatırım yapmaktan kaçınmasıdır.³³² Bir diğer Sovyet yazarı B. Dantsig de devletin yollar inşa ettiğini, banka, liman ve fabrikalar kurduğunu, ticaret filoları işlettiğini, dış ticaret işlemlerini yönetmeye çalıştığını belirterek, devletin dikkatinin giderek burjuva devlet kapitalizminin özelliklerini taşıyan saf devletçiliğe doğru yöneldiğini yazmıştır.³³³ Sovyet tarihçi A. F. Miller’e göre ise devletçilik, Türkiye’de geri kalmışlığın bir sonucuydu. Miller, Kemalistlerin siyasetinde devletçilik eğilimlerinin önemli bir rol aldığını kaydederek devletin; kendi bütçesi ve desteğiyle ulusal bir sanayi yaratmaya çalıştığını, yabancı sermayenin ülkedeki konumunu ortadan kaldırmak istediğini ve İstanbul sermayesine saldırarak Anadolu burjuvazisinin çıkarlarını temsil ettiğini ifade etmiştir. Miller’ın görüşüne göre devletçilik özünde yeni doğmakta olan zayıf Türk sanayisini Batı sermayesinden koruma politikasıydı. Bu nedenle Miller, Türk ulusal sanayisinin devlet desteği olmadan güçlenemeyeceğinin altını çizmiştir.³³⁴ Sovyet yazarlar, Türk ekonomi politikasında devletçilik ilkesinin 1929-1933 yılları arasında meydana gelen küresel ekonomik krizin etkisiyle birlikte artma eğilimi gösterdiğini ifade etmişlerdir. Sovyet müellif A. D. Novıçev’e göre Türkiye’de devletçilik eğilimlerinin artması küresel

³²⁹ A. F. Miller, **a.g.e.**, s. 199.

³³⁰ A. Bije, “K Voprosu o Vneşnetorgovoy Politike Turtsii v 20-30-h Godah”, **Turtsiya: İstoriya, Ekonomika**, İzdatelstvo Nauka, Moskva, 1978, s. 260.

³³¹ A. Bije, **a.g.e.**, s. 254.

³³² A. Melnik, **Turtsiya**, Gosudarstvennoe Sotsialno-Ekonomičeskoe İzdatelstvo, Moskva, 1937, s. 116.

³³³ B. Dantsig, **Blijniy Vostok**, s. 25.

³³⁴ A. F. Miller, **Kratkaya İstoriya Turtsii**, s. 199.

krizin yarattığı sorunların bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Fakat bu devletçilik politikasının krizi ortadan kaldıramadığını belirten Novıçev, bu politikaların yalnızca ekonominin bazı sektörlerinde belirli ölçüde hareketlenmeye sebep olduğunu yazmaktadır.³³⁵ Y. N. Rozaliev de krizin etkisiyle Türkiye ekonomisinde yeni yollar aramasının zorunlu hâle geldiğini belirterek, ülkenin 30’lu yıllarda izleyeceği devletçilik politikasına giden süreci şu şekilde aktarmıştır: “Yeni bir ekonomik politika belirlemek amacıyla Mustafa Kemal ülke gezisine çıktı. Bu gezi sırasında Atatürk gözlemler yapıyor, sorular soruyor, karşılaştırmalar yapıyor, durumu inceliyor, sonuçlar çıkarıyordu. Ülkenin gelişmesi için en uygun yolu seçmesi gerekiyordu. Sovyet örneğine dayanan askerî komünizm, zorunlu kamulaştırmaya dayanan sosyalist ekonomi yolunu Atatürk daha başlangıçta reddetmiş bulunuyordu. Açık Kapılar ekonomi yolu ise az gelişmiş olan Türkiye millî ekonomisini savaş öncesi kriz dönemine sürükleyecekti. Millî sanayinin yoğun bir şekilde gelişimini sağlamak için özel millî sermayeyi destekleme modeli de ekonominin bağımsızlığını garanti altına alamıyordu. Atatürk devletçilik gelişim yolunu seçti; bu yol 20’li yıllarda olduğu gibi ekonominin bağımsız gelişimini ve özel millî sermayenin desteklenmesini sağlıyordu.”³³⁶ Rozaliev, Yakın Doğu’da devletçilik anlayışını uygulayan ilk ülkenin Türkiye olduğunu vurgulayarak, sonradan bağımsızlığını kazanan birçok ülkenin Türkiye’nin gelişme yolunu izlediğini belirtmiştir.³³⁷ Rozaliev’e göre Atatürk’ün ekonomi faaliyetlerindeki başarılarından biri olan devletçilik ilkesi, Türkiye ekonomisine büyük katkı sağlamıştır. Rozaliev devletçilik ilkesinin Türk ekonomisine katkısını şu cümleler ile ifade etmiştir: “Önceden uygulanan iç pazarı yabancı ekonomik müdahalesinde koruma politikasının yerini alan yeni ekonomi politikası, millî sermayeye güç kazanma olanağı sağladı. Öte yandan devlet sermayesi hesabına inşa edilen fabrikalar, demiryolları, belediye inşaatları, devlet sanayi ve tarım kredileri ekonomi üzerindeki denetimi arttırırken özel yatırım ve ticaret koşullarını ağırlaştırdı. Bu uygulamaların sonucu, dünya ekonomik krizinin etkisini önlemiş olup, İkinci Dünya Savaşı öncesi yeni pazar koşulları için milletin gücü korunmuş oldu. Devletçilik politikası olumlu ekonomik sonuçlar verdi: Ülke ekonomik bağımsızlığını korudu, beş yıllık plân başarıyla tamamlandı, sanayileşmenin temelleri atıldı. 1931 ile 1940 yılları arasında

³³⁵ A. D. Novıçev, **Turtsiya**, s. 181.

³³⁶ Y. N. Rozaliev, **Mustafa Kemal Atatürk**, s. 77.

³³⁷ Y. N. Rozaliev, **a.g.e.**, s. 79.

Türkiye'nin millî geliri durmaksızın artarak bazı yıllarda % 23 oranında artış gösterdi; sanayi geliri iki kat arttı, tarım % 30 fazlalaştı. Millî gelir içindeki sanayi payı hissedilir şekilde arttı: 1937 yılında bu pay yalnızca % 15 iken 1939 yılında % 25'e yükseldi. 16 yıl içinde Türkiye, Osmanlı Devleti'nin borçlarının büyük bir kısmını ödedi; ödemeler 1944'te sona erdi. Ülke dış ticaret dengelerini düzene soktu; üretimini önemli sektörlerindeki yabancı şirketlerin çoğunu satın aldı; yeni sanayi kollarını faaliyete geçirdi; halkın yaşam düzeyini yükseltti; tahıl, hayvan ürünleri, maden sanayi vs. ihracatını düzene koydu. Ekilir toprak oranını arttırdı, radikal bir toprak reformu yapamamasına karşı kültürel tarımcılığı uyguladı. Ülkenin tüm çehresi değişti: Türk ekonomisinin çıkarlarına aykırı faaliyetlerde bulunan yabancı şirketlerin sayısı önemli bir şekilde azaltıldı, para mübadelesi devletin kontrolü altına alındı, yazışmalar Türkçe yapılmaya başlandı, yabancı reklamcılığa son verildi. Ekonomik gelişimi ve kültür yaşamı bakımından Türkiye yeni bir devrin eşiğine geldi.”³³⁸

İstiklâl Harbi sonrasında Türkiye'nin gelişimi üzerinde duran Sovyet kaynakları, Türkiye'nin ekonomisini incelerken tarım, sanayi, bankacılık gibi pek çok husus üzerinde durmuşlardır. Tarım ekonomisine dair aşar vergisinin kaldırılması konusunda büyük önem veren Sovyet müellifler, bu verginin kaldırılmasının Türkiye'de tarım faaliyetlerini geliştirdiği kanaatindedirler.

2.6. Ordu

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasının temelini oluşturan İstiklâl Harbi, Türk ordusunun göstermiş olduğu üstün başarılar sayesinde kazanılmıştır. Cumhuriyetin kurulması neticesinde düzenli bir ordu vasfı kazanan Türk ordusu, gerek o dönem Türkiye'de görev yapan Sovyet yetkililerinin hatıralarında gerekse de sonraki yıllarda kaleme alınan eserlerde ele alınan konulardan biri olmuştur.

Sovyet kaynaklarında Türk ordusuna dair ilk izlenimler, İstiklâl Harbi yıllarında Türkiye'de bulunan ve bizzat cepheleri ziyaret eden Sovyet Büyükelçisi S. İ. Aralov tarafından kaleme alınan hatıralarında yer almaktadır. Aralov kaleme aldığı anılarında Türk ordusuna dair ilk izlenimlerini ise bizzat Mustafa Kemal Paşa'nın daveti neticesinde ziyaret ettiği Konya'daki cephe gezisinde edinmiştir. Aralov,

³³⁸ Y. N. Rozaliev, **a.g.e.**, s. 80.

askerî birliklerden edindiği izlenimlerin iyi olduğunu belirterek ordunun düzenli, disiplinli, çok iyi örgütlenmiş, büyük inisiyatif sahibi, strateji ve taktiğe yaratıcı bir yaklaşımı olduğunu ifade etmiştir. Fakat Aralov, Türk ordusunun başta ayakkabıları olmak üzere giyim ve kuşamının oldukça kötü durumda olduğunu vurgulamıştır.³³⁹ Aralov, ziyaret etme imkânı bulduğu pek çok cepheye ilişkin izlenimlerinde askerlerin ayaklarında postal olmadığını, hatta çarık giydiklerini belirtmiştir. Sovyet Büyükelçisi Aralov, piyadelerin oldukça kötü durumda olduğunu belirtirken süvarilerin durumunun ise daha canlı olduğunu, atların durumlarının ise iyi olduğunu yazmıştır.³⁴⁰ Harp sanayi fabrikasında ve otomobil tamir atölyelerinde çalışan işçi, subay ve erlerin gösterdikleri enerji ve fedakârlıkların hakkını vermek gerektiğini yazan Aralov, korkunç yoksulluğa ve gerekli şeylerin eksikliğine rağmen bu kurumların postal, elbise, tüfek ve kılıç yapımında orduya yardım ettiklerini vurgulamıştır.³⁴¹ Sovyet elçisi hatıratında Türkiye'deki askerî okullara ilişkin izlenimlerini de aktarmıştır. Topçular Okulu'na yaptığı ziyarette Matematik, Fransızca, Türkçe, Coğrafya ve Tarih gibi derslerde bulunan Aralov, askerî lisenin kendisinde çok iyi izlenimler bıraktığını belirtmiştir.³⁴²

Ziyaret ettiği cephelerdeki askerlerden elde ettiği izlenimlere göre Aralov savaş moralinin, millî kurtuluş ülküsü ve istilâ ordularıyla savaşmak gerektiğine dair kesin bir inancın olduğunu ifade etmiştir.³⁴³

İlerleyen yıllarda yayımlanan Sovyet kaynaklarında ise Türk ordusunun kurumsal işleyişine ilişkin bilgilere de yer verilmiştir. Sovyet yazar B. Dantsig kaleme aldığı kitabında Genelkurmay'ın ve Millî Savunma Bakanlığı'nın görevlerini incelemiş ve Türkiye açısından bu kurumların önemini anlatmıştır. Dantsig'e göre Türk Genelkurmayı'nın başlıca görevleri; barış zamanında ülkenin silahlı kuvvetlerine önderlik etmek, silahlı kuvvetleri savaşa hazırlamak, ülkeyi savaşa hazırlamak için faaliyetler yürütmek ve savaş plânları geliştirmek şeklinde açıklamıştır. Danstig, Milli Savunma Bakanlığı'nın görevlerini ise şu şekilde aktarmıştır: ordu ve donanma için yiyecek, mühimmat ve silah sağlamak, silahlı kuvvetlere personel tedarik etmek, askerî sanayiye yönetmek ve teçhizat, silah gibi ürünlerin üretimi için askerî

³³⁹ S. İ. Aralov, **Bir Sovyet Diplomatının Anıları 1922-1923**, s. 75.

³⁴⁰ S. İ. Aralov, **a.g.e.**, s. 95.

³⁴¹ S. İ. Aralov, **a.g.e.**, s. 101.

³⁴² S. İ. Aralov, **a.g.e.**, s. 102.

³⁴³ S. İ. Aralov, **a.g.e.**, s. 109.

fabrikalar inşa etmek; ordu için kışla, bina, depo ve muhtelif tesisler inşa etmek, savaş esnasında ordunun ihtiyaçlarını karşılayacak önlemler almak.³⁴⁴

Türk ordusuna ilişkin bilgilerin yer aldığı bir diğer eser ise tarihçi A. Melnik'in 1937 tarihinde güncelleyerek tekrar basımı yapılan *Turtsiya (Türkiye)* adlı eseridir. Aynı kitabın 1929 tarihli basımında Türk ordusuna ilişkin bilgiler bulunmazken 1937 yılında basılan nüshasında ise “Silahlı Kuvvetler” adını taşıyan bir alt başlık yer almaktadır. Türk ordusuna ilişkin sayısal verilere Sovyet kaynaklarında yer verilmeye başlanmasının sebebi, ülkelerin birbirlerine olan bakış açısının değişmeye başlaması ile açıklanabilir.

Sovyet müellif A. Melnik'in Türkiye bütçesinin yaklaşık % 28'ini oluşturduğunu söylediği Türk ordusu 10 kolordu, 5 özel süvari tümeni, 3 dağcı tugayı ve 1 kale topçusu tugayından müteşekkildir. Melnik'in verdiği sayılara göre Türk ordusu 20.000 subay, 10.000 astsubay, 100.000 eğitilmiş asker ve 64.000 eğitimsiz asker olmak üzere toplamda 194.000 askerden oluşmaktadır.³⁴⁵ Buna ek olarak Melnik, İçişleri Bakanlığı'na bağlı 3.000'i memur toplamda 40.000 jandarma ve gümrük muhafızlığına bağlı 10.000 kişinin bulunduğunu ifade etmiştir.³⁴⁶ Sovyet yazar, eserinde Deniz ve Hava kuvvetlerine ilişkin sayısal verilere de yermiştir. Deniz Kuvvetleri filosuna ait 2 savaş gemisi, 2 kruvazör, 9 torpido ve 5 denizaltının bulunduğunu belirten Melnik bu kuvvetlere bağlı 1.200 subay, 1.000 astsubay ve 7.000 denizci asker olmak üzere toplam 9.200 askerin bulunduğunu ifade etmiştir. Türk ordusuna bağlı hava kuvvetlerine ilişkin ise Melnik, bu kuvvetlere ait 370 uçak ve 3 alayın olduğunu belirtmiştir. Her alayın 2 keşif ve 1 avcı grubu olduğunu vurgulayan Sovyet tarihçi, hava kuvvetlerine bağlı asker sayısının ise 8.283 olduğunu belirtmektedir.³⁴⁷ Bir diğer Sovyet yazar B. Dantsig'in 1940 yılında kaleme aldığı eserinde, son yıllarda Türk Hava Kuvvetleri'nin uçak sayısını önemli ölçüde arttırdığı belirtilirken Fransız gazetesinden aktarılan bilgiye göre uçak sayısının 500 olduğunu ifade edilmiştir.³⁴⁸ Müellif B. Dantsig'in 1940 tarihinde yayımlanan *Turtsiya (Türkiye)* ismini taşıyan kitabının “Silahlı Kuvvetler” başlığında yazar, barış zamanında Türk Silahlı Kuvvetleri'ne ait kara ordusunun 206.700, hava

³⁴⁴ B. Dantsig, *Turtsiya*, s. 143.

³⁴⁵ A. Melnik, *Turtsiya*, Gosudarstvennoe Sotsialno-Ekonomičeskoe İzdatelstvo, Moskva, 1937, s. 141.

³⁴⁶ A. Melnik, *a.g.e.*, s. 142.

³⁴⁷ A. Melnik, *a.g.e.*, s. 142.

³⁴⁸ B. Dantsig, *Turtsiya*, s. 148.

kuvvetlerinin 8.400, deniz kuvvetlerinin 9.200, jandarma sayısının 40.000, sınır ve gümrük birliklerindeki asker sayısının 10.000, orman güvenlik birliklerinde ise 6.000 askerin olduğunu ifade ederek toplam asker sayısının 208.300 olduğunu belirtmiştir. Ayrıca yazar, Türk ordusunda bulunan subay sayısını ise 20.000 olarak vermektedir.³⁴⁹

Sovyet yazar B. Danstig, Türk ordusunda dinin çok büyük bir öneme sahip olduğunu ifade etmektedir. Bilhassa Türk askerinin eğitiminde dinin oldukça önemli olduğunu belirten Sovyet yazar, din ve devlet işlerinin ayrı olmasına rağmen Türk ordusunun bazı kısımlarında imamların bulunduğunu ve bu imamların dinî törenlerin yerine getirilmesi ve askerlerle konuşmalar yapılması gibi görevlerinin olduğunu vurgulamıştır.³⁵⁰

Sovyet kaynaklarında Türk ordusuna ilişkin ideolojik yorumlar da bulunmaktadır. Müellif A. Melnik, askerî okullarda, dolayısıyla Türk ordusunun komuta pozisyonlarında, burjuva ve toprak sahiplerinin yer aldığını belirtmektedir.³⁵¹ Buna ek olarak bir diğer Sovyet yazar B. Dantsig de önemli sayıda askerin kışlalara okuma yazma bilmeyerek geldiğini ve bu durumun askerlerin burjuva ruhunda işlenmesini kolaylaştırdığını ifade etmiştir.³⁵² Fakat belirttiğimiz gibi yazarların bu yorumları Sovyet ideolojisi çerçevesinde değerlendirilmiştir.

Sovyet yazarlar Türk askerî endüstrisinin oldukça iyi olduğu konusunda hemfikirler. A. Melnik son yıllarda Türkiye'nin askerî endüstride önemli ölçüde genişlediğini vurgulamıştır.³⁵³ B. Danstig de bu görüşe paralel olarak, genel itibarıyla Türk ordusunun örgütlenmesinde ve hazırlanmasında modern orduların seviyesinde bulunduğunu ifade etmiştir.³⁵⁴

Cumhuriyetin ilk yıllarında orduya ilişkin kaleme alınan Sovyet kaynaklarının ekseriyeti, İstiklâl Harbi'nde ordunun bulunduğu durum üzerine yapılan çalışmalardan oluşmaktadır. Bu eserlerde Türk ordusuna ait teknik ve askerî bilgilere yer verilmemiş olmasında Türk-Sovyet ilişkilerinin iyi düzeyde olmasının da büyük etkisi olduğu kanaatindeyiz. Zira elimizdeki muhtelif eserlerde Türk ordusu bahsinin

³⁴⁹ B. Dantsig, **a.g.e.**, s. 145.

³⁵⁰ B. Dantsig, **a.g.e.**, s. 155.

³⁵¹ A. Melnik, **a.g.e.**, s. 143.

³⁵² B. Dantsig, **a.g.e.**, s. 156.

³⁵³ A. Melnik, **a.g.e.**, s. 143.

³⁵⁴ B. Dantsig, **a.g.e.**, s. 151.

geçtiği eserlerin büyük bir kısmı 1930'lu yılların sonu 1940'lı yılların başında yayımlanmıştır. Hatta meşhur Sovyet askerî tarihçisi Nikolay Georgieviç Korsun'un *Greko-Turetskaya Voyna 1919-1922 (Türk-Yunan Savaşı 1919-1922)* adlı çalışması 1940 tarihinde Kızıl Ordu komutanlarına sunulmak üzere kaleme alınmıştır. Bu eserde birçok savaş haritası bulunmakla birlikte, Türk-Yunan Savaşı teknik anlamda tetkik edilmiştir. Aynı şekilde B. Dantsig'in *Turtsiya (Türkiye)* adını taşıyan kitabı da 1940 tarihinde yayımlanmıştır. Dantsig'in kitabında bulunan Silahlı Kuvvetler başlığında yer alan bilgilerin ekseriyetinin teknik ve istihbarî bilgiler olması dikkate değerdir. Zira bu durum yukarıda belirttiğimiz gibi ülkeler arasındaki ilişkilerin değişmeye başladığını göstermesi açısından oldukça önemlidir.

3. TÜRK - SOVYET MÜNASEBETLERİ

3.1. Türk - Sovyet Münasebetlerinin Başlangıcı ve İlk Temaslar

500 yılı aşkın bir geçmişi olan Türk-Rus münasebetleri hiç kuşkusuz, Ekim Devrimi ve Anadolu’da başlayan İstiklâl Harbi ile birlikte müspet bir hâle kavuşmuştur.³⁵⁵ XVII. yüzyılın sonundan itibaren Ruslar ile Türkler arasında 12 büyük savaş yaşanmıştır.³⁵⁶ İkili ilişkilerin ekseriyetinin savaş meydanlarında vuku bulduğu düşünüldüğünde, Türk-Rus ilişkileri tarihindeki en iyi dönemini Çarlık Rusyası’nda meydana gelen Ekim Devrimi ve Osmanlı Devleti topraklarında yaşanan Millî Mücadele neticesinde ve devam eden yıllarda yaşamıştır. Nitekim Rus (Sovyet) tarihçileri de bu dönemi Türk-Rus ilişkilerinin zirvesi olarak adlandırmaktadırlar.³⁵⁷

Sovyet rejimi kurulmadan evvel V. İ. Lenin, sömürge ve işgal altında bulunan ülkelere yardım edilmesi gerektiğini yazılarında sıklıkla vurguluyordu.³⁵⁸ Dolayısıyla Çarlık rejiminin yıkılması ile kurulan yeni rejimin Türkiye ile münasebet kuracağı daha o yıllarda kendisini belli etmeye başlamıştı. Türk-Sovyet münasebetlerini fiili olmasa da esasen Vladimir İlyiç Lenin’in 3 Aralık 1917 tarihinde “Rusya’nın ve Doğu’nun Tüm Müslüman Emekçilerine” başlığını taşıyan konuşması³⁵⁹ ile başlatmak mümkündür. Zira bu konuşmada V. İ. Lenin, Sovyet coğrafyasında bulunan tüm Müslümanlara seslendiği gibi emperyalizmin işgâli altında olan tüm Doğu Müslümanlarına da seslenmiştir. Yaptığı bu konuşmada V. İ. Lenin “... *Doğu Müslümanları, Türkler, İranlılar, Araplar ve Hintliler; hayatları ve varlıkları ile, özgürlük ve anavatanları ile Avrupa’nın gözü doymaz soyguncularının yıllarca alçakça ticaret yaptıkları sizler; soyguncuların kendi aralarında paylaşamadıklarından birbiriyle savaşan memleketleri asıl sahipleri sizler; hepiniz. Tahtından indirilmiş Çar’ın imzaladığı ve devrilmiş Kerenskiy Hükümeti’nin onayladığı, İstanbul’un ele geçirilmesine ait gizli anlaşmanın yırtıldığını, yok edildiğini bildiririz. Rusya Cumhuriyeti ve Hükümeti, Halk Komiserleri Sovyeti*

³⁵⁵ Türk-Rus münasebetlerinin 500 yılı aşkın tarihine ilişkin bkz. **Türk-Sovyet İlişkilerinde 500 Yıl**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999.

³⁵⁶ A. D. Novıçev, “Vliyanie Velikoy Oktyabrskoy Sotsialisticheskoy Revolutsii Na Sudbu Turtsii”, s. 95.

³⁵⁷ M. Meyer, “18. Yüzyıldan Günümüze Rusya ve Türkiye İlişkileri”, **Dünden Bugüne Türkiye ve Rusya**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2003, s. 9.

³⁵⁸ V. İ. Lenin, **Doğu’da Ulusal Kurtuluş Hareketleri**, Çev. Tektaş Ağaoğlu, Belge Yayınları, İstanbul, 1995, s. 151.

³⁵⁹ Konuşmanın tam metni için bkz. S. Yerasimos, **Ekim Devriminden Millî Mücadele’ye Türk-Sovyet İlişkileri**, s.35-37.

başkalarına ait olan toprakların ele geçirilmesine şiddetle karşıdır. İstanbul, Müslümanların elinde kalmalıdır” ³⁶⁰ diyerek Sovyet Hükümeti’nin Çarlık Rusyası’ndan farklı bir politika izleyeceğini beyan etmiştir. Yine aynı konuşmasında V. İ. Lenin “*Türkiye’nin parçalanmasına ve Ermenistan’ın elinden alınmasına ait anlaşmanın yırtıldığını, yok edildiğini bildiririz*” ³⁶¹ diyerek Türk topraklarına yönelik Çarlık Rusyası’nın taşıdığı işgalci politikaların Sovyet Rusyası tarafından devam ettirilmeyeceğini beyan etmiştir. Bu konuşma, dört ay sonra Sovyet Rusya ve İstanbul Hükümeti arasında 3 Mart 1918 tarihinde imzalanan Brest-Litovsk antlaşmasının temelini V. İ. Lenin’in bu konuşması oluşturacaktır. Sovyet Dış İlişkileri Halk Komiseri olan Georgiy Vasilyeviç Çiçerin: “*Sovyet Rusya Doğu politikasının Çarlık politikasından başlıca farkı; Doğu ülkelerinin sadece ekonomik değil, siyasal gelişmesini de elden gelen tüm olanaklarla durdurmaya, onların üretim güçlerinin uyanması ve bağımsız gelişmesine engel olmaya çalışan Çarlık politikasının tersine, Sovyet politikasının, Doğu ülke ve halkları üretim güçlerinin en geniş ölçüde bağımsız gelişmesine, bu ülke ve halklarının olabildiğince bağımsız gelişmesine yardım için elinden gelen her şeyi yapmayı görev saymasıdır*” ³⁶² diyerek Sovyet Rusya’nın Çarlık Rusyası’ndan farklı politikalar izleyeceğinin altını çizmiştir. Rus tarihçi A. D. Noviçev, Sovyet Rusya’nın Türkiye’ye yönelik politikalarının Çarlık Rusyası’ndan farklı olduğunu şu şekilde ifade etmiştir: “*Sovyet dış politikasının yeni çizgisi, Türkiye için tehlike olmaktan çıkmıştır.*” ³⁶³

Çarlık sonrası kurulan yeni düzende, Sovyet yöneticilerinin yapmış olduğu bu açıklamaların haricî siyasete yönelik amaçları olduğu gibi dâhili siyasete yönelik amaçları da vardır. Zira Sovyet coğrafyasında yaklaşık 25 milyon Türk kökenli insan yaşamaktaydı. ³⁶⁴ Sovyet coğrafyasında yaşayan bu büyük Türk nüfusunun ekseriyetinin Müslüman olduğu düşünüldüğünde başta V. İ. Lenin olmak üzere diğer Sovyet yöneticilerinin yaptığı açıklamaların, Sovyet coğrafyasında yer alan Müslüman halkların yeni rejime bağlılığını sağlamak amacı taşıdığı söylenebilir. Müslümanlara hitap eden bu konuşmanın dış politikaya yönelik amaçlarından en mühimi ise I. Cihan Harbi sonrası İtilaf Devletleri’nin işgali altında bulunan Doğu,

³⁶⁰ S. Yerasimos, *Ekim Devriminden Millî Mücadele’ye Türk-Sovyet İlişkileri*, s.36.

³⁶¹ *Dokumenti Vneşney Politiki SSSR*, Tom I, s. 35.

³⁶² A. M. Şamsutdinov, *Mondros’tan Lozan’a Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi 1918-1923*, s.58.

³⁶³ A. D. Noviçev, *a.g.m.*, s. 95.

³⁶⁴ N. A. Smirnov, *Sovyet Rusya’da İslam Tarihi İncelemeleri*, Çev. Arif Berberoğlu, İstanbul, Evrensel Basım Yayın, 2005, s. 168.

yani Müslüman halkları işgalci devletlere karşı gelmeye çağırmaktır. Nitekim V. İ. Lenin'in 3 Aralık 1917 tarihinde yapmış olduğu "Rusya'nın ve Doğu'nun Tüm Müslüman Emekçilerine" başlıklı konuşmasında seslendiği halklar olan Türkler, İranlılar, Araplar ve Hintliler'in toprakları İtilaf Devletleri tarafından işgal edilmiş durumdaydı.

V. İ. Lenin'in konuşmasında ifade ettiği: "...Çar'ın imzaladığı ve devrilmiş Kerenskiy Hükümeti'nin onayladığı, İstanbul'un ele geçirilmesine ait gizli antlaşmanın yırtıldığını, yok edildiğini bildiririz" ve "...İstanbul, Müslümanların elinde kalmalıdır"³⁶⁵ kısımları Anadolu'da başlayacak millî hareket için olası bir yardım yahut destek fikrinin mümkün olabileceğini akıllara getirmiştir. Nitekim ilerleyen süreçte Sovyetlerin bu politikası Anadolu'da başlayan bağımsızlık hareketi yöneticilerinin Sovyet Rusya ile yakınlık kurmalarına olanak sağlayacaktır. V. İ. Lenin'in İstanbul'un Müslümanların elinde kalmasına yönelik vurgusu şüphesiz İstanbul'un İtilaf Devletleri'nin işgaline uğrama tehlikesinin bulunmasından kaynaklanmaktadır.

Bolşevikler ile resmî olmayan ilk temaslara ilişkin Rus ve Türk tarihçiler arasında bir ittifak söz konusu değildir. Sovyet tarihçiler, Türkiye ile Sovyetler arasındaki ilişkilerin başlangıcı olarak TBMM'nin kurulması sonrasında Mustafa Kemal tarafından yazılan mektubu esas almaktadırlar. Fakat Türk tarihçiler detay verememekle birlikte, Sovyet tarihçilerinden farklı olarak ilişkilerin, bu mektup hadisesinden evvel İstanbul'da başladığını belirtmektedirler.

İstanbul'da yapıldığı söylenen görüşmelerden biri, Sovyet Kafkas Orduları Komutanı Şalva Eliava'nın İstanbul'daki durumu öğrenmek ve Millî Mücadele gruplarından biri ile irtibat kurmak üzere gizlice İstanbul'a gelmesi hadisesidir.³⁶⁶ Bu görüşmeye dair kaynaklarımızda başka hiçbir detay bulunmamaktadır. Başka bir görüşme hadisesinin de İstanbul'da Mustafa Kemal'in Şişli'de bulunan evinde, Mustafa Kemal ile Sovyet Albayı İlyaçev arasında gerçekleştiği belirtilmektedir. Fakat bu görüşmenin de içeriğine ilişkin somut bir bilgi bulunmamaktadır.³⁶⁷ Mustafa

³⁶⁵ S. Yerasimos, **a.g.e.**, s. 36.

³⁶⁶ A. F. Cebesoy, **Moskova Hatıraları**, Vatan Neşriyat, İstanbul, 1955, s. 60.

³⁶⁷ M. Perinçek, **Atatürk'ün Sovyetler'le Görüşmeleri**, s. 28.

Kemal'in Albay İlyaçef ile görüştüğüne dair diğer bir görüş ise; bu görüşmenin Karakol Cemiyeti aracılığı ile gerçekleştiği yönündedir.³⁶⁸

Kaynakların hakkında hemfikir olmadığı diğer bir hadise ise Mustafa Kemal ile Sovyet Albayı S. M. Budönniy arasında Havza'da gerçekleştiği iddia edilen buluşmadır. Bu görüşmeye ilişkin elimizdeki Sovyet kaynaklarında somut bir bilgiye rastlanmamakla birlikte 1919 senesi ortalarında Sovyet Rusya'dan bir grubun Türkiye'de bulunduğu ve bu heyetin Türkiye'ye ilişkin yazılarını *Jizn Natsionalnostey* adlı gazetede yayımlandığı belirtilmektedir.³⁶⁹ Fakat elimizdeki kaynaklar, söz konusu bu gazeteden çeşitli alıntılar yapmalarına rağmen Havza'da gerçekleştiği belirtilen görüşmeye dair bir bilgi vermemişlerdir. Böyle bir görüşmenin gerçekleştiğine dair Türk kaynaklarındaki bilginin kaynağı ise Genelkurmay İstihbarat Dairesi'nde çalışmış ve emekli Albay olan Hüsametdin Ertürk'tür. Hüsametdin Ertürk anılarında palabıyıklı, gösterişsiz asker olarak tasvir ettiği Rus Albay Budönniy'in Mustafa Kemal ile kısa sürede dost olduğunu belirtmiştir.³⁷⁰ Hüsametdin Ertürk'ün anlattığına göre Albay Budönniy, Mustafa Kemal'e Bolşevik Rusya'nın silah, cephane ve para yardımını vaat ediyor, karşılığında ise İtilaf devletlerine karşı Türkleri mücadeleye davet ediyordu. Yine Ertürk, Albay Budönniy'in Mustafa Kemal'e Anadolu'da kurulacak yeni hükümetin rejiminin ne olacağını sorduğunu; Mustafa Kemal'in ise bu soruya devlet sosyalizmini benimseyeceklerini söylemesi üzerine konuşmanın devam ettiğini belirtir.³⁷¹ Hüsametdin Ertürk'ün vermiş olduğu tüm tafsilâta rağmen Havza'da yapıldığını söylediği bu görüşmeye dair başka hiçbir kaynak yoktur. Bu husus şüpheleri de beraberinde getirmiştir. Nitekim tarihçiler de Mustafa Kemal ile Albay Budönniy arasında böyle bir görüşmenin gerçekleştiğini konusunda hemfikir değildir.

Bu buluşmaya ilişkin Stefanos Yerasimos; görüşmenin bizzat Mustafa Kemal ile Albay Budönniy arasında gerçekleşmediğini, Mustafa Kemal ile Mustafa Suphi temsilcileri arasında gerçekleşmiş olabileceği varsayımı üzerinde durur. Zira Yerasimos, S. M. Budönniy'in anılarında o sıralarda Volga kıyısındaki Çaritsino'da

³⁶⁸ M. Goloğlu, **Üçüncü Meşrutiyet**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010, s. 262.

³⁶⁹ A. D. Novıçev, "Vliyanie Velikoy Oktyabrskoy Sotsialisticheskoy Revolutsii Na Sudbu Turtsii", s. 98.

³⁷⁰ S. N. Tansu, **İki Devrin Perde Arkası**, İlgı Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2016, s. 374.

³⁷¹ Mustafa Kemal ve Albay Budönniy arasında geçen konuşmaların detayı için bkz. S. N. Tansu, **İki Devrin Perde Arkası**, İlgı Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2016.

çevresinde çarpıştığını yazmaktadır. O dönem şartlarında Rusya'dan gelecek bir heyetin, Anadolu'nun içinde bulunduğu vaziyet göz önüne alındığında birkaç haftalık zamanı olması gerektiğini belirten Yerasimos, bu heyetin Mustafa Kemal İstanbul'da iken yola çıkması gerektiğini ifade ederek görüşmenin Albay Budönniy ile gerçekleşmiş olamayacağını vurgulamıştır. Yerasimos, Hüsrev (Gerede) ve Kazım Karabekir'in Bolşevikler ile ilişkiler hakkında yazdıkları mektuplardan hareketle bir görüşmenin olduğunu, fakat bunun resmî bir Sovyet heyeti ile olmadığını belirtir.³⁷²

Kamuran Gürün ise böyle bir görüşmeye ihtimal vermemektedir. Zira Mustafa Kemal Paşa'nın yanında bulunan Kurmay Binbaşı Hüsrev'in (Gerede) 7 Haziran'da Kazım Karabekir'e yolladığı mektupta böyle bir temastan bahsetmediğini belirtmektedir. Böyle bir görüşmenin, Binbaşı Hüsrev (Gerede) Havza'dan ayrıldıktan sonra gerçekleşmiş olabileceği ihtimalini de değerlendiren Gürün, Mustafa Kemal Paşa'nın böyle bir buluşmayı gizli tutmasını garip karşılamaktadır. Ayrıca Gürün başka hiçbir kaynaktan yer almayan bu bilgiyi İstanbul'da Karakol Cemiyeti ile yapılan bir görüşmenin yanlış nakledilişi olarak kabul etmenin isabetli bir davranış olduğunu belirtmiştir.³⁷³

Emekli Tümgeneral Celal Erikan, Hüsamettin Ertürk'ün İstanbul'da gizli bir örgütün bölge başkanı olduğunu, Havza'da olduğunu iddia ettiği bu görüşmeyi bilemeyeceğini belirtmektedir. Bu iddianın Rus subayı İlyaçev ile eski İttihatçıların temasından doğmuş olabileceğini söylemektedir. Ayrıca bu görüşmeyi Mustafa Kemal'in arkadaşlarından gizlemesinin gereği olmadığını belirten Erikan, böyle bir görüşmenin gerçekleşmediğini ifade etmiştir.³⁷⁴

Söz konusu görüşmeye ilişkin Mete Tunçay ise 1970 senesinde Ankara'da gerçekleşen Türk Tarih Kongresi'ne gelen Sovyet Bilimler Akademisi Tarih Enstitüsü profesörlerinden olan Anatoliy Filippoviç Miller'a bu meseleyi sorduğunu belirtmektedir. Tunçay'ın sorusuna cevaben A. F. Miller, kendisinin de bu soruyu

³⁷² S. Yerasimos, **Ekim Devriminden Millî Mücadele'ye Türk-Sovyet İlişkileri**, s. 108.

³⁷³ K. Gürün, **Türk – Sovyet İlişkileri (1920-1953)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2010, s. 9.

³⁷⁴ C. Erikan, **100 Soruda Kurtuluş Savaşımızın Tarihi**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1971, s. 64.

merak edip önceden S. M. Budönniy'e sorduğunu, Budönniy'in cevap olarak Türkiye'ye yalnızca bir defa, 1933 senesinde, gittiğini söylediğini belirtmiştir.³⁷⁵

Havza görüşmesine ilişkin Mehmet Perinçek ise; böyle bir görüşmenin olabileceğini, Hüsamettin Ertürk'ün bunu bilmesinin yahut öğrenmesinin mümkün olduğunu ifade etmektedir. Perinçek, Havza'da gerçekleştiği söylenen görüşme ile aynı tarihte Türkiye'de bir Sovyet heyetinin bulunduğunu ve bu heyetin söz konusu bu görüşmeyi yapan kişinin içinde bulunduğu heyet olduğu ihtimali üzerinde durmaktadır. Mustafa Kemal'in bu görüşmeyi diğer komutanlara telgraf ile bildirmemesinin ise gayet doğal olduğunu, zira o dönemde İngilizlerin ve Amerikalıların şifreli telgrafları çözebildiğini ifade etmektedir. Perinçek, bu görüşmenin S. M. Budönniy ile değil de, Sovyet Rusya'nın 15 Aralık 1920'de Sovyet elçisi olarak Türkiye'ye atadığı Budu Mdivani ile gerçekleşmiş olabileceğini yazmaktadır. Mustafa Kemal'in görüştüğü kişi hususunda kesinliğin olmadığını belirten Perinçek, 1919 senesinde Türkiye'de bulunmuş ve gözlemlerini yayımlamış olan Sovyet yetkilisinin Havza'da gerçekleşen bu görüşmeyi yapan şahıs olabileceğini ifade etmektedir.³⁷⁶

Türk-Rus İlişkileri Tarihi adlı kitabın yazarı Ali Kemal Meram da Hüsamettin Ertürk'ten alıntı yaparak ve Havza görüşmesini onaylayarak sonradan Mustafa Kemal'in Sovyet Rusya'nın Türkiye Büyükelçisi'ne "...1919'da, Havza'da görüştüğümüz Sovyet delegasyonuna da açıkça belirttiğimiz gibi..." cümlesine yer vererek -kaynak göstermeden- bu görüşmeyi Mustafa Kemal'in ağzından teyit etmiştir.³⁷⁷

Rus kaynaklarında Havza görüşmesine ilişkin Aleksandr Uşakov *Atatürk Fenomeni* isimli kitabında, bazı kitaplarda bu görüşmeden bahsedildiğini belirtir.³⁷⁸ N. G. Kireev ise Türk-Sovyet münasebetlerinin ne zaman başladığının kesin olmadığını dile getirerek Türk tarihçileri arasında Sovyet yetkilileri ile Mustafa Kemal arasında Havza'da bir görüşme gerçekleştiği iddiasının olduğunu belirtir.³⁷⁹ Ermeni araştırmacı Hayk Demoyan ise Semen Budönniy ile Mustafa Kemal'in görüştüğünü;

³⁷⁵ M. Tunçay, **Bilineceği Bilmek**, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1983, s. 201.

³⁷⁶ M. Perinçek, **Atatürk'ün Sovyetler'le Görüşmeleri**, s. 6.

³⁷⁷ A. K. Meram, **Türk-Rus İlişkileri Tarihi**, Kitaş Yayınları, İstanbul, 1969, s. 296.

³⁷⁸ A. Uşakov, **Fenomen Atatürk**, s. 160.

³⁷⁹ N. G. Kireev, **İstoriya Turtsii XX. Vek**, s. 133.

Moskova'nın Türkiye'ye destek vereceğini ve Türkiye topraklarında Kürt, Ermeni ve Pontus devletlerinin kurulmayacağına dair güvence verdiğini yazmıştır.³⁸⁰

Yukarıda düşünceleri aktarılan yazarlar dışında; Tevfik Bıyıklıoğlu, Mustafa Kemal Havza'da iken Kazım Karabekir ile Bolşeviklerle temasa girmek meselesi üzerinde durduğunu ve Bolşeviklerin misafir olarak Erzurum ve Sivas kongrelerinde hazır bulunduklarına dair hiçbir vesikanın gösterilemeyeceğini ifade etmiştir.³⁸¹ A. Suat Bilge bir görüşmenin olduğunu, fakat S. M. Budönnıy'ın o sıralarda başka bir bölgede olması nedeniyle Hüsamettin Ertürk'ün görüşülen kişinin adını doğru hatırlamamış olabileceği ihtimali üzerinde durmuştur.³⁸² Salâhi R. Sonyel ise böyle bir görüşmenin gerçekleştiği kanaatindedir.³⁸³ Kurtuluş Savaşı esnasında muhtelif cephelerde subay olarak bulunan Fahri Belen ise böyle bir görüşmenin gerçekleştiğine dair esaslı bir belge olmadığını altını çizmektedir.³⁸⁴ Sabahattin Selek ise Havza'da Mustafa Kemal ile S. M. Budönnıy arasında bir görüşme gerçekleştiğini dile getirmektedir.³⁸⁵ Bulgar yazar Dimitır Vandov da Havza'da S. M. Budönnıy ile Mustafa Kemal'in görüştüğünü belirtmektedir.³⁸⁶ Emel Akal ise Mustafa Kemal'in Havza'da Bolşeviklerin ya da Bolşevik Rusya'da faaliyette bulunan Komünist Mustafa Suphi'nin gönderdiği temsilcilerle görüşmüş olabileceğini vurgulamıştır.³⁸⁷

Muhtelif yazarların üzerinde ittifak sağlayamadığı Havza'da yapıldığı iddia edilen bu görüşmeye ilişkin elimizdeki Sovyet kaynaklarında hiçbir kesin bilgi bulunmamaktadır. Yukarıda belirtildiği gibi 1919 senesi ortalarında Türkiye'de bulunduğu söylenen bir Sovyet heyetinin yazıları *Jizn Natsionalnostey* adlı gazetede yayımlanmıştır. Ancak bu yazıların daha çok heyetin Anadolu'daki gözlemlerini içerdiği belirtilmiştir.³⁸⁸ Bir kısmı A. D. Novıçev tarafından kaleme alınan ve bu

³⁸⁰ G. Demoyan, **Turtsiya i Karabahskiy Konflikt v Kontse XX - Naçale XXI Vekov**, Avtorskoie İzdanie, Yerevan, 2006, s. 53.

³⁸¹ T. Bıyıklıoğlu, **Atatürk Anadolu'da**, Kent Basımevi, Ankara, 1959, s. 18.

³⁸² A. S. Bilge, **Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri 1920-1964 - Güç Komşululuk**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1992, s. 26.

³⁸³ S. R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, Cilt 1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014, s. 87.

³⁸⁴ F. Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1983, s. 69.

³⁸⁵ S. Selek, **Anadolu İhtilali**, Cilt 2, Kastaş Yayınları, İstanbul, 2010, s. 461.

³⁸⁶ D. Vandov, **Atatürk Dönemi Türk-Sovyet İlişkileri**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2014, s. 47.

³⁸⁷ E. Akal, **Moskova-Ankara-Londra Üçgeninde İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, s. 39.

³⁸⁸ A. D. Novıçev, "Vliyanie Velikoy Oktyabrskoy Sotsialistiçeskoy Revolütsii Na Sudbı Turtsii", s. 98.

gazeteden çeşitli alıntılarının yapıldığı makalede Havza’da yapıldığı iddia edilen bu görüşmeye dair hiçbir ibare bulunmamaktadır. Bu heyetin dışında başka bir Sovyet heyetinin Anadolu’da bulunduğuna dair ise hiçbir bilgi yoktur. Rus tarihçi A. M. Şamsutdinov ise yazdığı bir makalesinde Türkiye ve Sovyet Rusya arasında dostluğun kurulmasının 1919-1922 tarihleri arasında anti-emperyalist mücadele için tarihî bir öneme sahip olduğunun altını çizmiştir. Fakat 1919 tarihinde gerçekleştiği iddia edilen Havza görüşmesinden bu makalesinde hiç bahsetmemiştir.³⁸⁹

Üzerinde kesin bir şekilde fikir birliği sağlamanın mümkün olmadığı bu Havza görüşmesinden, yayımlanmış olan Sovyet kaynaklarında hiçbir şekilde bahsedilmemektedir. 1919 senesi için Mustafa Kemal ve Millî Mücadele kadrolarının henüz resmî bir hüviyete kavuşmadığı düşünüldüğünde, o yıllarda yayımlanan Sovyet kaynaklarında adının geçmemesi kabul edilebilir. Yine Sovyet Rusya’nın o tarihlerde İttihatçı liderler ile de görüştüğü göz önüne alındığında; Anadolu’da başarıya henüz ulaşamamış, resmî olmayan bir grup ile adının anılmasını istemiyor olması gayet tâbidir. Fakat TBMM’nin kurulması ile başlayan resmî münasebetlerden sonra -şayet böyle bir görüşme vuku bulmuşsa- Sovyet tarihçilerinin bu buluşmadan bahsetmesinin hiçbir sakıncası gözükmemektedir.

3.2. Türk - Sovyet Siyasi ve Askerî Münasebetleri

1920’li yıllarda dünya siyasetinde gerçekleşen en mühim olaylardan birisi Türkiye Cumhuriyeti ile SSCB arasında kurulan siyasi ve diplomatik ilişkilerdir. Sovyet kaynakları Türk kaynaklarından farklı olarak siyasi ilişkilerin resmî başlangıcı olarak Mustafa Kemal’in 26 Nisan 1920 tarihinde V. İ. Lenin’e yazmış olduğu mektup ile başlatmışlardır.³⁹⁰ Sovyet kaynakları bu mektupta, Büyük Millet Meclisi’nin SSCB ile diplomatik ilişkiler kurma arzusunda olduğu, emperyalizme karşı ortak savaş verilmesini teklif ettiği ve Anadolu’da verilen İstiklâl mücadelesine SSCB’nin yardım etmesinin istendiği belirtilmektedir.³⁹¹ Ayrıca Mustafa Kemal bu mektupta, Büyük Millet Meclisi’nin Kafkasya’daki Sovyet Rusya’nın politikalarını

³⁸⁹ Bkz. A. M. Şamsutdinov, “Sovetsko-Turetskiy Dogovor o Drujbe i Bratstve ot 16 Marta 1921 g.” **Kratkie Soobşeniya İnstituta Vostokovedeniya**, No. XXVI, İzdatelstvo Vostočnoi Literaturi, Moskva, 1958, s. 72-83.

³⁹⁰ A. Kolesnikov, **Atatürk Dönemi Türk-Rus İlişkileri**, s. 27.

³⁹¹ P. Moiseev, Y. Rozaliev, **K İstorii Sovetsko-Turetskih Otnoşeniy**, s. 17

destekleyeceğini ifade etmiş ve İstiklâl Harbi'ne yardım için maddî ve askerî yardım talep etmiştir.³⁹²

Sovyet kaynaklarında Türk kaynaklarından farklı olarak münasebetlerin başlangıcının bu mektup ile başlatılmış olması oldukça dikkate değer bir husustur. Daha evvel Sovyet çevreleriyle çeşitli temaslar yapılmasına rağmen, Sovyet kaynaklarının resmî ilişkileri Mustafa Kemal'in Lenin'e gönderdiği mektup ile başlatmasının kendi politikaları açısından haklı sebepleri bulunmaktadır. Bu sebeplerden ilki, Sovyet Rusya'nın karşısında irtibat kuracağı resmî bir kurumun bulunmuyor olması kabul edilebilir. Zira Türk kaynaklarında belirtilen ilk temaslar resmî kurumlar aracılığı ile değil, şahıslar üzerinden kurulan münasebetlerle sınırlıdır. 23 Nisan 1920'de Büyük Millet Meclisi'nin kurulmasından üç gün sonra Mustafa Kemal'in Lenin'e bir mektup yollaması ile SSCB karşısında temas kurabileceği resmî bir kurum bulmuş ve münasebetleri bu kurum aracılığı ile başlatmıştır. Sovyet kaynaklarının Türk-Sovyet münasebetlerini bu mektup ile başlatmasının bir diğer sebebi de, mektubu yollayan, yani yardım ve işbirliği talep eden tarafın Büyük Millet Meclisi olarak görülmesinin Sovyet Rusya'nın uluslararası camiadaki imajına olumlu olarak tesir edeceği düşüncesi olarak kabul edilebilir.

V. İ. Lenin'in 3 Aralık 1917 tarihinde "Rusya'nın ve Doğu'nun Tüm Müslüman Emekçilerine" adını taşıyan konuşması Türkler ile temas kurabileceğine ve nasıl bir dış politika izleyeceğine dair ipuçları barındırmaktadır. Sovyet kaynaklarında ilişkilerin Büyük Millet Meclisi'nin talebi ile başlatılması Sovyet Rusya'nın Doğu'da bağımsızlık mücadelesi veren yahut vermek isteyen tüm halklara, talep edilmesi durumunda SSCB'nin yardım edebileceği mesajının verilmek istenmesi ile de açıklamak mümkündür. Lenin, Türkiye ile temasa geçme ve yardım etme fikrine Ekim İhtilâli gerçekleşmeden evvel de kaleme aldığı yazılarda yer vermiştir. Nisan 1916'da yayımlanan *Vorbote* dergisinin ikinci sayısındaki yazısında Lenin, Türkiye gibi millî kurtuluş hareketlerinin başladığı ülkelerdeki hareketleri daha kararlı bir şekilde desteklenmesi ve emperyalist devletlere karşı ayaklanmalarına ve savaşlarına yardım edilmesi gerektiğini vurgulamıştır.³⁹³ Sovyet lider V. İ. Lenin'in bu fikri şüphesiz Türkiye ile doğrudan temas kurulması anlamına gelmekteydi. Sovyet

³⁹² Mektubun tam metni için bkz. S. Yerasimos, **a.g.e.**, s. 232.

³⁹³ V. İ. Lenin, **Doğu'da Ulusal Kurtuluş Hareketleri**, s. 151.

Rusya'nın dış politikasının unsuru hâline gelecek olan bu yaklaşım, kısa zaman içerisinde Türkiye ile SSCB'nin iletişim kurmasına sebebiyet vermiştir.

26 Nisan 1920'de Moskova'ya gönderilen mektup konusunda da çeşitli mülâhazalar mevcuttur. Büyük Millet Meclisi Başkanı imzalı mektubun herhangi bir başlığı olmadığı, nereye ve nasıl gönderileceği hususunda da bir netliğin olmadığı belirtilmektedir. Stefanos Yerasimos, amacının Bakü'deki Halil Paşa grubuna gönderilmek üzere ve onlar aracılığı ile de Moskova'ya iletileceğini belirttiği bu mektubun, Azerbaycan Sosyalist Sovyet Cumhuriyeti'nin kurulmasının ardından İngilizlerin Batum yolunu kapatması nedeniyle Moskova'ya gönderildiğini belirtmektedir.³⁹⁴ Kâmuran Gürün de bu görüşe paralel olarak, Mustafa Kemal'in doğrudan Sovyet Hükümeti'ne mektup yazmak gibi bir düşüncesinin olmadığını belirterek, Mustafa Kemal Paşa'nın Lenin'e mektubu olarak kabul edilen bu metnin Lenin'e yazılmadığını, hatta mektup niteliğinde dahi olmadığını ileri sürmektedir.³⁹⁵

Söz konusu mektubun gönderilmesinin ardından, 11 Mayıs 1920 tarihinde, Büyük Millet Meclisi'nin Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey antlaşma yapmak üzere Moskova'ya gönderilmiştir. Bekir Sami Bey'in başında bulunduğu bu heyet Meclis'in Moskova'ya gönderdiği ilk resmî heyet olma sıfatını taşımaktadır.³⁹⁶ Bu heyet Moskova'ya henüz varmadan, SSCB Dışişleri Halk Komiseri G. V. Çiçerin, 3 Haziran 1920 tarihinde Büyük Millet Meclisi adına gönderilen mektuba bir cevap yazmıştır. Çiçerin bu cevapta, Sovyetlerin Türk Hükümeti'nin dış politika ilkelerinden memnurluk duyduğunu belirterek Rus Sovyet Hükümeti ile Türkiye arasında dostça ve sağlam ilişkilerin kurulması amacıyla diplomatik ve konsolosluk münasebetlerinin kurulmasını önermiştir. Çiçerin ayrıca bu mektupta, Sovyet Rusya'nın her halka kendi kaderini tayin etme hakkının tanınması ilkesine bağlı kalarak, Türk milletinin bağımsızlığı ve egemenliği için başlattığı mücadeleyi yakından takip ettiklerini dile getirmiş, Türk ve Rus halklarını birleştirecek bir dostluğun sağlam temelini kurmaktan da mutlu olduğunu vurgulamıştır.³⁹⁷

11 Mayıs'ta Moskova'ya gitmek üzere yola çıkan Büyük Millet Meclisi heyeti 19 Temmuz'da Moskova'ya varmış ve ilk olarak 24 Temmuz 1920 günü Dışişleri

³⁹⁴ S. Yerasimos, *Ekim Devriminden Millî Mücadele'ye Türk-Sovyet İlişkileri*, s. 149.

³⁹⁵ K. Gürün, *Türk – Sovyet İlişkileri (1920-1953)*, s. 34.

³⁹⁶ A. Kolesnikov, *Atatürk Dönemi Türk-Rus İlişkileri*, s. 27.

³⁹⁷ *Dokumenti Vneşney Politiki SSSR*, Tom II, Gosudarstvennoe İzdatelstvo Politiceskoy Literaturı, 1958, s. 555.

Komiseri Çiçerin ile görüşmüştür.³⁹⁸ Sovyet kaynakları, bu görüşmeler esnasında ilişkileri olumsuz yönde etkileyecek bazı hadiselerin yaşandığını ifade etmektedir. Kaynaklar, Ankara Hükümeti'ne bağlı olan orduların Kafkasya'daki faaliyetlerinin güçlü ilişkiler kurmayı zorlaştırdığını belirtmiştir. V. İ. Lenin de bu antlaşmaya ilişkin pek çok engelin bulunduğunu, fakat bu antlaşmanın diplomatik hilelerle değil, her iki halkın da son yıllarda emperyalist güçler tarafından benzeri görülmemiş ve duyulmamış bir şekilde maruz kaldığı acıların gerçeğinden hareketle dostluğun ve yakınlaşmanın son derece güçlü olacağını ifade etmiştir.³⁹⁹ Müzakerelerin aksamasına neden olan bir diğer husus da Çiçerin'in Van ve Bitlis illerinden Ermenistan lehine toprak istemesi hadisesi olduğu belirtilmektedir.⁴⁰⁰ Sovyet tarihçi A. M. Şamsutdinov da Türkiye ve Daşnak Ermenistan arasındaki toprak anlaşmazlıklarının durumu güçleştirdiğini ifade etmektedir.⁴⁰¹ Sovyet kaynakları Türk-Sovyet anlaşmasının gecikmesinde bir diğer sebebin de Bekir Sami Bey'in rolünün büyük olduğunu belirtmektedirler. Bekir Sami Bey'in Sovyet Hükümeti'nin Türkiye'ye dair politikaları konusunda hükümetine yanlış bilgiler verdiği dile getirilmiştir.⁴⁰² Yaşanan bu tartışmalar müzakerelerin aksamasına sebebiyet vermiştir.

Müzakereler esnasında anlaşmaya varılan bir diğer husus da Sovyet Rusya'nın Türkiye'ye yapacağı silâh, cephane ve altın yardımıydı. Anlaşma yapılmasına ilişkin yaşanan sorunlar bu yardım meselesini etkilememiş ve Sovyet Rusya Türkiye'ye söz verdiği gibi yardım etmeye başlamıştı. Sovyet Dış Politika Belgeleri'nde 1920 yazında Kafkas Cephesi Devrimci Askerî Konsey Üyesi G. K. Orconikidze'nin 6.000 tüfek, çok sayıda tüfek mermisi ve 17.600 mermi gönderdiği ve Eylül 1920'de de Erzurum'daki yetkililere 200,6 kilogram külçe altın teslim ettiği belirtilmektedir. Ayrıca belgelerde Türk Hükümeti'nin Sovyet Ermenistan'ına karşı düşmanca politikalar izlemesi ile ilgili olarak Kasım 1920'de bu silâh ve altın yardımının geçici olarak askıya alındığı vurgulanmaktadır. Fakat Aralık ayında yardımlara tekrardan başlanmış ve 1921 yılının Ocak ve Şubat aylarında Tuapse'deki Türk temsilcilere 1.000 adet bomba ve çok sayıda askerî teçhizat teslim edilmiştir. 1921 yılı içerisinde

³⁹⁸ M. Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetler'le Görüşmeleri*, s. 52.

³⁹⁹ P. Moiseev, Y. Rozaliev, *K İstorii Sovetsko-Turetskih Otnoşeniy*, s. 20.

⁴⁰⁰ K. Gürun, *a.g.e.*, s. 37.

⁴⁰¹ A. Şamsutdinov, *Kurtuluş Savaşı Yıllarında Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri*, Cumhuriyet Gazetesi Yayınları, İstanbul, 2000, s. 16.

⁴⁰² A. Şamsutdinov, Y. A. Bagirov, *Bir Karagün Dostluğu: Kurtuluş Savaşı Yıllarında Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri*, Çev. A. Hasanoğlu, İstanbul, Bilim Yayınları, İstanbul, 1979, s. 17.

ise Türkiye'ye 33.725 tüfek, 57.986.000 fişek, 327 makineli tüfek, 54 top, 129.479 top mermisi, 1.500 kılıç, 20 bin gaz maskesi nakledilmiştir. Bu yardımların dışında *Jivoy* ve *Jutjiy* adında iki adet de hücum bot gönderildiği zikredilmektedir.⁴⁰³ Ayrıca Türkiye'ye verilen paralarla Türkiye'nin İtalya'dan 4.310 tüfek mermisi, 97 ton barut, 20 tane SPOT XIII tipi uçak ve 20.000 tüfek satın aldığı ifade edilmektedir.⁴⁰⁴ Bunların dışında 23 Mart 1921 tarihinde Azerbaycan Sovyet Hükümeti de Türkiye'ye 30 tank petrol, 2 tank benzin ve 8 tank gaz yağı göndermiştir.⁴⁰⁵

Moskova'da gerçekleştirilen ve yukarıda belirtilen sebeplerden ötürü ara verilen müzakereler, Yusuf Kemal başkanlığındaki bir heyetin 19 Şubat 1921'de Moskova'ya ulaşması ile yeniden başlamıştır. İkinci heyet ile de Sovyet Hükümeti arasında birtakım sorunlar yaşanmış olsa da, bu sorunların V. İ. Lenin'in kişisel etkisiyle giderildiği bilinmektedir. Yaşanan tüm bu hadiselerin sonucunda 16 Mart 1921 tarihinde Sovyetler Birliği ve Türkiye arasında Moskova Antlaşması imzalanmıştır.⁴⁰⁶

A. F. Miller bu antlaşmanın, yeni Türkiye'nin uluslararası konumunu güçlendirmek konusunda en önemli faktörlerden biri olduğunu ve Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin artık emperyalist müdahalenin sona ermesi için daha ısrarcı olmayı

⁴⁰³ **Dokümanı Vneşney Politiki SSSR**, Tom III, s. 675. Yapılan altın yardımının miktarı Türk kaynakları tarafından da teyit edilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Kazım Karabekir, **İstiklâl Harbimiz**, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1960, s. 882. Ayrıca Türk kaynaklarında 1920 yılının Eylül ayında Trabzon'a bir ay içinde 3.387 tüfek, 3.623 sandık cephane ve 3.000 dolaylarında süngünün ulaştırıldığı da belirtilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Alptekin Müderrisoğlu, **Kurtuluş Savaşının Malî Kaynakları**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1990, s. 543. Bu yardımlara ek olarak Yusuf Kemal Bey'in Moskova'dan beraberinde 1 milyon altın ruble ile Ankara'ya döndüğü ifade edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Tefik Bıyıklıoğlu, **Atatürk Anadolu'da**, s. 20. Tüm bu yardımların dışında Sovyet Hükümeti İkinci İnönü zaferinin kazanılmasının ardından Yunan ordusunun Anadolu'da yaptığı tahribata yardım mahiyetinde 30.000 altın rubleyi Türk Hükümeti'ne hediye etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. **Türk İstiklâl Harbi: Birinci, İkinci İnönü, Aslıhanlar ve Dumlupınar Muharebeleri**, II. Cilt, Batı Cephesi, 3. Kısım, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1966, s. 511. Sovyetler 1922 yılı içerisinde de yardım göndermeye devam etmiştir. Şubat ayında 12 bomba topu, 1.299 dağ topu mermisi, 175 milimetrelık 9.028 şarapnel, 315 obüs tanesi, 7.578.000 Alman fişegi, 177 sandık piyade cephane vereceğini taahhüt etmiş ve bunların kısmen Türkiye'ye getirilmesini sağlamıştı. Ayrıntılı bilgi için bkz. Şükrü Erkal, **Türk İstiklâl Harbi: Büyük Taarruza Hazırlık ve Büyük Taarruz**, II. Cilt, Batı Cephesi, 6. Kısım, 1. Kitap, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1967, s. 243. Türk kaynaklarında Sovyetlerin Türk ordusuna 1.9.1920 ve 1.6.1922 tarihleri arasında toplamda 37.812 adet tüfek, 44.587 sandık fişek, 324 ağır ve hafif makineli tüfek; bunların dışında da 66 adet top ve 141.173 adet mermi verdikleri belirtilmektedir. Ayrıntılı bilgi ve tablo için bkz. Kâzım Özalp, **Millî Mücadele**, I. Cilt, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1998, s. 219.

⁴⁰⁴ A. Kolesnikov, **Atatürk Dönemi Türk-Rus İlişkileri**, s. 30.

⁴⁰⁵ **Dokümanı Vneşney Politiki SSSR** Tom IV, s. 17.

⁴⁰⁶ A. M. Şamsutdinov, **Mondros'tan Lozan'a Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi 1918-1923**, s. 207.

başardığını ifade etmiştir.⁴⁰⁷ D. E. Yeremeev de Miller'in görüşüne paralel olarak Moskova Antlaşması'nın Türkiye'nin uluslararası konumunu güçlendirdiğini ifade etmiştir.⁴⁰⁸ Tarihçi Miller'in başka bir eserinde de bu antlaşmanın Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin yasal olarak tanınması anlamına geldiğini ve Kemalistlerin öncekinden daha fazla uluslararası ağırlık kazanmasına katkı sağladığını dile getirmiştir.⁴⁰⁹ Yazar V. A. Gurko-Kryajin, Moskova Antlaşması'nın Türkiye ve Sovyet Rusya için öneminin küçümsenmesinin mümkün olmadığını belirterek, neredeyse iki yüzyıl boyunca karşılıklı düşmanlık içindeki ilişkileri normalleştirdiğini vurgulamıştır.⁴¹⁰ A. D. Noviçev de bu antlaşmanın Türkiye ve Sovyet Rusya'nın emperyalizme karşı mücadele konusundaki dayanışmanın bir sonucu olduğunu ifade etmiştir.⁴¹¹ Moskova Antlaşması ile alakalı olarak M. İ. Kalinin ise Sovyet Rusya ile Türkiye arasındaki mevcut ilişkilerin Türk halkının ulusal gereksinimlerine tam olarak saygı göstermesine dayandığını, bu antlaşmanın Türk halkının ve muzaffer ordusunun mücadelesinin ilânı olan son derece önemli bir belge olduğunu vurgulamıştır.⁴¹² A. M. Şamsutdinov da bu antlaşmanın Türkiye için oldukça önemli olduğunu belirtmiş ve bu antlaşmanın Türkiye'nin egemenliğini sağlamlaştırdığını vurgulamıştır.⁴¹³

Sovyet yazarlar Moskova'da yapılan görüşmelerin Türkiye'nin katıldığı Londra Konferansı'nda engellenmeye çalışıldığını dile getirmiştir. A. M. Şamsutdinov Londra'da İtilaf Devletleri'nin Türkiye'yi Sovyet Rusya karşısı koalisyonu dâhil etmeyi ve Moskova'daki görüşmeleri engellemeyi çalıştıklarını ifade etmiştir.⁴¹⁴ Bunun üzerine Sovyet Rusya 4 Şubat 1921 tarihinde İngiltere'ye bir nota göndererek İngiltere'nin Türkiye ile Sovyet Rusya arasındaki dostluk ilişkilerini engellemeye çalışmasına tepki göstermiştir.⁴¹⁵

Türk-Sovyet münasebetlerinde yaşanan bir diğer gelişme ise Sovyet General Frunze'nin Ankara'yı ziyaret etmesidir. Frunze, bu görevin kendisine Türk birliklerin

⁴⁰⁷ A. F. Miller, *Kratkaya İstoriya Turtsii*, s. 84.

⁴⁰⁸ D. E. Yeremeev, *İstoriya Turetskoy Respubliki s 1918 Goda Do Naşih Dney*, s. 80.

⁴⁰⁹ A. F. Miller, *Oçerki Noveyşey İstorii Turtsii*, s. 114.

⁴¹⁰ V. A. Gurko-Kryajin, *İstoriya Revolütsii v Turtsii*, s. 134.

⁴¹¹ A. D. Noviçev, *Turtsiya*, s. 157.

⁴¹² A. M. Şamsutdinov, "Sovetsko-Turetskiy Dogovor o Drujbe i Bratstve ot 16 Marta 1921 g." *Kratkie Soobşeniya İnstitutu Vostokovedeniya*, No. XXVI, İzdatelstvo Vostoçnoy Literaturı, Moskva, 1958, s. 79

⁴¹³ A. M. Şamsutdinov, *a.g.e.*, s. 80.

⁴¹⁴ A. M. Şamsutdinov, *a.g.e.*, s. 76.

⁴¹⁵ *Dokumenti Vneşney Politiki SSSR*, Tom III, s. 504.

Yunanlılara yenildiği ve Ankara'nın Yunan birliklerince ele geçirildiği sırada verildiğini vurgulayarak böyle bir durumda bu ülkeye elçi gönderilmesinin tüm dünyaya Türkiye ile dostluğun bir ifadesi olarak sunulduğunu ifade etmiştir.⁴¹⁶ Frunze'nin Ankara ziyaretinde özellikle Türk-Sovyet ilişkilerinde yaşanan sorunlara da değinilmiştir. Bu sorunların başında Ankara Hükümeti ile Fransa arasında imzalanan Ankara Antlaşması'nın (20 Ekim 1921) ortaya çıkardığı kuşkular gelmektedir. Bunun dışında Enver Paşa meselesi, Molokanlar ile ilgili sorunlar, TBMM'nin Komünist ve Sosyalist hareketlere karşı tutumu, Sovyet Rusya'nın vaat ettiği yardımları geciktirmesi gibi konular mevzu bahis edilmiştir.⁴¹⁷ General Frunze Ankara yolculuğu hakkında Sovyet Halk Komiserliğinin ve Ukrayna Merkez Yürütme Komitesi'nin Birleşik Oturumu'na sunduğu raporda kendileri için en önemli sorunlardan birinin Türkiye-Fransa Antlaşması olduğunu belirtmiştir. Sovyet Hükümeti'nin bu antlaşmaya ilişkin kuşkuları bulunmasına rağmen Frunze, antlaşmanın Sovyetlere karşı hiçbir düşmanlık taşımadığını belirtmiştir.⁴¹⁸ Ayrıca bu ziyarette Türkiye-Ukrayna Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması da imzalanmıştır. Sovyet kaynaklarında bu antlaşma ve ilişkilerin, Türkiye'ye İstiklâl Harbi'ndeki zaferi için büyük önem taşıyan maddî pek çok faydanın olduğu belirtilmektedir.⁴¹⁹

Türk-Sovyet münasebetlerinde bir diğer önemli hadise de 17 Aralık 1925 tarihinde imzalanan Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşmasıdır. SSCB'nin Türkiye Büyükelçisi Surits'in İsmet Paşa'ya Moskova Antlaşması'nın hükümlerini genişletmek ve işbirliğini güçlendirmek önerisi ile yeni antlaşma süreci başlamış ve nihayetinde tarafların bir antlaşma imzalanması ile son bulmuştur.⁴²⁰ Antlaşma iki ülke arasındaki ilişkilerin mahiyeti bakımından oldukça mühim maddeler içermektedir. Antlaşmanın ilk maddesi, akit taraflardan birine saldırı olması hâlinde öteki tarafın tarafsız kalmasını içeren bir tarafsızlık maddesiydi. Antlaşmanın ikinci maddesi ise akit tarafların birbirine saldırmamasını içeren bir çeşit saldırmazlık maddesiydi. Antlaşmanın üçüncü maddesi de, antlaşmanın üç yıl boyunca yürürlükte kalacağını ve taraflardan birinin 6 ay evvelinden antlaşmanın feshi yönünde bir isteği olmaması durumunda otomatik olarak bir yıl daha uzatılmasını öngören bir maddedir. Söz

⁴¹⁶ M. V. Frunze, **Türkiye Anıları**, s. 120.

⁴¹⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Yavuz Arslan, **Mustafa Kemal-M.Frunze Görüşmeleri**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2002.

⁴¹⁸ M. V. Frunze, **a.g.e.**, s. 121.

⁴¹⁹ P. Moiseev, Y. Rozaliev, **K İstorii Sovetsko-Turetskih Otnoşeniy**, s. 27.

⁴²⁰ M. Perinçek, **Atatürk'ün Sovyetler'le Görüşmeleri**, s. 168.

konusu antlaşmada ayrıca üç maddeden oluşan bir protokol bulunmaktadır.⁴²¹ Sovyet kaynaklarında bu antlaşmanın, Türkiye'nin iç ve dış tehlikelerle mücadelesi sırasında Sovyet Rusya tarafından desteklenmesinin oldukça önemli olduğunu, antlaşmanın iki ülke arasındaki ilişkilerin ötesine geçerek uluslararası ikili antlaşma sistemini getirdiği belirtilmiş ve bu antlaşmanın Orta Doğu'daki barışa katkıda bulunduğu vurgulanmıştır.⁴²² D. E. Yeremeev, bu antlaşmanın Türkiye'deki istikrarın ve huzurun sağlanmasına yardım ettiğini ifade etmiş ve bunun yanı sıra Musul Meselesi'nde İngiltere ile yaşanan anlaşmazlık karşısında Türkiye'nin uluslararası konumunu güçlendirdiğini belirtmiştir.⁴²³ Kâmuran Gürün ise bu antlaşmanın imzalanmasında Türkiye'nin İstiklâl Harbi döneminde olduğu gibi yalnız ve hiçbir devletten destek görmediği bir hâlde olmasının mühim olduğunu belirterek Türkiye ile Sovyet Rusya arasındaki yakınlaşmanın Türkiye için önemli olduğunu ifade etmiştir.⁴²⁴ Mehmet Perinçek de bu görüşe paralel olarak Musul sorununun Türkiye aleyhine sonuçlanmasının hemen ertesi günü bu antlaşmanın imzalanmasına dikkat çekmiştir.⁴²⁵

Türk-Sovyet siyasi münasebetlerinde ilerleyen yıllarda karşılıklı birçok ziyaret gerçekleşmiş ve ilişkilerin güçlendirilmesi adına pek çok adım atılmıştır. Bu görüşmelerden biri 1926 yılında Odessa'da Tefik Rüştü ve Çiçerin arasında gerçekleşmiştir. Görüşmede mevcut sorunların iki ülkenin politikalarının yönünü değiştirmeyeceği, ilişkilerin daha yakın ve samimi olmasının dünya barışı için son derece önemli olduğu kaydedilmiştir. Ayrıca bu görüşmede Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne girme meselesi de ele alınmıştır.⁴²⁶ Münasebetlerdeki bir diğer önemli hadise de Sovyet Dışişleri Halk Komiseri Yardımcısı L. M. Karahan'ın Türkiye'yi ziyaretidir. Bu görüşmede 1925 yılında imzalanan Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması iki yıl süre daha uzatıldı. 1925 tarihinde akdedilen antlaşmadan farklı olarak yeni antlaşma ile akit taraflardan birinin diğer tarafın bilgisi ve rızası olmadan belirtilen devletlerle siyasi anlaşmalar yapamayacağı taahhüt edilmiştir. Antlaşmanın protokolünde akit taraflar, doğrudan kara ve deniz komşusu olan devletler ile diğer tarafın mutabık olmadan anlaşma yapamayacağını beyan etmiştir. Bu ülkeler Sovyet

⁴²¹ *Dokumenti Vneşney Politiki SSSR*, Tom VIII, s. 739.

⁴²² P. Moiseev, Y. Rozaliev, *a.g.e.*, s. 39.

⁴²³ D. E. Yeremeev, *İstoriya Turetskoy Respubliki s 1918 Goda Do Naşih Dney*, s. 176.

⁴²⁴ Kâmuran Gürün, *a.g.e.*, s. 109.

⁴²⁵ Mehmet Perinçek, *a.g.e.*, s. 170.

⁴²⁶ *Dokumenti Vneşney Politiki SSSR*, Tom IX, s. 541.

Rusya için İran, Afganistan, Moğolistan, Japonya, Finlandiya, Estonya, Letonya, Polonya, Romanya ve İngiltere; Türkiye için ise İran, Irak, Bulgaristan, Yunanistan, İtalya, İngiltere ve Suriye adına görevli makamlardan müteşekkildir.⁴²⁷ 17 Aralık 1925 Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması dördüncü yıl dönümü olan 17 Aralık 1929 tarihinde tekrar imzalanmış ve iki yıl süreyle uzatılmıştır.

1930 tarihinde ise Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü'nün Moskova'ya, 1931 yılında da M. M. Litvinov'un Türkiye'ye ziyaretleri gerçekleşti.⁴²⁸ 1932 tarihinde İsmet İnönü başkanlığındaki bir heyet Moskova'yı ziyaret etti. 1933 yılında Kara ve Deniz Kuvvetleri Halk Komiseri K. Y. Vorosilov'un Türkiye'yi ziyareti Türk-Sovyet münasebetlerinde mühim gelişmelerden biridir. Vorosilov'un başkanlığını yaptığı heyette SSCB Dışişleri Bakan Yardımcısı L. M. Karahan, Rusya Eğitim Halk Komiseri A. S. Bubnov, SSCB Merkezî İcra Komitesi'nin teknik eğitimden sorumlu başkanı ve Eğitim Halk Komiseri'nin yardımcısı G. M. Krjijanovski, SSCB'nin Türkiye Büyükelçisi Z. Surits ve Mustafa Kemal ile Havza'da görüştüğü iddia edilen Kızıl Ordu süvari birliklerinin müfettişi S. M. Budönniy da yer almıştır.⁴²⁹ Büyükelçi Surits'in bu ziyaret ile ilgili yazdığı raporda İstanbul'da yapılan karşılama töreninin beklentisinin ötesinde olduğunu ve Türkiye'de bulunduğu on yıl boyunca Mustafa Kemal haricinde hiçbir devlet adamına böyle bir ilginin gösterilmediğini vurgulamıştır.⁴³⁰

1920'li yıllarda başlayan ve önemli aşamalar geçiren Türk-Sovyet münasebetleri 1930'lu yıllarda da devam etmiştir. Fakat Sovyet kaynakları 1930'lu yılların sonuna doğru bu münasebetlerin eskisi kadar iyi durumda olmadığını ileri sürmektedir.

Sovyet kaynaklarında Türk-Sovyet ilişkilerinin dönüm noktalarından biri olarak Mustafa Kemal Atatürk'ün ölümü görülmektedir. Bu kaynaklarda Mustafa Kemal zamanında tesis edilen ve Türk-Sovyet ilişkilerinin zirvesini yaşayan münasebetlerin, onun ölümünden sonra bozulmaya başladığı belirtilmektedir. Sovyet Rusya'nın Türkiye Büyükelçisi Semyon İvanoviç Aralov, Mustafa Kemal ile gerçekleştirdiği bir sohbette, Atatürk'ün Türkiye ile Sovyet Rusya arasındaki dostluğun en sağlam ve en güçlü dostluk olduğunu söylediğini belirterek bu durumun Türkiye'nin

⁴²⁷ **Dokumentı Vneşney Politiki SSSR**, Tom XII, s. 661.

⁴²⁸ A. Kolesnikov, **Atatürk Dönemi Türk-Rus İlişkileri**, s. 32.

⁴²⁹ Aleksandr Kolesnikov, **a.g.e.**, s. 33.

⁴³⁰ **Dokumentı Vneşney Politiki SSSR**, Tom XVI, s. 592.

uluslararası ilişkilerinin politik temeli olduğunu dile getirmiştir. Ayrıca Aralov, Mustafa Kemal'in kendisine Türk-Sovyet ilişkilerini kastederek şu cümleyi söylediğini ifade etmiştir: “*Biz birbirimizden ayrılmamalıyız. Bu benim sarsılmaz inancım, gelecek kuşaklara vasiyetimdir.*”⁴³¹ Aralov, Mustafa Kemal'in ölümünden sonra İsmet İnönü'nün Sovyet Rusya ile dostluk politikalarının devam edeceğini söylediğini fakat dediği gibi olmadığını belirtmektedir. Eski Sovyet Rusya Büyükelçisi Aralov, İsmet İnönü'nün Atatürk ile birlikte savaştıkları değerlerden uzaklaştığını, iç ve dış politikada burjuvazinin etkisinde kaldığını vurgulamıştır.⁴³² Aralov, Türkiye'nin karar alma gücünden ve ulusal bağımsızlığından yoksun kaldığını, Türkiye'yi yönetenlerin ABD, Fransa, İngiltere ve Almanya tarafına yaklaşmaya başladıklarını belirtmiştir. Ayrıca 1941'de Türkiye ile Almanya arasında bir dostluk antlaşmasının tesis edilmesi, Aralov'a göre Türk-Sovyet münasebetlerinin bozulmasının önemli sebeplerinden biridir.

Türk-Sovyet münasebetlerinin 1930'lu yılların ortalarından itibaren bu bozulmaya başladığını ileri süren tarihçiler de vardır. Bunda Türkiye'deki burjuvazinin konumunu güçlendirmesinin etkisi olduğu belirtilmektedir. Zira güçlenen burjuvazinin Türk işçi ve köylüleri sömürmeye başladığı vurgulanmıştır.⁴³³ Aynı zamanda Türkiye'de İngiliz-Fransız ve Alman emperyalizminin etkisinin artması ve bu artışın hükümet politikalarını etkilemesi de ilişkilerin bozulmasında bir diğer sebep olarak görülmektedir. Yine kaynaklarda 1938'de vefat eden ve Türk-Sovyet münasebetlerinin güçlü bir destekçisi olan Mustafa Kemal Atatürk'ün ölümünün de ilişkilerin bozulmasında tesirinin olduğu belirtilmektedir.⁴³⁴

Türk-Sovyet münasebetlerinin 1920-1930'lu yıllardaki gelişimi ve Sovyet Rusya'nın Türkiye'ye yaptığı yardımlar Sovyet yazarların farklı yorumlarına da sebebiyet vermiştir. Yazar P. Kitaygorodskiy, Türkiye'nin arkasında Sovyetler olduğunu belirterek, Türkiye'nin SSCB ile ittifak hâlinde olması durumunda yenilmeyeceğini ifade etmiştir.⁴³⁵ Yine Türkiye'deki bağımsızlık mücadelesinin Ekim İhtilâli'nin

⁴³¹ S. İ. Aralov, **Bir Sovyet Diplomatının Anıları 1922-1923**, s. 233.

⁴³² S. İ. Aralov, **a.g.e.**, s. 234.

⁴³³ P. Moiseev, Y. Rozaliev, **K İstorii Sovetsko-Turetskih Otnoşeniy**, s. 53.

⁴³⁴ P. Moiseev, Y. Rozaliev, **a.g.e.**, s. 54.

⁴³⁵ P. Kitaygorodskiy, “Turtsiya i Agressivny İtalyanskiy İmperializm”, **Bolşevik**, No. 9-10, İzdanie Gazeti Pravda, Moskva, 1926, s. 76.

etkisi altında verildiğini zikreden araştırmacılar da vardır.⁴³⁶ Muhtelif makalelerde bu söylemlerini dile getiren yazarların dışında Ekim İhtilâli'nin Türkiye'nin Millî Mücadelesi'ni doğrudan etkilediği iddiası taşıyan yazılar da bulunmaktadır. A. D. Novıçev'in kaleme aldığı *Vliyanie Velikoy Oktyabrskoy Sotsialistiçeskey Revolyutsii Na Sudbı Turtsii (Büyük Ekim Devrimi'nin Türkiye'nin Kaderine Etkisi)* adlı makale buna iyi bir örnektir. Türkiye'nin de kendi Ekim Devrimi'ni denediğini söyleyen Novıçev, bu makalesinde Sovyet Rusya'nın Türkiye için hiçbir zaman tehlike arz etmediğini belirtmiş ve Sovyet Rusya'nın yerinde Çarlık Rusyası olduğu takdirde Türkiye'nin başarılı olmayacağını vurgulamıştır.⁴³⁷

İstiklâl Harbi'nin kazanılmasında ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasında Sovyet Rusya ile kurulan ilişkilerin payı büyüktür. İstiklâl Harbi'nde yapılan askerî yardım Ankara Hükümeti'nin uluslararası arenada gücünü arttırmıştır. İlerleyen yıllarda Sovyet Rusya ile Türkiye arasında gelişen siyasi, ekonomik ve kültürel ilişkiler Türkiye Cumhuriyeti'nin kalkınmasına da büyük katkı sağlamıştır.

Türk-Sovyet münasebetlerinin gelişmesinde Sovyet Rusya'nın ideolojik ve stratejik çıkarları vardır. Öncelikle Türkiye'de gerçekleşmesi muhtemel bir Sosyalist devrim, İngiliz ve Fransız sömürgesi altında bulunan Müslüman halkları etkilemesi bakımından oldukça önemliydi. Stratejik açıdan ise Boğazlar'ın İngiltere'nin elinde bulunması ihtimali Sovyet Rusya'nın Karadeniz'deki güvenliğini tehdit eden unsurlar arasındaydı. Ayrıca Sovyet Rusya'nın uluslararası baskılar altında bir ülke ile ilişkilerini geliştirmesi kendisi açısından oldukça önem arz ediyordu. Zira ülkeler arasında siyasi ilişkiler kurulduğu gibi ekonomik ve kültürel ilişkiler de tesis edilmiş, her iki ülke de bundan fayda sağlamıştır.

3.3. Türk - Sovyet Ekonomik Münasebetleri

Türk-Sovyet siyasi münasebetlerinin başlaması ile birlikte iki ülke arasında ticarî ilişkiler de gelişmeye başladı. Ekonomik ilişkiler, henüz o yıllarda siyasi ilişkiler kadar gelişmiş olmasa da yıllar içerisinde artarak gelişme gösterecektir.

⁴³⁶ R. P. Kondakçıyan, *Vnutrennyaya Politika Turtsii v Godı Vtoroy Voynı*, İzdatelstvo AN Armyanskoy SSR, Yerevan, 1978, s. 33.

⁴³⁷ A. D. Novıçev, "Vliyanie Velikoy Oktyabrskoy Sotsialistiçeskey Revolyutsii Na Sudbı Turtsii", s. 95.

Sovyet Rusya'nın Türkiye ile ekonomik anlamda geliştirdiği işbirliği Sovyet kaynaklarında ayrıntılı olarak incelenmiştir. M. P. Pavloviç, Sovyet Doğu Ticaret Odası'nın Orta Doğu ülkeleriyle işbirliğini geliştirmek adına ortaya koyduğu ana görevlerden birinin SSCB'nin Türkiye ile ticarî ilişkilerin geliştirilmesi olduğunu vurgulamıştır. Pavloviç, İstiklâl Harbi öncesi Türkiye ekonomisinin bağımsız olmadığını belirterek Türkiye'nin ekonomik bağımsızlığını kazanması ile birlikte ekonomik koşulları gereği SSCB ile ticarî ilişkilerinin geliştirilmesinde önemli çıkarları olduğunu belirtmiştir. Pavloviç, Türkiye'nin tarıma elverişli topraklarının yaklaşık % 60'ının boş olması ve bu topraklara ilişkin yeni tarım politikaları geliştirmek istemesi nedeniyle Türkiye'nin yeni pazarlara muhtaç olduğunu ifade etmiş, Sovyet Rusya'nın da bu konuda Türkiye için olağanüstü bir pazar olduğunu vurgulamıştır.⁴³⁸ Sovyet Rusya ile Türkiye arasında yakınlaşmaya sebep olan faktörlerden biri Batı ile ilişkilerin karmaşık bir hâlde olması iken diğeri de ülkelerin aktif bir ekonomik ilişki kurma isteği ile birbirine yaklaşmasıydı.⁴³⁹

Gerek Sovyet Rusya'nın gerekse de Türkiye Cumhuriyeti'nin ekonomik işbirliği hususundaki bu istekleri daha 1920'li yılların başlarında ülkeler arasındaki ticaretin başlamasında etkisi olmuştur. Bu yıllarda Türk tüccarların Nijniy Novgorod ve Bakü'deki fuarlara katıldığı belirtilerek Sovyet ticarî kuruluşlarının Türk tüccarlara nakliye, depolama gibi konularda kolaylık gösterdiği ve yerli vergilerden muaf tuttuğu zikredilmektedir.⁴⁴⁰ Türkiye ile SSCB arasındaki eşitlik ve karşılıklı yarar temelinde yürütülen ticarî ve ekonomik ilişkiler, diplomatik ilişkilerin kurulmasından hemen sonra başladı. Ayrıca 1921'de imzalanan Moskova Antlaşması'nda dostça ilişkiler kurmak, gerekli ekonomik ve finansal hususları düzenlenmek üzere anlaşmaya varılmıştı.⁴⁴¹ 1921 yılında Sovyet Rusya Türkiye'ye tarım ürünleri karşılığında petrol tedarik etti ve böylece iki ülke arasında ilk ticarî faaliyetler başladı.⁴⁴²

1922 yılı içerisinde iki ülkenin ticarî faaliyetlerinin düzenlenmesi ve geliştirilmesi için önce Trabzon ile Samsun, daha sonra da Mersin ve İnebolu'da temsilcilikler

⁴³⁸ M. P. Pavloviç, "K Razvitiyu Torgovih Otnoşeniy SSSR s Turtsiey", **Torgovlya SSSR s Turtsiey**, Moskva, 1925, s. 3.

⁴³⁹ İ. Kemaloglu, "Turetsko-Rossiyskie Ekonomičeskiye Svyazi V 20-30-e gg. Po Arhivnim Materialam", **Rossiya i Turtsiya**, St. Petersburg, 2018, s. 7.

⁴⁴⁰ İ. Ugolkov, M. Trush, E. İ. Urazova, **Sovyet Gözüyle Türkiye-SSCB İlişkileri**, Yar Yayınları, İstanbul, 1975, s. 14.

⁴⁴¹ P. Moiseev, Y. Rozaliev, **K İstorii Sovetsko-Turetskih Otnoşeniy**, s. 41.

⁴⁴² P. Moiseev, Y. Rozaliev, **a.g.e.**, s. 42.

açıldı. Bu gelişmeler her iki ülkenin de ekonomik ilişkilerini resmîleştirecek bir ticaret anlaşması ihtiyacını doğurdu. Fakat kaynaklarda, Türk yönetici çevrelerinde bulunan gerici unsurların buna karşı çıkması sebebiyle büyük zorlukların ortaya çıktığı, hatta bu unsurların 1923'te Sovyet ithalatını yasaklayan bir karar verdiği belirtilmektedir. Sovyet kaynaklarında bu unsurlara karşı SSCB ile dostane ve iyi komşuluk ilişkileri kurmanın gerekliliğine ve avantajına inananların üstün geldiği belirtilerek 1923 yılından itibaren Sovyet Rusya ve Türkiye arasındaki ticaretin düzenli hâle geldiği vurgulanmaktadır. 1923 yılı içerisinde Sovyetler Birliği Türkiye'ye, Türkiye'nin toplam ithalatının % 2,1'ni oluşturan 3 milyon Lira tutarında ürün satarken; Türkiye, ihracatının % 2'sini oluşturan 1,7 milyon tutarında çeşitli tarım ve hayvan ürünlerini de Sovyet Rusya'ya satmıştır.⁴⁴³ Bu yıllarda Türkiye SSCB'den petrol, petrol ürünleri, çimento, tekstil ve inşaat malzemeleri gibi ürünler satın alıyordu. Gümrük raporlarında 1922'de SSCB'nin Türkiye'ye Batum Limanı'ndan 9.294 ton petrol, 340 ton benzin; 1923-1924 yıllarında ise 509 ton benzin, 2.695 ton motor yağı, 180 ton akaryakıt ve tekstil endüstrisi için 48 ton motor yağı gönderdiği belirtilmektedir.⁴⁴⁴ Sovyet kaynaklarında 1920'li yılların başlarında Türkiye ile Sovyet Rusya arasındaki ticarî münasebetlerin gelişememe sebeplerinden biri olarak Türkiye'nin Sovyet ticarî misyonunu neredeyse kapitülasyon rejiminin bir unsuru olarak görmesi ve bu nedenle ticaretin istenen düzeyde gelişememesi şeklinde gösterilmektedir.⁴⁴⁵ Fakat yine de Türk-Sovyet ekonomik ilişkileri 1920'li yılların başından itibaren artmıştır. 1923 yılından itibaren normalleşen Türkiye ve SSCB ticarî münasebetleri 1923-1924 malî yılında, 1922-1923 malî yılının 4,6 katına çıkarak 85,4 milyon Ruble olmuştur.⁴⁴⁶

Sovyet Rusya ve Türkiye arasında 1927 yılına değin ticarî faaliyetleri düzenleyen bir anlaşma mevcut değildi. Fakat ülkeler arasında ticarî faaliyetler sürüyor, tarım alanında çeşitli işbirlikleri yapıyordu. 1925 yılında Türk tarım uzmanları Moskova Tarım Akademisi, Zooteknik Enstitüsü ve Leningrad Tarım Enstitüsü'nü tarafından ziyaret etmiştir. Sovyet uzmanlar da bu yıllarda P. M. Jukovskiy başkanlığında

⁴⁴³ P. Moiseev, Y. Rozaliev, **a.g.e.**, s. 42

⁴⁴⁴ A. Bije, "K Voprosu o Vneşnetorgovoy Politike Turtsii v 20-30-h Godah", **Turtsiya: İstoriya, Ekonomika**, İzdatelstvo Nauka, Moskva, 1978, s. 260.

⁴⁴⁵ A. Melnik, **Turtsiya**, Gosudarstvennoe Sotsialno-Ekonomičeskoe İzdatelstvo, Moskva, 1937, s. 210.

⁴⁴⁶ M. M. Sofiev, "Učastie Zakavkazskih Sovetskih Respublik v Zarojdenii i Razvitii Sovetsko-Turetskih Torgovih Svyazey (1922-1927)", **Turtsiya: İstoriya, Ekonomika**, İzdatelstvo Nauka, Moskva, 1978, s. 267.

Türkiye’yi üç kere ziyaret etmiş ve Türkiye tarımına ilişkin çalışmalarda bulunmuşlardır.⁴⁴⁷ Bu yıllarda Sovyet Rusya ile Türkiye arasındaki ticarî faaliyetleri, SSCB adına İstanbul’da şubesi bulunan Sovyet-İngiliz karma şirketi “Arcos” yürütürken, 1925 yılından sonra bu görevi “Russotürk” adlı Türk-Sovyet karma şirketi üstlenmiştir.⁴⁴⁸ Sovyet kaynaklarında Türk-Sovyet ticarî münasebetlerinde bu şirketin rolünün büyük olduğu belirtilmektedir. Kaynaklarda şirketin Türkiye ve komşu ülkeler ile ticarî ilişkiler kurmaya başladığı belirtilmiş, hem Türk hem de Sovyet hükümet, kamu ve ticaret çevrelerinin umut beslemesi gerektiği ifade edilerek Russotürk’ün görevini yerine getireceğine dair umutların yüksek olduğu ortaya koyulmuştur.⁴⁴⁹ İki ülke arasında gerçekleşen bu ticarî faaliyetleri geliştirme girişimleri 1925-1926 malî yılının istatistiklerine doğrudan yansımıştır. İki ülkenin dış ticaret cirosu bu yıl içerisinde 95,8 milyon Rubleye yükselmiştir.⁴⁵⁰

1924-1927 yılları arasındaki Sovyet-Türk ticarî münasebetler, tek taraflı belgelerle düzenlenmiştir. İki ülke de ekonomik ilişkileri geliştirecek tüm imkânlardan yararlanmak istiyordu. Bu gelişimin sağlanması için Sovyet Rusya, Türkiye mallarını lisanssız bir şekilde ithal etme ve Sovyet mallarını ülke dışına çıkarma hakkını Türk tüccarlara tanıyordu.⁴⁵¹

Ülkeler arasındaki ticarî faaliyetler beklenenin oldukça altında olması Sovyet Rusya ve Türkiye arasında bir ticarî anlaşmanın yapılmasını gerektirdi. Bunun bir sonucu olarak 11 Mart 1927 tarihinde Sovyet Rusya ve Türkiye arasında Ticaret ve Seyrisefain Antlaşması imzalandı. Bu antlaşma, Türkiye’nin başka bir devletle eşitlik ve karşılıklı yarar temellerine dayanarak imzaladığı ilk ticaret antlaşmasıdır.⁴⁵² Bu antlaşma ile taraflar, en fazla kayırma ilkesine dayanarak ticarî faaliyetler yürütmeye karar aldılar. Ayrıca bu antlaşma ile SSCB İstanbul, İzmir, Trabzon, Erzurum, Mersin ve Konya’da Sovyet ticarî temsilciliği açmıştır. Yine bu antlaşmaya göre taraflar, üçüncü bir ülkeye gönderilecek ürünlerin gümrüğe tâbi olmaksızın kendi topraklarından geçebileceğini taahhüt ettiler.⁴⁵³ 1927 tarihinde imzalanan bu antlaşma SSCB ile Türkiye arasındaki ticarî faaliyetlerin artmasına katkıda bulundu;

⁴⁴⁷ A. Kolesnikov, *Atatürk Dönemi Türk-Rus İlişkileri*, s. 67.

⁴⁴⁸ M. Perinçek, *Atatürk’ün Sovyetler’le Görüşmeleri*, s. 191.

⁴⁴⁹ İ. M. Kvirkeiya, “K Razvitiyu Torgovih Otnosheniy s Turtsiey”, *Torgovlya SSSR s Turtsiey*, Moskva, 1925, s. 11.

⁴⁵⁰ M. M. Sofiev, *a.g.e.*, s. 268.

⁴⁵¹ İ. Ugolkov, M. Trush, E. İ. Urazova, *Sovyet Gözüyle Türkiye-SSCB İlişkileri*, s. 14.

⁴⁵² İ. Ugolkov, M. Trush, E. İ. Urazova, *a.g.e.*, s. 16.

⁴⁵³ Mehmet Perinçek, *a.g.e.*, s. 192.

böylece 1928-1929 yılında gerçekleşen ticarî faaliyetler, 1923-1924 malî yılı ile karşılaştırıldığında beş kat artmış oldu.⁴⁵⁴

Fakat bu antlaşma çok uzun ömürlü olmadı. Antlaşma koşullarının suistimal edilmesi, bu antlaşmanın her iki ülkeye de zarar vermesine yol açmıştı. Sovyet tarihçi A. Melnik, bu antlaşmanın Sovyet-Türk ticaretine bir miktar canlılık getirmesine rağmen kısa süre içinde kârsız olduğuna kanaat getirildiğini belirtmektedir. Melnik özellikle Türkiye’den gelen ve Türkiye ulusal ekonomisine bağlı olmayan İstanbul kompradorlarının unsurları olarak zikrettiği bu tüccarların, yalnızca kamu sektörleri ile değil aynı zamanda özel sektörlerle de ticaret yaptıklarını ifade etmiş ve bu durumun hem Türkiye’ye hem de SSCB’ye büyük zarar veren spekülasyonlara yol açtığını vurgulamıştır.⁴⁵⁵ Bir diğer kaynakta ise pek çok Türk tüccarının SSCB’de çeşitli yollara başvurarak büyük kârlar elde etmeye çalıştığı belirtilmektedir. Türk tüccarların sık sık Sovyet özel sektörüne bağlı tüccarlarla iletişim kurduğunu ifade eden kaynaklar, bu durumun Sosyalist plânlı ekonomi sisteminin ihlâl edilmesine yol açtığını belirtmektedirler. Bu nedenle 1927’de imzalanan Ticaret ve Seyrisefain Antlaşması yerini 16 Mart 1931’de imzalanan yeni bir antlaşmaya bırakmıştır. Bu yeni antlaşmaya göre ticarî faaliyetler, Türkiye’de hizmet veren özel yetkili Sovyet ekonomi kuruluşları tarafından yapılacak ve Türkiye topraklarında gerçekleştirilecektir. Yapılan bu yeni antlaşma ile Türkiye, SSCB’ye yaptığı ihracatı arttırdı ve buna ek olarak küresel ekonomik kriz yıllarında Sovyet pazarı, Türkiye ekonomisi için önceki yıllara nazaran daha cazip bir hâle geldi.⁴⁵⁶

Türk-Sovyet ekonomik ve ticarî münasebetleri, 1929 Büyük Buhran yıllarında da devam etti. Sovyet kaynakları, 1929-1933 tarihleri arasında bu krizden Türkiye’deki tarım faaliyetlerinin etkilenmesi ve 1928 yılında Türk Hükümeti’nin Osmanlı borçlarına ilişkin bir anlaşma imzalaması nedeniyle Türkiye’nin bu ekonomik krizden oldukça etkilendiğini belirtmişlerdir. Ayrıca dış ticaret açığının 100 milyon Lira’ya ulaştığını ve Türk Lira’sının hızla düşüşe geçtiğini; bu durumun yabancı sermayenin yeniden etkin olma tehlikesini ortaya çıkardığını vurgulamışlardır. Sovyetler Birliği Hükümeti Türk para biriminin korunması için Türk Hükümeti’ne

⁴⁵⁴ P. Moiseev, Y. Rozaliev, **K İstorii Sovetsko-Turetskih Otnoşeniy**, s. 44.

⁴⁵⁵ A. Melnik, **Turtsiya**, Gosudarstvennoe Sotsialno-Ekonomičeskoe İzdatelstvo, Moskva, 1937, s. 211.

⁴⁵⁶ P. Moiseev, Y. Rozaliev, **a.g.e.**, s. 44.

destek vererek, 1925'te İstanbul'da kurulan Vneşnetorgbank'ı Türk Hükümeti'nin kurmuş olduğu konsorsiyuma devretti. Buna ek olarak kaynaklarda Sovyet dış ticaret kuruluşları, Türk mallarının satın alınması için 1,6 milyon Dolar dövizini avans olarak Türkiye'ye aktararak Türk Lirası'nın çöküşüne engel olunduğunun altı çizilmiştir.⁴⁵⁷ Ülkeler arasındaki yakın münasebetler İngiliz basınının da dikkatini çekmiş ve *Manchester Guardian* gazetesinin 18 Mart 1930 tarihli sayısında kaleme alınan bir yazıda; Batı'nın kontrol altına alma ve tasarruf sağlama konusundaki talebi karşısında Ankara'nın eski dostu Rus Hükümeti'ne yönelmek istediği belirtilmiştir.⁴⁵⁸

Sovyet kaynakları kriz yılları boyunca Türk mallarının ana tüketicisi olan kapitalist ülkelerin Türkiye pazarından yaptıkları ithalatı azalttıklarını, Sovyet Rusya'nın ise aksine Türkiye'ye ihracatını arttırdığını belirtmişlerdir. 1924 yılında Türkiye, SSCB'ye 2 milyon Lira değerinde mal ihraç ederken, 1929-1934 yıllarında Türkiye SSCB'ye 5-7 milyon Lira değerinde ürün ihraç etmiştir. Aynı yıllarda Sovyet ürünlerinin de Türkiye'ye ihracı 6 milyon Lira'dan 10-12 milyon Lira'ya yükseldiği ve bu yıllarda SSCB ile Türkiye arasındaki ticaret hacminin en yüksek seviyeye ulaştığı vurgulanmıştır.⁴⁵⁹

Bu dönemdeki Türk-Sovyet ekonomik münasebetleri yalnızca ticarî faaliyetler içeren eylemlerden oluşmamıştır. Sovyet Rusya, Türkiye'de pek çok sergiye ve fuara katılmıştır. Bilhassa 1931 yılında Ankara'da yapılan Uluslararası Tarım Sergisi'ne Sovyet Rusya'dan bir heyet gelmiş, Türk çiftçi ve tüccarlar ile tarım araçları satın alınması ve Türkiye'nin tarım alanında gelişimi üzerine konuştukları belirtilmektedir.⁴⁶⁰

Türk-Sovyet ilişkilerinde ekonomi bahsi, yıllar geçtikte daha da büyük önem kazanmıştır. Sovyetler Birliği Dışişleri Halk Komiseri M. M. Litvinov Ekim 1931 tarihinde yaptığı açıklamada yapılacak işbirliğini şu şekilde ortaya koymuştur: “SSCB'nin beş yıllık kalkınma plânını başarılı bir şekilde gerçekleştirmesi, sanayileşme alanında elde ettiği eşsiz başarılar ve teknik temellerin köklü inşası Sovyet-Türk ekonomik işbirliğinin genişletilmesi ve daha hızlı gelişmesinin

⁴⁵⁷ P. Moiseev, Y. Rozaliev, **a.g.e.**, s. 45.

⁴⁵⁸ P. Moiseev, Y. Rozaliev, **K İstorii Sovetsko-Turetskih Otnoşeniy**, s. 45.

⁴⁵⁹ P. Moiseev, Y. Rozaliev, **K İstorii Sovetsko-Turetskih Otnoşeniy**, s. 46.

⁴⁶⁰ P. Moiseev, Y. Rozaliev, **a.g.e.**, s. 48.

sağlanması için büyük fırsatlar sunuyor. Yakın gelecekte, Sovyet-Türk işbirliğinin ekonomi ve teknoloji alanlarında çok büyük bir genişlemesine şahit olacağız."⁴⁶¹

Dışişleri Halk Komiseri Litvinov'un yapmış olduğu bu açıklama ilerleyen yıllarda yapılacak işbirliğinin önemini ortaya koymuştur. Nitekim 1932 yılında Türkiye'den Moskova'ya giden Türk heyetinin Moskova'da yaptığı çalışmalar bunu kanıtlar niteliktedir.

Türk-Sovyet ekonomik münasebetleri Başbakan İsmet İnönü'nün 26 Nisan 1932'de Moskova'ya gerçekleştirdiği ziyaret ile farklı bir boyut kazanmıştır. SSCB'ye giden ilk büyük Türk heyeti olma özelliği taşıyan 30 kişilik bu heyette devlet adamları, iktisatçılar ve gazeteciler bulunuyordu.⁴⁶² J. Stalin, V. Molotov ve M. Litvinov'un katıldığı Kremlin'de gerçekleştirilen bu toplantıda maddî yardım, ticarî ilişkilerin geliştirilmesi gibi konular görüşülmüştür.⁴⁶³ Kuşkusuz bu toplantının en mühim sonucu Sovyet Rusya'nın Türkiye'ye sağlayacağı 8 milyon Dolar tutarındaki kredidir. Faizsiz olarak verilen bu kredi 20 yıl içerisinde ve tarım ürünleri karşılığında ödenecektir. Ayrıca bu kredi, Türkiye'nin yapacağı Birinci Beş Yıllık Kalkınma Plânı'nın üçte birini oluşturmuştur.⁴⁶⁴ Sovyetler Birliği bu krediye karşılık Türkiye'de araştırma çalışmaları yapmayı, Sovyet ürünlerinin Türkiye'ye satılmasını ve teknik kadrolar yetiştirmek gibi hükümlülükleri kabul etti. Sovyet kaynakları bu akdin ödeme süresi, uygun şartları ve amacı ile dünyada ilk defa hayata geçirilen bir antlaşma olduğunu ifade etmektedirler.⁴⁶⁵ Ayrıca bu kredinin, Sovyet Rusya'nın kendisinin de imkânlarının kısıtlı olmasına rağmen verildiği ve Sosyalist bir ülke tarafından gelişmekte olan bir ülkeye verilen ilk kredi olduğu vurgulanmıştır.⁴⁶⁶ Tarihçi A. F. Miller de sağlanan bu kredinin, Türkiye'nin ulusal sanayisinin gelişimi için çok büyük bir öneme sahip olduğunun altını çizmiştir.⁴⁶⁷

1932'de gerçekleştirilen görüşmelerin ardından İsmet İnönü başkanlığındaki heyet Türkiye'ye geri dönerken tekstil uzmanı olan Kamil İbrahim ve Şerif Onay Sovyet Rusya'da kaldı. Bu isimler, SSCB'de muhtelif sanayi enstitüleri, inşaatları ve tekstil

⁴⁶¹ P. Moiseev, Y. Rozaliev, *a.g.e.*, s. 49.

⁴⁶² M. Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetler'le Görüşmeleri*, s. 197.

⁴⁶³ A. Kolesnikov, *Atatürk Dönemi Türk-Rus İlişkileri*, s. 68.

⁴⁶⁴ M. Perinçek, *a.g.e.*, s. 199.

⁴⁶⁵ İ. Ugoikov, M. Trush, E. İ. Urazova, *Sovyet Gözüyle Türkiye-SSCB İlişkileri*, s. 16.

⁴⁶⁶ P. Moiseev, "Kemal Atatürk ve Sovyet-Türk Ekonomik İşbirliği", 21-25 Eylül 1981 IX. *Türk Tarih Kongresi*, III. Cilt, Ankara, s. 1734.

⁴⁶⁷ A. F. Miller, *Kratkaya İstoriya Turtsii*, s. 199.

fabrikalarından oluşan 70 kurum ve işletmede çeşitli çalışmalar yaptı. Yaptıkları bu çalışmalar sonucunda Türk uzmanlar, Sovyetlerin ağır sanayisinin benzersiz bir şekilde gelişme gösterdiğini ve bazı istisnalar dışında Sovyet tekstil endüstrisinin en son bilim ve teknoloji kullanılarak geliştiğini tespit etmişlerdir. Ayrıca Kamil İbrahim ve Şerif Onay'ın yaptıkları araştırma ve çalışmalar sonucunda Türkiye'nin tekstil endüstrisi için ihtiyaç duyduğu teknik donanımın yüzde 90 oranında SSCB'den temin edilebileceği sonucuna vardıkları vurgulanmıştır.⁴⁶⁸

12 Ağustos 1932'de SSCB'den Türkiye'ye başta tekstil olmak üzere içinde birçok uzmanın bulunduğu bir heyet geldi. Bu heyetin geliş maksadı, tekstil fabrikalarının inşaatı ve Türkiye'ye verilen kredi konusunda anlaşmanın hazırlanması olarak belirtilmiştir. Heyetin başında ekonomi uzmanı ve Gosproyektstroy Şirketi'nin müdürü Profesör Orlov bulunmaktaydı.⁴⁶⁹ Profesör Orlov, Türkiye'ye geliş sebebini şu şekilde açıklamıştır: *“Türkiye'nin sanayileşmesi için düzenlenecek programda çalışmak üzere buraya çağrılmayı büyük bir şeref saymaktayız. Türklerle bu konuda birlikte çalışarak bize verilen ödevi kısa sürede tamamlayacağımızı umuyoruz. Biz burada fabrikaların kurulması için en uygun koşulları aramak üzere yürütülecek çalışmaya katılacağız. Bize verilen diğer bir ödev de kurulacak fabrikalarda ürünlerin ham maddelerinin işlenmesine olanak sağlamak olacaktır.”*⁴⁷⁰ Bu heyet Türkiye'de pek çok ziyarette bulundu ve Türkiye'de kurulacak fabrikalara ilişkin çeşitli çalışmalar yaptı. Kayseri, Konya, Denizli, Eskişehir, Afyonkarahisar, Sarayköy ve Nazilli'ye ilişkin oldukça detaylı raporlar sunmuştur.⁴⁷¹

21 Ocak 1934 tarihinde Türkiye'ye 8 milyon Dolar değerinde verilecek krediye ilişkin protokol imzalandı. Stalin'in özel inisiyatifi ile sağlanan bu kredinin daha çok sanayi ve teknik alanlarda kullanılması amaçlandı. Faizsiz ve 20 yıllık verilen bu kredinin geri ödemesinde paranın değer kaybetmemesine önem verilerek Türkiye'den ithal edilecek mallar iki kısma ayrıldı. İlk kısma dâhil edilen malların fiyatına dünya standartlarından aşağıya olmaması şartı koşulurken, ikinci kısımdaki malların fiyatı için de Türkiye'nin üçüncü ülkelere sattığı fiyattan aşağı olmaması

⁴⁶⁸ N. G. Kireev, *İstoriya Turtsii XX. Vek.*, s. 211.

⁴⁶⁹ A. Kolesnikov, *a.g.e.*, s. 68.

⁴⁷⁰ M. Perinçek, *a.g.e.*, s. 200.

⁴⁷¹ İlgili raporlar için bkz. Prof. Orloff, I. M. Galavinin, N. Yuşkeviç, *Türkiye Sanayii Hakkında Sovyet Mütahhassıslarının Verdiği Raporlar*, Ankara Başvekâlet Müdevvanat Matbaası, Ankara, 1933.

talep edildi.⁴⁷² Kredi protokolü Sovyet Rusya'ya Türkiye'de bazı fabrikaların projesinin yapılmasını, inşasını ve teçhizatlarını kurma işlerini de verdi. Türkiye'de tekstil fabrikalarının inşaatına yardım etmek üzere SSCB Ağır Sanayi Bakanlığı'nın bünyesinde Türkstroy isminde özel bir şirket kuruldu. Bu şirket fabrikaların projelerini çizdi, teçhizatlarını üretti ve montajlarını yaptı.⁴⁷³

Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki ekonomik münasebetlerde ticarî hacmin artmasında 8 Ekim 1937 tarihinde taraflar arasında imzalanan Ticaret ve Denizcilik Antlaşması da önemli rol oynadı. Yapılan bu antlaşmaya ek olarak imzalanan ticarî sözleşmeler günümüzde de geçerliliğini korumaktadır.⁴⁷⁴

Görüldüğü gibi Türk-Sovyet ekonomik münasebetleri, iki ülke arasında siyasî temasların kurulduğu günlerde başlamıştır. İlk yıllarda her iki ülkenin de uluslararası ticaretten tecrit edilmesinin, ekonomik ilişkilerin gelişmesindeki rolü büyüktür. İki ülke arasında yasal bir anlaşma sağlanana kadar ticarî faaliyetler şeklinde devam eden ekonomik münasebetler, 1927 tarihinde bir antlaşmanın imzalanması ile resmî bir hüviyete kavuşmuş ve bunun sonucu olarak her yıl artarak gelişme göstermiştir. Ekonomik kriz yıllarında da iki ülke arasında gerçekleşen ekonomik faaliyetler, ülkelerin içinde bulundukları krizin etkisini az da olsa zayıflatmıştır. Uluslararası camiada ülkelerin içinde bulunduğu yalnızlık, Türkiye ve SSCB'nin siyasî olduğu kadar ekonomik olarak işbirliği yapmalarına da imkân sağlamıştır. Tarafların birbirine olan ihtiyacının dışında SSCB'nin Türkiye'yi Komünist kampa çekme niyetinde olmasının da ekonomik ilişkilerde etkisi bulunmaktadır. Nitekim Sovyet Rusya'nın Türkiye'ye sağlamış olduğu kredi, Türkiye için büyük bir önem teşkil ediyordu. Türkiye Birinci Beş Yıllık Sanayi plânını kısmen Sovyet Rusya'dan aldığı kredi sayesinde gerçekleştirebilmiştir. Sağlanan kredinin yanı sıra ülkeler arasında içinde bilim adamlarının da bulunduğu heyetlerin karşılıklı olarak gerçekleştirdiği ziyaretler, Türkiye'de sanayi tesislerinin kurulması ve geliştirilmesi bakımından oldukça önemlidir. Sonuç olarak her iki taraf da aralarında bulunan ekonomik münasebetlerden çıkar sağlamıştır.

⁴⁷² R. Tacibayev, **Kızıl Meydan'dan Taksim'e**, Truva Yayınları, İstanbul, 2004, s. 102.

⁴⁷³ A. Kolesnikov, **Atatürk Dönemi Türk-Rus İlişkileri**, s. 69.

⁴⁷⁴ A. Kolesnikov, **a.g.e.**, s. 73.

3.4. Türk - Sovyet Kültürel Münasebetler

Kültürel alandaki ilişkiler Sovyet Rusya’da oldukça önemli bir yere sahiptir. Vladimir İlyiç Lenin, 1916 yılında henüz Bolşevik Devrimi gerçekleşmemişken Sovyet dış politika ilkelerinin ne olacağına dair yaptığı açıklamada kültürel ilişkilerin önemine atıfta bulunarak Doğu halklarıyla ilişkilere hususî bir ehemmiyet atfetmiştir. Lenin bu konuşmasında Moğollar, Persler, Hintliler ve Mısırlılar ile yakınlaşmak ve birleşmek için her türlü çabayı göstermeleri gerektiğini dile getirirken bu ezilen ve geri kalmış halklara hiçbir çıkar gözetmeden kültürel yardımda bulunmaya çalışacaklarını ifade etmiştir.⁴⁷⁵ Ekim İhtilâli ile birlikte Sovyet Rusya, Lenin’in konuşmasında bahsettiği bu ülkeler ile kastedilen Doğu halkları ile kültürel ilişkilerini geliştirmeyi daima bir görev olarak kabul etmiş ve dış politikasında bu hususa önem vermiştir. Lenin, bu mesajı ile bahsi geçen bölgelerde kültürel faaliyette bulunmayı görevi ve çıkarı olarak görmüş, bu bölgelerde Sovyet ideolojisinin muhkem bir yere sahip olması gerektiğini ortaya koymuştur. Bolşevik lider Lenin’in bu mesajı, Sovyet Rusya’nın dış politikasında kültürün önemli bir yere sahip olduğunu göstermesi bakımından oldukça mühimdir.

Türkiye ile Sovyet Rusya arasındaki kültürel ilişkilerin kurulması girişimi ilk kez Ukrayna Sovyet Cumhuriyeti temsilcisi olarak Kasım 1921 tarihinde Türkiye’ye gelen General M. V. Frunze’nin ziyareti esnasında yapılmıştır. General Frunze bu gezi esnasında tuttuğu raporunda Türk gençlerinin Sovyet Rusya’daki yüksekokullarda öğrenim görmesi konusunun kendisinden talep edildiğini ve bu konuda Sovyet Ukrayna’nın seve seve yardımcı olacağını söylediğini yazmıştır. Ayrıca Frunze, Sovyet Ukrayna ve Rusya’nın Türkiye’deki millî eğitimi düzenleme alanında yardım talebinde bulunulduğunu vurgulamıştır.⁴⁷⁶ General Frunze, kendisine iletilen bu isteği derhal hükümet yetkilerine bildirmiştir. Bu talebin sonucu olarak RSFSC Dışişleri Halk Komiseri Yardımcısı L. M. Karahan, Türkiye’nin RSFSC’deki Büyükelçisi Ali Fuat Paşa’ya bir telgraf yollayarak şu mesajı iletmiştir:

“Sayın Büyükelçi

RSFSC’nin Türkiye Büyükelçisi Aralov’la Ukrayna ve Kırım Kara Kuvvetleri Başkumandanı yoldaş Frunze’nin bana bildirdiğine göre, Türkiye Büyük Millet

⁴⁷⁵ A. K. Sverçevskaya, “O Sovetsko-Turetskih Kulturnih Svyazyah”, **Turtsiya: İstoriya, Ekonomika**, İzdatelstvo Nauka, Moskva, 1978, s. 60.

⁴⁷⁶ M. V. Frunze, **Türkiye Anıları**, s. 124.

Meclisi Hükümeti Eğitim Komiseri bir grup Türk gencini Rusya'ya, Rus yüksek okullarında eğitimlerini tamamlamak üzere göndermek istemektedir.

Rusya Hükümeti'ni iki dost ulusun yakınlaşması yolunda atılan bu ilk adımlara ilişkin haberi büyük bir mutlulukla karşıladığını ve bu andan itibaren bu amaçla Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti emrine Rus yüksek okullarında 100 kişilik burs ayrıldığını ve ileride bu sayının daha da artırılacağını bildirmekten kıvanç duymaktayım.

Yukarıdaki açıklamamı Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin bilgisine sunarsanız ve Türk gençlerinin özellikle hangi yüksek okullarda eğitilmesinin tercih edileceğini bildirirseniz, size çok müteşekkirim olurum.

Dolayısıyla, en derin saygılarımın kabulünü dilerim, Sayın Büyükelçi.”⁴⁷⁷

Türkiye ve Sovyet Rusya arasındaki ilk kültürel temaslar böylece eğitim alanında başlamıştır. Türk-Sovyet kültür münasebetleri çerçevesinde zikredebileceğimiz bir diğer husus ise S. İ. Aralov'un daveti ile Türkiye'ye gelen Sovyet ressam Y. Y. Lansere'nin 1922 yılında Türkiye'ye yaptığı ziyaretidir. Mustafa Kemal'in portresinin de aralarında bulunduğu pek çok resim yapan Sovyet ressam, bu ziyaretini daha sonra kaleme aldığı anılarında detaylı bir şekilde kaleme almıştır.⁴⁷⁸ Bu yıllarda kültürel münasebetler çerçevesinde pek çok hadise cereyan etmemiştir. İlgili kurumların olmaması ve ülkelerin birbirlerine olan güvenlerini tam manası ile tesis edememesi kültürel ilişkilerin yeterince gelişmemesine sebep olmuştur.

Türkiye ile Sovyet Rusya arasında kültürel ilişkilerin gelişimi 1925 tarihinde daha da artmıştır. 1925 tarihinde Moskova'da SSCB Bilimler Akademisi, Bütün Rusya Şarkiyatçılar Birliği, Güzel Sanatlar Akademisi, Eğitim ve Sağlık bakanlıkları, Devlet Kitapçılar Birliği ve diğer resmî kurumların katılımıyla Rusça kısaltması VOKS olan Sovyetler Birliği Kültürel Temaslar Cemiyeti kurulmuştur.⁴⁷⁹ Bu cemiyetin kurulması için katılım gösteren kurumların isimleri ve çalışma alanları, Sovyetler Birliği Kültürel Temaslar Cemiyeti'nin çalışma yapmayı plânladığı alanları ortaya koymuştur. Nitekim bu cemiyet sanatçıların karşılıklı ziyaretlerini sağlamak, sanatçı ve aydın kesiminin temsilcileri ile toplantılar düzenlemek, yakınlaşma partileri ve gece etkinlikleri yapmak, güzel sanat ve fotoğraf sergileri düzenlemek gibi çeşitli alanlarda faaliyet göstermiştir.⁴⁸⁰ Kurucu cemiyetlerin

⁴⁷⁷ S. Yerasimos, *Ekim Devriminden Millî Mücadele'ye Türk-Sovyet İlişkileri*, s. 463.

⁴⁷⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Y. Y. Lansere, *Ankara Yazı*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2004.

⁴⁷⁹ A. Kolesnikov, *Atatürk Dönemi Türk-Rus İlişkileri*, s. 77.

⁴⁸⁰ R. Tacibayev, *a.g.e.*, s. 168.

isimleri ve Sovyetler Birliği Kültürel Temaslar Cemiyeti'nin faaliyet alanları, bu kurumun Sovyet Rusya açısından oldukça önemli bir yere sahip olduğunun delili olup Sovyet Rusya'nın dış politikada Doğu ülkeleri ile ilişki kurmak için kültürel faaliyetleri bir araç olarak kullanmak niyetinde olduğunu göstermektedir. Türk-Sovyet kültürel ilişkileri mevzu bahis olduğunda da Sovyet Rusya, bu kurum aracılığı ile Türkiye ile ilişkilerini sürdürecektir ve geliştirme gayreti gösterecektir.

Sovyetler Birliği Kültürel Temaslar Cemiyeti (VOKS), Türkiye'deki faaliyetlerini Ankara, İstanbul, İzmir ve Kars'ta bulunan diplomatları aracılığı ile gerçekleştirmiştir. Bu cemiyet, bulunduğu şehirlerde aydın sınıfı ile yakın temas kurmuş ve 1934 yılına gelindiğinde besteci Zeki ve Hasan Ferin, oyuncu ve yönetmen Muhsin Ertuğrul, yazar Yakup Kadri ve Falih Rıfkı'nın da aralarında bulunduğu Türkiye'deki temsilci sayısı 28'e çıkmıştır. Türkiye'nin edebiyat ve sanat camiasının önde gelen isimleri ile bir araya gelerek yakın ilişkiler kuran bu cemiyet yakınlaşma geceleri ve iki ülke sanatçılarının karşılıklı ziyaretleri ile faaliyetlerini sürdürmüştür.⁴⁸¹ Türkiye'nin önde gelen isimleri ile yakın temas kurmak isteyen bu cemiyet, Sovyet Rusya'nın ikili ilişkilerde kültürel münasebetlere verdiği önemin sarıh bir göstergesiydi. Zira sanat ve edebî alanlarda kurulan bağlar, siyasi bağlardan farklı olarak ülkelerin tüm vatandaşlarına tesir etmekte ve onları etkilemekteydi. Bunun farkında olan Sovyet Rusya kültürel faaliyetleri dış münasebetlerinde adeta bir dış politika aracı olarak kullanmıştır.

Sovyetler Birliği Kültürel Temaslar Cemiyeti'nin kültürel münasebetleri geliştirmesi adına ilk organizasyonu, Şarkiyatçılar Birliği ile Türk Ticaret-Sanayi Odası temsilcilerinin ilk Moskova ziyaretleri ile gerçekleştirmiştir.⁴⁸² Bu cemiyetin düzenlediği ikinci yakınlaşma gecesi ise Türkiye halk eğitimi çalışanlarının 1926'da SSCB'ye yaptıkları ziyaret dolayısıyla olmuştur. Türk-Sovyet kültür münasebetleri üzerine çalışmaları ile tanınan Sovyet yazar A. K. Sverçevskaya, VOKS'un "Doğu ile yakınlaşma" adını verdiği bu yakınlaşma gecelerinin oldukça önemli olduğunu belirtmektedir.⁴⁸³

Türk-Sovyet kültürel münasebetlerindeki en önemli hadiselerden birisi ise 1927 yılında VOKS'un başkanı O. D. Kameneva'nın Türkiye'ye yaptığı üç haftalık

⁴⁸¹ A. Kolesnikov, *Atatürk Dönemi Türk-Rus İlişkileri*, s. 77.

⁴⁸² A. Kolesnikov, *a.g.e.*, s. 77.

⁴⁸³ A. K. Sverçevskaya, "O Sovetsko-Turetskih Kulturnih Svyazyah", s. 61.

ziyarettir. Kameneva, Başbakan İsmet İnönü ve Dışişleri Bakanı Rüştü Bey başta olmak üzere siyaset ve sanat camiasından birçok kişi ile görüşmüştür. Atatürk dönemi Türk tarihine ilişkin çalışmaları ile bilinen Aleksandr Kolesnikov⁴⁸⁴, bu ziyaretin en önemli sonucunun Türkiye’de ilk Sovyet sergisinin yapılması ve Sovyet filmlerinin Türkiye’de gösterilmesi olduğunu belirtmektedir. Türkiye’de *Pod Vlastyu Adata (Adaletlerin Hâkimiyetinde)*, *Abrek Zaur (Dağların Oğlu)*, *Namus* filmleri gösterilmiştir.⁴⁸⁵ A. K. Sverçevskaya ise Türkiye’ye yapılan bu üç haftalık ziyaretin SSCB ile Türkiye arasındaki kültürel münasebetlerin güçlendirilmesi ve geliştirilmesi açısından çok yararlı olduğunu vurgulamıştır. Sverçevskaya, Ankara ve İstanbul’da açılan sergilerde Türk vatandaşlarına Sovyetlerin ilk yılında kazandığı başarıların tanıtıldığını belirtmiş; Türkiye’nin ilk defa Sovyet sinemasıyla tanıştığını ve Türk basınının “Sovyet sinemasının ilk mareşali” olarak nitelendirdiği *Potemkin Zırhlısı* adlı filmin gösterildiğini ifade etmiştir.⁴⁸⁶ Ayrıca bu ziyarette VOKS Başkanı O. D. Kameneva Türkiye’ye gelirken son dönemde Sovyetlerde çıkan bazı kitapları ve Ekim İhtilâli’nin 10. yıldönümü nedeniyle çıkan birtakım kitapları da Türkiye’ye getirmiştir.⁴⁸⁷

Karşılıklı olarak gerçekleştirilen resmî ziyaretler dışında Türkiye’den çeşitli sanatçılar da kültürel ilişkilerin sürdürülmesi ve geliştirilmesi için Sovyet Rusya’ya ziyaret etmiştir. Çeşitli sergiler ve sinema filmi gösterimleri dışında Türk-Sovyet kültür münasebetleri tiyatro alanında da devam etmiştir. Türk yönetmen Muhsin Ertuğrul 1925 yılında Sovyet Eğitim Halk Komiseri A. V. Lunaçarskiy tarafından Sovyet Rusya’ya davet edilmiş ve iki yıl boyunca Rusya’da yaşamıştır. Bu süreç içerisinde pek çok tiyatroyu ziyaret eden Muhsin Ertuğrul, Sovyet sanatçıları ile

⁴⁸⁴ Aleksandr Antonoviç Kolesnikov (1951-) 7 Mayıs 1951’de Rusya’nın Primorskiy iline bağlı Çernigovski ilçesinde asker ailesinde doğdu. 1977-1980 SSCB İlimler Akademisi Şarkiyat Enstitüsü’nde yüksek lisans, 1989-1991 doktora yaptı. Leningrad Askerî Bölgesi, Orta Asya Askerî Bölgesi ve SSCB Silahlı Kuvvetler Genelkurmay Başkanlığı’nda görev yaptı. 2001-2006 yılları arasında St. Petersburg Üniversitesi Şarkiyat Fakültesi’nde profesör unvanıyla çalıştı. Türkiye tarihi ve Orta Asya’ya dair 18 kitap çalışması ve Rusya, Türkiye, Çin, Almanya, Polonya, Bulgaristan, Kazakistan, Türkmenistan, Tacikistan ve Kırgızistan’daki dergilerden 100’den fazla makalesi yayımlanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. A. Kolesnikov, İ. Kemaloğlu, **Avrasya Türkologları Sözlüğü**, Cilt 1, Kitap 2, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2012, s. 98-101.

⁴⁸⁵ A. Kolesnikov, **a.g.e.**, s. 78.

⁴⁸⁶ A. K. Sverçevskaya, “O Sovetsko-Turetskih Kulturnih Svyazyah”, s. 61.

⁴⁸⁷ R. Tacibayev, **Kızıl Meydan’dan Taksim’e**, s. 179.

tanışma imkânı elde etmiştir. Sovyet Rusya’da kaldığı iki yılın ardından Türkiye’ye dönen Ertuğrul, pek çok Rus klasiğini sahneye uyarlamıştır.⁴⁸⁸

Türk-Sovyet kültür münasebetleri çerçevesinde iki ülke arasında müzik alanında da temaslar olmuştur. 1926 tarihinde Moskova konservatuarının profesörlerinden keman virtüözü İ. S. Blinder İstanbul’da altı, Ankara’da da üç konser vererek Türkiye’ye ilk ziyareti gerçekleştirmiştir.⁴⁸⁹ Aleksandr Kolesnikov 1920’li yılların başlarında Türk müzik alanında ilk temasların gerçekleştiğini, Türk sanatçıların Rus ve Sovyet eserleri, Sovyet sanatçıların ise Türk eserleri ile tanışmaya başladıklarını ve bu fikrin VOKS başkanı O. D. Kameneva’nın İstanbul Konservatuarı’nı ziyareti esnasında ortaya atıldığını belirtmektedir. Bu fikrin ortaya atılmasının neticesi olarak Türk sanatçılar eserlerini VOKS’a göndermişler ve daha sonra bu eserler 1929 yılında Sovyet Rusya’da düzenlenen konserlerde icra edilmiştir.⁴⁹⁰ Müzik alanında kültürel ilişkilerin 1930’lu yıllarda da başarılı bir şekilde yürütüldüğünü ifade eden A. K. Sverçevskaya, Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşunun 10. yılı dolayısıyla Radyo Cemiyeti’nin Moskova Devlet Konservatuarı’nın büyük salonunda bir konser organize ederek Ulvi Cemal ve Ekrem Zeki gibi Türk bestekârların eserlerinin Sovyet sanatçıları tarafından okunduğunu belirtmiştir.⁴⁹¹ Rus tarihçi Aleksandr Kolesnikov, bu organizasyonun Türkiye’den naklen yayımlandığını ve bu konserin Türk bestelerinin canlı olarak okunduğu ilk konser olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca Kolesnikov, Türk bestelerinin ilk defa seslendirildiği bu konser hakkında Sovyet müzikologlarından A. M. Veprik’in şu yorumu yaptığını aktarmıştır: “*Bugüne kadar biz Türk bestecilerinin eserlerinden habersizdik. Son dönemde İstanbul Konservatuarı’nın Türk folkloruna dair yaptığı araştırmaları yakından takip ediyoruz. Bugünkü konser de Türk müziğinin ne kadar gelişmiş olduğunu gösteriyor. Ve bugüne kadar Türk bestecilerinin eserlerini yeterince tanımadığımızdan dolayı ancak pişmanlık duyabiliriz.*”⁴⁹²

1934 yılında Türk musikisinin önemli isimleri olan Ulvi Cemal, Ekrem Zeki ve Cemal Reşit, VOKS’un davetlisi olarak Moskova’yı ziyaret etmişlerdir. Kolesnikov, bu ziyaretin Moskova’daki kültür hayatı ile tanışmak ve SSCB’deki müzik eğitimi

⁴⁸⁸ A. Kolesnikov, **Atatürk Dönemi Türk-Rus İlişkileri**, s. 78

⁴⁸⁹ R. Tacibayev, **a.g.e.**, s. 188.

⁴⁹⁰ A. Kolesnikov, **a.g.e.**, s. 80.

⁴⁹¹ A. K. Sverçevskaya, **a.g.e.**, s. 62.

⁴⁹² A. Kolesnikov, **a.g.e.**, s. 84.

hakkında bilgi almak üzere gerçekleştirildiğini belirtmektedir. 1934 yılı içerisinde VOKS'un daveti üzerine Türkiye Cumhurbaşkanı Orkestrası ve Ankara Konservatuvarı Müdürü Zeki Bey ve daha evvel Rusya'da bulunmuş olan besteci Ekrem Zeki'yi konser vermek üzere Sovyet Rusya'ya davet etmiştir. Bu ziyaret Türk sanatçılarının ilk Sovyetler turnesini yapması bakımından oldukça önemlidir.⁴⁹³

Sovyet kaynaklarında, Türkiye ile kültürel ilişkiler bağlamında bahsi geçen bir diğer husus da 1934 yılında Türkiye'de başlayan ve müzik alanında yapılmak istenen reformlardır. Bu reform isteği Sovyetler'de de geniş yankı bulmuştur. Bu reformlara ilişkin *Sovetskaya Muzıka (Sovyet Müziği)* dergisinde "Türkiye'de Müzik Reformu" adında bir makale neşredilmiş ve bu makalede ünlü Sovyet besteci M. İppolitov İvanov'un "müzikte reform hareketi yeni bir kültürün göstergesidir" sözüne yer verilmiştir.⁴⁹⁴

Türk-Sovyet kültür ilişkilerinde önemli hadiselerden biri de ortak film çekilmesi meselesidir. İlk olarak N. Zarhi *Çelovek, Kotorıy Ne Ubil (Öldürmeyen Adam)* isimli filmin hazır senaryosuyla 1933 tarihinde Türkiye'ye gelmiştir. Fakat bu film konusunun aşırı devrimci olmasından ötürü uygun bulunmamış ve yayımlanmamıştır.⁴⁹⁵ 1930'lu yıllarda kültür münasebetlerinde en önemli hadiselerden biri de *Ankara-Serdse Turtsii (Türkiye'nin Kalbi Ankara)* adlı filmin her iki ülkede de gösterime girmesidir. Bu film, Sovyetler Birliği'nde Türkiye'ye dair yayımlanan ilk filmidir.⁴⁹⁶ A. K. Sverçevckaya ise bu filmi Mustafa Kemal'in izlediği, İsmet İnönü'nün de filme ilişkin bir konuşma yaptığını ifade ederek, 1934 yılında gösterime giren bu filmin her iki ülke seyircileri tarafından çok sıcak karşılandığını belirtmiş ve filmin Türk-Sovyet kültür ilişkilerinin güçlenmesine büyük katkısı olduğunu altını çizmiştir. Ayrıca bu filmin gösterime girmesi ile alâkalı olarak *Krasnaya Zvezda (Kızıl Yıldız)* gazetesinde bir yazı yayımlanmış ve yazıda filmin organizasyonu için "her iki ülke halkının gerçek dostluğuna dayanarak var olan kültür ilişkilerin tezahürü" yorumunda bulunulmuştur.⁴⁹⁷

İki ülke arasında spor alanında da faaliyetler gerçekleştirilmiştir. Türkiye Millî Futbol Takımı ile Sovyet Rusya Millî Futbol Takımı arasındaki ilk maç 16 Kasım

⁴⁹³ A. Kolesnikov, **a.g.e.**, s. 85.

⁴⁹⁴ A. K. Sverçevskaya, "O Sovetsko-Turetskih Kulturnih Svyazyah", s. 63.

⁴⁹⁵ R. Tacibayev, **a.g.e.**, s. 209.

⁴⁹⁶ A. Kolesnikov, **a.g.e.**, s. 82.

⁴⁹⁷ A. K. Sverçevskaya, **a.g.e.**, s. 62.

1924 tarihinde oynandı. Bu müsabaka Sovyet takımının 3-0'lık üstünlüğü ile sonuçlandı. Eserlerinde Rusça kaynaklardan istifade eden Mehmet Perinçek, böyle bir maçla uluslararası sporda yalnız kalan ve hiçbir maç yapamayan Sovyet Rusya'ya Türkiye'nin dostluk elini uzattığını belirtmektedir.⁴⁹⁸ Bir diğer futbol müsabakası da 15 Mayıs 1925 tarihinde Ankara'da yapılan maçıdır. Sovyet yazarlar bu maçın da Türkiye ve Sovyet Rusya arasındaki kültürel ilişkilerinin gelişiminde büyük rol oynadığını belirtmişlerdir.⁴⁹⁹

Türk-Sovyet kültür münasebetlerinde sinema, müzik ve tiyatronun dışında eğitim, bilim, resim ve heykel alanlarında da işbirliği geliştirilmiştir. Sovyet sanatçılar Türkiye'ye, Türk sanatçılar da Sovyet Rusya'ya çeşitli ziyaretler gerçekleştirerek kültürel ilişkileri geliştirmeye gayret etmişlerdir. Diğer taraftan ülkelerin kültürel ilişkilerini bir politikanın tezahürü olarak gerçekleştirdiğini söylememiz mümkündür. Sovyet Rusya'nın Türkiye ile kültürel ilişkiler kurmasının ideolojik sebepleri de vardır. Nitekim Türk-Sovyet kültür ilişkileri çerçevesinde yapılmak istenen *Çelovek, Kotoriy Ne Ubil (Öldürmeyen Adam)* adlı film Türk Hükümeti tarafından siyasi sebepler öne sürülerek uygun bulunmamıştır.

Sovyet Rusya, kültürel ilişkiler çerçevesinde kültürünü diğer ülkelere yaymak isteyen bir konumda iken Türkiye yeni kurulmuş bir ülke olarak kültür alanında reformlar yapmak isteyen, yani talep eden bir ülke olmuştur. Ülkelerin kültürel olarak yakınlaşmasında uluslararası camiadan adeta tecrit edilmiş olmalarının etkisi de vardır. Fakat her iki ülke için de bu kültür-sanat faaliyetleri, birtakım siyasi sorunlar yaşansa da olumlu düzeyde gerçekleşmiştir. Sovyet sanatçılarının Türk sanatçılarına Türkiye Cumhuriyeti'nde gelişmekte olan tiyatro, sinema ve müzik başta olmak üzere pek çok alanda tesiri olmuştur.

⁴⁹⁸ M. Perinçek, **Türk-Rus Diplomasinden Gizli Sayfalar**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2016, s. 187.

⁴⁹⁹ P. Moiseev, Y. Rozaliev, **K İstorii Sovetsko-Turetskih Otnoşeniy**, s.52.

SONUÇ

Türkiye Cumhuriyeti tarihinde müstesna bir yere sahip olan Mustafa Kemal Atatürk gerek şahsi başarıları ve faaliyetleri ile gerekse de Sovyet Rusya ile kurduğu münasebetlerin mahiyeti bakımından Sovyet yazarların yakından takip ettiği bir isim olmuştur.

Sovyet kaynakları Mustafa Kemal Atatürk'ün yalnızca siyasi hayatını değil, aynı zamanda çocukluğunu, eğitim hayatını ve İstiklâl Harbi öncesi dönemdeki askerî faaliyetlerini yakından tetkik etmişler ve Mustafa Kemal Atatürk ile ilgili kaleme aldıkları eserlerinde bu konulara yer vermişlerdir. Mustafa Kemal Atatürk'ün bağımsızlık mücadelesini vermek üzere Anadolu'ya geçmesi hadisesinden itibaren ise kendisini İstiklâl Harbi'nin başkomutanı olarak görmüşler ve onun bu savaşlardaki kabiliyetini takdir etmişlerdir. Sovyet yazarlar, Büyük Millet Meclisi'nin kurulması ve akabinde cumhuriyetin ilân edilmesi ile birlikte Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu olarak addettikleri Mustafa Kemal Atatürk'ün devlet adamlığına ilişkin de pek çok değerlendirme yapmışlardır. “Eşine ender rastlanan yönetici ebedî şöhrete mazhar olur” sözünü Mustafa Kemal Atatürk'e atfeden kaynaklar, ölümünden sonra dahi zamanın onun şahsiyetinden hiçbir şeyi eksiltmediğini vurgulamışlardır. Atatürk'ün askerî bilgisi ve devlet nezdinde yürüttüğü faaliyetleri takdir eden ve bu çalışmalarını hiç küçümsemeden değerlendiren Sovyet müellifler, Türkiye tarihine dair kaleme aldıkları eserlerde onun tüm bu yönlerinden övgü ile bahsetmişlerdir. Ancak Mustafa Kemal Atatürk'ün yürüttüğü dâhilî ve haricî politikalar ile iki ülkenin devlet politikalarının zaman zaman farklılık göstermesi birtakım ideolojik değerlendirmelere yol açmıştır. Fakat Sovyet müellifler tarafından yapılan bu ideolojik eleştiriler, yine Sovyet yazarların eserlerinde Atatürk'ün İstiklâl Harbi'ndeki başarılarına ve cumhurbaşkanlığı sırasında yaptığı inkılâplara dair müspet yorumlara gölge düşürmemiştir. Bugün dahi Türk ve Rus münasebetlerinin tesis edilmesi hususunda kendisine atıf yapılan Mustafa Kemal Atatürk, Türk-Sovyet ilişkilerinin kurulması ve geliştirilmesi uğrunda büyük bir gayret göstermiştir.

Sovyet kaynaklarında Türkiye tarihine ilişkin yapılan çalışmalarda konu edilen bir diğer husus da Türkiye Cumhuriyeti'nin iç ve dış siyasetinde yer alan önemli hadiselerdir. Bunlardan ilki, İstiklâl Harbi'nin kazanılmasında oldukça mühim bir

yere sahip olan Erzurum ve Sivas kongreleridir. Sovyet kaynakları bu kongrelerin Türk milletinin bağımsızlığını ve egemenliğini kazanmasında oldukça önemli olduğunu belirtmişlerdir.

Sovyet kaynaklarında Türkiye'ye ilişkin ilgi gösterilen diğer bir husus da İstiklâl Harbi'dir. Sovyet kaynakları bu savaşta Türk milleti ve Türk milletinin bağımsızlık uğruna vermiş olduğu mücadeleyi oldukça müspet bir şekilde değerlendirmiş ve bu savaşın dünya emperyalistlerine vurulan büyük bir darbe olduğunu zikretmişlerdir. İstiklâl Harbi'nin kazanılması Sovyet Rusya'nın sınır güvenliği açısından da oldukça önemliydi. SSCB'nin Anadolu'daki savaşa olan ilgisinin en mühim sebeplerinden biri budur. Bu sebeplerden diğeri ise Sovyet Rusya'nın Türkiye'yi Komünist tarafa çekme umudunu taşıyor olmasıdır. Bu nedenlerle Moskova, İstiklâl Harbi'ne silâh ve askerî teçhizat yardımıyla bulunarak Türkiye'yi her manada desteklemiştir.

Sovyet müelliflerin eserlerinde bahsettikleri bir diğer husus da Lozan Konferansı ve bu konferansın sonucunda imzalanan Lozan Barış Antlaşması'dır. Yazarlar, Lozan'da Türkiye Cumhuriyeti'nin uluslararası camiada bağımsızlığının ve egemenliğinin tanınmasında Sovyet Rusya'nın rolünün büyük olduğunu belirtmektedirler. Fakat Sovyet yazarlar, Türkiye'nin Boğazlar konusunda Sovyet çıkarlarına uygun düşmeyen tezleri savunmuş olmasından ötürü Türkiye'yi eleştirmişlerdir. Türk heyetinin savunduğu tezin, Türkiye'nin egemenlik haklarına uygun düşmediğini belirten kaynaklar, antlaşmadan memnuniyetsizliklerini dile getirmişlerdir. Elbette bu tavır, Boğazlar konusunda kabul olunan tasarının Sovyetlerin millî menfaatlerine uygun düşmemesinden kaynaklanmaktaydı.

Sovyet kaynaklarında ele alınan bir diğer konu da Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasi, ekonomik ve toplumsal alanda gerçekleştirdiği inkılâplardır. Bilhassa saltanat ve halifeliğin kaldırılması meseleleri Sovyet müelliflerince Türkiye tarihi açısından oldukça önemli meseleler olarak görülmüş ve kaldırılmaları ile ilgili olumlu yorumlar yapılmıştır. Bu müspet yorumların sebeplerinin başında hiç şüphesiz saltanat ve halifelik kurumlarının eski düzenin temsilcisi olarak görülmesi gelmektedir. Zira Sovyet Rusya'ya göre bu kurumlar, başka idealleri temsil ediyor ve Türk topraklarında İtilaf Devletleri'nin çıkarlarını temsil ediyordu. Bu kurumların Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından kaldırılması, Sovyet Rusya'nın bu yöndeki kuşkularının giderilmesine katkı sağlamıştır. Bundan başka kadın hakları ve harf

devrimi konularına da eserlerinde yer veren Sovyet yazarları, bu inkılâpların Türkiye'nin çağdaşlaşması yönünde büyük adımlar olduğu konusunda hemfikirlerdir.

Türkiye'nin 1923-1938 yıllarına dair ekonomik vaziyeti ve ordusu da Sovyet kaynaklarına konu olmuştur. Sovyet Rusya, Türkiye'nin ekonomik sorunları ile oldukça ilgiliydi. Bir tarım ülkesi olarak addettikleri Türkiye'nin tarım politikalarını yakından takip etmişler ve bu konuda gerçekleştirilen reformlara ilişkin değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Bunun dışında Sovyet kaynaklarında Türkiye'nin sanayi alanındaki faaliyetlerine dair de değerlendirmeler bulunmaktadır. Sovyetlerin Türkiye ekonomisine olan ilgisinin ticarî sebepleri olduğu gibi toprağa yahut endüstriyel sektöre bağlı çalışan işçi sınıfına olan ilgisinin de etkisi vardır. Türkiye'nin ekonomisine dair kaleme alınan eserlerde Türkiye'de bankacılık sektörünün gelişimi de değerlendirilmiştir. Sovyet kaynaklarında İstiklâl Harbi ve sonrasındaki dönemde Türk ordusunun içinde bulunduğu duruma yönelik de bilgiler bulunmaktadır. Elimizdeki kaynaklardan tespit edebildiğimiz dikkate değer bir husus da, 1940'lı yılların başında Türk ordusuna ilişkin teknik bilgilerin yer almaya başlamasıdır. Bu durumda şüphesiz ülkeler arasındaki ilişkilerin kötüye gitmesinin etkisi büyüktür.

Sovyet kaynaklarında yer alan bir başka önemli konu XX. yüzyılın başında gerçekleşen Türk-Sovyet yakınlaşmasıdır. Bu dönemde gelişen Türk-Rus işbirliği her iki ülkenin de çıkarınaydı. Türkiye için İstiklâl Harbi esnasında Sovyet Rusya'dan maddî destek almak önemliydi. Bunun dışında İtilaf güçlerine karşı yanında Sovyet Rusya gibi bir devletin olması ve Türkiye'nin uluslararası yalnızlığının giderilmesi açısından oldukça önemliydi. Bu yıllarda Sovyet Rusya, Türkiye için Batı'ya karşı kullanılan bir denge görevi görmüştür. Sovyet Rusya açısından ise Türkiye ile münasebetlerin kurulmasındaki sebeplerin başında Sovyet coğrafyasının güvenliğinin sağlanmasında Türk topraklarının arz ettiği önem gelmektedir. Türkiye'nin sahip olduğu Boğazların İtilaf kuvvetlerinin eline geçme tehlikesi, Sovyet Rusya'nın Karadeniz'deki hâkimiyet alanının kısıtlanması anlamına geliyordu. Yine Türkiye'nin bağımsızlığını elde edememesi bilhassa Kafkaslar'da Sovyetler Birliği bünyesindeki birlik ülkelerinin tehlikeye girmesi manası taşıyordu. Tüm bunların dışında Sovyet Rusya'nın Türkiye'de ideolojik menfaatleri de bulunmaktaydı. Sovyet Rusya açısından Türkiye'yi kendi kampına dâhil etme isteği ve Türkiye özelinde sömürge altındaki Müslüman halklara mesaj vermesi oldukça

önemliydi. İstiklâl Harbi sonrasında da devam eden münasebetler taraflar arasında siyasi, ekonomik ve kültürel alanlarda devam etmiş, Sovyet kaynakları da buna paralel olarak bu konuları ayrıntılı bir şekilde ele almışlardır.

Netice itibariyle Rus müellifler Türkiye Cumhuriyeti tarihini incelerken Mustafa Kemal Atatürk ve onun faaliyetlerini oldukça yakından takip etmiş ve Sovyet Rusya ile resmî olarak münasebetleri başlatmış olması nedeniyle Mustafa Kemal Atatürk'e ve dönemine ayrı bir önem vermişlerdir.

KAYNAKÇA

“Pamyati Kemalya Atatürka”, **Vestnik**, No. 2, 1964, s. 131-132.

Türk İstiklâl Harbi: Sakarya Meydan Muharebesi ve Sonraki Harekât, II. Cilt, Batı Cephesi, 5. Kısım, 2. Kitap, 1973, Ankara: Genelkurmay Basımevi.

Türk İstiklâl Harbi: Birinci, İkinci İnönü, Aslıhanlar ve Dumlupınar Muharebeleri, II. Cilt, Batı Cephesi, 3. Kısım, 1966, Ankara: Genelkurmay Basımevi.

Akal, E., (2014), **Moskova-Ankara-Londra Üçgeninde İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri**, İstanbul: İletişim Yayınları.

Aliyev, H., (1981), “Kemal Atatürk’ün Türkiye ile Sovyetler Birliği Arasında Dostluğun Kurulması ve Sağlamlaşmasında Rolü”, **IX. Türk Tarih Kongresi**, 21-25 Eylül, III. Cilt, s. 1909-1916.

Aralov, S. İ., (2017), **Bir Sovyet Diplomatının Anıları 1922-1923**, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Aslan, Y., (2002), **Mustafa Kemal-M. Frunze Görüşmeleri**, İstanbul: Kaynak Yayınları.

Astahov, G., (1926), **Ot Sultanata K Demokratiçeskoy Turtsii**, Moskva: Gosudarstvennoe İzdatelstvo.

Avrutina, A., (2015), “Sovyet Rus Edebiyatı Sürecinde Atatürk İmgesi”, **Gazi Türkiyat**, Sayı 16, s. 207-214.

Bagirov, Y. A., (1955), **Turtsiya Na Lozanskoy Konferentsii**, Moskva: Akademiya Nauk SSSR İnstitut Vostokovedeniya.

Bagirov, Y. A., (1965), **İz İstorii Sovetsko-Turetskih Otnoşeniy**, Baku: İzdatelstvo Akademii Nauk Azerbaycanskoy SSR.

Baziyants, A. P., (1968), “Revolütsiya 1918-1923 gg. v Turtsii”, **Vestnik Obşestvennih Nauk**, No. 4, Yerevan: İzdatelstvo Akademii Nauk Armyanskoy SSR, s. 23-35.

Belen, F., (1983), **Türk Kurtuluş Savaşı**, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Bıyıklıoğlu, T., (1959), **Atatürk Anadolu’da**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Bije, A., (1978), “K Voprosu o Vneşnetorgovoy Politike Turtsii v 20-30-h Godah”, **Turtsiya: İstoriya, Ekonomika**, Moskva: İzdatelstvo Nauka, s. 253-264.

Bilge, A. S., (1992), **Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri 1920-1964 - Güç Komşululuk**, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Butaev, İ., (1925), **Problemi Turtsii**, Leningrad: Raboçee İzdatelstvo Priboy.

Carr, E. H., (2015), **Bolşevik Devrimi 1917-1923**, III. Cilt, İstanbul: Metis Yayıncılık.

Cebesoy, A. F., (1955), **Moskova Hatıraları**, İstanbul: Vatan Neşriyatı.

Coşar, Ö. S., (2015), **Troçki İstanbul’da**, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Dantsig, B. M., (1976), **Blijniy Vostok**, Moskva: Nauka Glavnaya Redaktsiya Vostochnoy Literaturı.

Dantsig, B., (1940), **Turtsiya**, Moskva: Gosudarstvennoe Voennoe İzdatelstvo.

Demoyan, G., (2006), **Turtsiya i Karabahskiy Konflikt v Kontse XX - Naçale XXI. Vekov**, Yerevan: Avtorskoye İzdaniye.

Dokumentı Vneşney Politiki SSSR, (1958), Tom II, Moskva: Gosudarstvennoe İzdatelstvo Politiceskoy Literaturı.

Dokumentı Vneşney Politiki SSSR, (1959), Tom I, Moskva: Gosudarstvennoe İzdatelstvo Politiceskoy Literaturı.

Dokumentı Vneşney Politiki SSSR, (1959), Tom III, Moskva: Gosudarstvennoe İzdatelstvo Politiceskoy Literaturı.

Dokumentı Vneşney Politiki SSSR, (1960), Tom IV, Moskva: Gosudarstvennoe İzdatelstvo Politiceskoy Literaturı.

Dokumentı Vneşney Politiki SSSR, (1961), Tom V, Moskva: Gosudarstvennoe İzdatelstvo Političeskoy Literaturı.

Dokumentı Vneşney Politiki SSSR, (1963), Tom VIII, Moskva: Gosudarstvennoe İzdatelstvo Političeskoy Literaturı.

Dokumentı Vneşney Politiki SSSR, (1964), Tom IX, Moskva: İzdatelstvo Političeskoy Literaturı.

Dokumentı Vneşney Politiki SSSR, (1967), Tom XII, Moskva: İzdatelstvo Političeskoy Literaturı.

Dokumentı Vneşney Politiki SSSR, (1970), Tom XVI, Moskva: İzdatelstvo Političeskoy Literaturı.

Efendiyeva, N., (1981), “1920’lerin Başlarında Türk Halkının Milli Kurtuluş Savaşı’nın Resmi Sovyet Basınında Yansıtılması”, **IX. Türk Tarih Kongresi**, 21-25 Eylül, Ankara (III. Cilt), s. 1883-1889.

Erikan, C., (1971), **100 Soruda Kurtuluş Savaşımızın Tarihi**, İstanbul: Gerçek Yayınevi.

Erkal, Ş., (1967), **Türk İstiklâl Harbi: Büyük Taarruza Hazırlık ve Büyük Taarruz**, II. Cilt, Batı Cephesi, 6. Kısım, 1. Kitap, Ankara: Genelkurmay Basımevi.

Frunze, M. V., (1978), **Türkiye Anıları**, İstanbul: Cem Yayınevi.

Gareev, M. A., (1989), **M. K. Atatürk Fragmentı**, Moskva: Voennoe İzdatelstva.

Gasanova, E. Y., (1988), “Printsip Narodničestva Kemalizma i Ego Traktovka v Sovremennoy Turtsii”, **Turtsiya: İstoriya, Ekonomika**, Moskva: İzdatelstvo Nauka, s. 48-59.

Gasratyan, M. A., Oreškova, C. F., Petrosyan Y. A., (1983), **Oçerki İstorii Turtsii**, Moskva: Glavnaya Redaktsiya Vostoçnoy Literaturı İzdatelstvo Nauka.

Goloğlu, M., (2010), **Üçüncü Meşrutiyet**, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Gurko-Kryajin, B. A, (1923), **İstoriya Revolütsii v Turtsii**, Moskva: Mir.

Gürün, K., (2010), **Türk – Sovyet İlişkileri (1920-1953)**, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Hasanova, E., (1976), “Sovyet Bilginlerinin Eserlerinde Atatürk’ün İçtimai ve Siyasi Anlayışlarının Işıklandırılması”, **VIII. Türk Tarih Kongresi**, 11-15 Ekim, Ankara (III. Cilt), s. 2015-2030.

İvanova, İ. İ., (2017), **Evolütsiya Blijnevostoçnoy Politiki Turetskoy Respubliki**, Moskva: Aspekt Press.

Jevahov, A., (2008), **Kemal Atatürk**, Moskva: Molodaya Gvardiya.

Karabekir, K., (1960), **İstiklâl Harbimiz**, İstanbul: Türkiye Yayınevi.

Kazancyan, R., (2000), **Bolşevik-Kemalist-İttihatçı İlişkileri**, İstanbul: Kaynak Yayınları.

Kemaloglu, İ., (2018), “Turetsko-Rossiyskie Ekonomiçeskiye Svyazi V 20-30-e gg. Po Arhivnim Materialam”, **Rossiya i Turtsiya**, St. Petersburg, s. 7-12.

Kemaloğlu, İ., (2015), **Rusların Gözüyle Türkler**, İstanbul: Kaknüs Yayınları.

Kireev, N. G., (2007), **İstoriya Turtsii XX. Vek**, Moskva: Kraft+ İV RAN.

Kitaygorodskiy, P., (1926), “Turtsiya i Agressivniy İtalyanskiy İmperializm”, **Bolşevik**, No. 9-10, Moskva: İzdanie Gazeti Pravda, s. 71-76.

Kitaygorodskiy, P., (1927), “Zametki o Kemalistkoy Turtsii”, **Bolşevik**, No. 18, Moskva: İzdanie Gazeti Pravda, s. 41-50.

Kolesnikov, A., (2010), **Atatürk Dönemi Türk-Rus İlişkileri**, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.

Kolesnikov, A., Kamalov, İ., (2011), **Avrasya Türkologları Sözlüğü**, I. Cilt, I. Kitap, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Kolesnikov, A., Kemaloğlu, İ., (2012), **Avrasya Türkologları Sözlüğü**, I. Cilt, II. Kitap, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Kondakçıyan, R. P., (1978), **Vnutrennyaya Politika Turtsii v Godı Vtoroy Voynı**, Yerevan: İzdatelstvo AN Armyanskoy SSR.

- Korsun, N. G., (1940), **Greko-Turetskaya Voyna 1919-1922**, Moskva: Voenizdat.
- Kvirkeliya, İ. M., (1925), “K Razvitiyu Torgovih Otnosheniy s Turtsiye”, **Torgovlya SSSR s Turtsiye**, Moskva, s. 11-12.
- Lansere, Y. Y., (2004), **Ankara Yazı**, İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Lenin, V. İ., (1995), **Doğu’da Ulusal Kurtuluş Hareketleri**, İstanbul: Belge Yayınları.
- Leonid, Friedrich, (1994) **Ankara 1922**, İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Melnik, A, (1929), **Turtsiya**, Moskva: Moskovskiy Raboçiy.
- Melnik, A, (1937), **Turtsiya**, Moskva: Gosudarstvennoe Sotsialno-Ekonomiçeskoe İzdatelstvo.
- Meram, A. K., (1969), **Türk – Rus İlişkileri Tarihi**, İstanbul: Kitap Yayınları.
- Meyer, M. S., (2001), “Rus Tarihçilerinin Yapıtlarında Kemalist Reformlar”, **Atatürk ve Modern Türkiye**, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Meyer, M., (2003), “18. Yüzyıldan Günümüze Rusya ve Türkiye İlişkileri”, **Dünden Bugüne Türkiye ve Rusya**, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Miller, A. F., (1948), **Kratkaya İstoriya Turtsii**, Moskva: Gosudarstvennoe İzdatelstvo Politiçeskoy Literaturı.
- Miller, A. F., (1948), **Oçerki Noveyşey İstorii Turtsii**, Moskva: İzdatelstvo Akademii Nauk SSSR.
- Miller, A. F., (1970), “Mustafa Kemal. Rannie Godı”, **Narodı Azii i Afriki**, No. 6, Moskva: İzdatelstvo Nauka, s. 68-83.
- Miller, A. F., (1973), “Stanovlenie Turetskoy Respubliki”, **Narodı Azii i Afriki**, No. 6, Moskva: İzdatelstvo Nauka, s. 45-54.
- Miller, A. F., (1975), “Revolütsiya 1908 g. v Turtsii i Mustafa Kemal”, **Narodı Azii i Afriki**, No. 3, Moskva: İzdatelstvo Nauka, s. 53-66.

Moiseev, P. P., (1981), “Kemal Atatürk ve Sovyet-Türk Ekonomik İşbirliği” **IX. Türk Tarih Kongresi**, 21-25 Eylül, III. Cilt, s. 1731-1736.

Moiseev, P., Rozaliev, Y., (1958), **K İstorii Sovetsko-Turetskih Otnoşeniy**, Moskva: Gosudarstvennoe İzdatelstvo Politicheskoı Literaturı.

Müderrisoğlu, A., (1990), **Kurtuluş Savaşının Malî Kaynakları**, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.

Nadejdin, N., (2011), **Otets Natsii: Mustafa Kemal Atatürk**, Moskva: Mayor İzdatel Osipenko A. İ.

Niş, K., (1968), **Türk İstiklâl Harbi: Büyük Taarruz**, II. Cilt, Batı Cephesi, 6. Kısım, 2. Kitap, Ankara: Genelkurmay Basımevi.

Niş, K., Söker, R., (1969), **Türk İstiklâl Harbi: Büyük Taarruzda Takip Harekâtı**, II. Cilt, Batı Cephesi, 6. Kısım, III. Kitap, Ankara: Genelkurmay Basımevi.

Noviçev, A. D., (1942), **Turtsiya: Gosudarstvenniy Stroy, Ekonomika, Etnografiya**, Tbilisi.

Noviçev, A. D., (1957), “Vliyanie Velikoy Oktyabrskoy Sotsialisticheskoy Revolutsii Na Sudbu Turtsii”, **Vestnik Leningradskogo Universiteta**, No. 20, Leningrad: İzdatelstvo Leningradskogo Universiteta, s. 94-107.

Noviçev, A. D., (1965), **Turtsiya**, Moskva: İzdatelstvo Nauka.

Orloff, Galavinin, I. M., Yuşkeviç, N., (1933), **Türkiye Sanayii Hakkında Sovyet Mütahassıslarının Verdiğı Raporlar**, Ankara: Ankara Başvekâlet Müdevvanat Matbaası.

Örs, R. D., (2010), **Rus Basınında Kurtuluş Savaşı ve Atatürk**, İstanbul: Cumhuriyet Kitapları.

Özalp, K., (1998), **Millî Mücadele**, I. Cilt, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Pavloviç, M. P., (1925), “K Razvitiyu Torgovih Otnoşeniy SSSR s Turtsiey” **Torgovlya SSSR s Turtsiey**, Moskva, s. 3-4.

Pavloviç, M., (1921), **Revolütsionnaya Turtsiya**, Moskva: Gosudarstvennoe İzdatelstvo.

Perinçek, D., (1993), **Komintern Belgelerinde Türkiye-1: Kurtuluş Savaşı ve Lozan**, İstanbul: Kaynak Yayınları.

Perinçek, D., (1994), **Komintern Belgelerinde Türkiye-2: Kemalist Cumhuriyet**, İstanbul: Kaynak Yayınları.

Perinçek, M., (2014), **Atatürk'ün Sovyetler'le Görüşmeleri**, İstanbul: Kaynak Yayınları.

Perinçek, M., (2016), **Türk-Rus Diplomasinden Gizli Sayfalar**, İstanbul: Kaynak Yayınları.

Potshveriya, B. M., (1981) “Atatürk’e İlişkin Sovyet Yayınları”, **IX. Türk Tarih Kongresi**, 21-25 Eyl, III. Cilt, s. 1917-1923.

Potskhveriya, B., (1999) “1920’li ve 1930’lu Yıllarda Türk-Sovyet İlişkileri”, **Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl**, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Poznanska, K., (1974), **Staraya i Novaya Turtsiya**, Moskva: Glavnaya Redaktsiya Vostochnoy Literaturı İzdatelstvo Nauka.

Rozaliev, Y. N., (1962), **Osobennosti Razvitiya Kapitalizma v Turtsii**, Moskva: İzdatelstvo Vostochnoy Literaturı.

Rozaliev, Y. N., (1997), **Mustafa Kemal Atatürk**, İstanbul: Multilingual Yabancı Dil Yayınları.

Selek, S., (2010), **Anadolu İhtilâli**, Cilt 2, İstanbul: Kastaş Yayınevi.

Smirnov, N. A., (2005), **Sovyet Rusya’da İslâm Tarihi İncelemeleri**, İstanbul: Evrensel Basım Yayın.

Sofiev, M. M., (1978), “Uçastie Zakavkazskih Sovetskih Respublik v Zarojdenii i Razvitiu Sovetsko-Turetskih Torgovih Svyazey (1922-1927)”, **Turtsiya: İstoriya, Ekonomika**, Moskva: İzdatelstvo Nauka, s. 265-273.

Sonyel, S. R., (2014), **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, Cilt 1, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Sverçevskaya, A. K., (1978), “O Sovetsko-Turetskih Kulturnih Svyazyah”, **Turtsiya: İstoriya, Ekonomika**, Moskva: İzdatelstvo Nauka, s. 60-71.

Şamsutdinov, A. M., (1958), “Sovetsko-Turetskiiy Dogovor o Drujbe i Bratstve ot 16 Marta 1921 g.” **Kratkie Soobşeniya İnstituta Vostokovedeniya**, No. XXVI, Moskva: İzdatelstvo Vostočnoı Literaturı, s. 72-83.

Şamsutdinov, A. M., (1961), “Türkiye’de Millî Mücadele Sovyetler Birliği’nde Öğreniliyor”, **VI. Türk Tarih Kongresi**, 20-26 Ekim, s. 594-599.

Şamsutdinov, A. M., (1999), **Mondros’tan Lozan’a Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi 1918 – 1923**, İstanbul: Doğan Kitap.

Şamsutdinov, A. M. - Bagirov, Y. A., (1979), **Bir Karagün Dostluğu: Kurtuluş Savaşı Yıllarında Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri**, İstanbul: Bilim Yayınları.

Şamsutdinov, A., (2000), **Kurtuluş Savaşı Yıllarında Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri**, İstanbul: Cumhuriyet Gazetesi Yayınları.

Tacibayev, R., (2004), **Kızıl Meydan’dan Taksim’e Siyasette, Kültürde ve Sanatta Türk-Sovyet İlişkileri**, İstanbul: Truva Yayınları.

Tansu, S. N., (2016), **İki Devrin Perde Arkası**, İstanbul: İlgi Kültür Sanat.

Tunçay, M., (1983), **Bilineceği Bilmek**, İstanbul: Alan Yayıncılık.

Ugolkov, İ., Trush, M., Urazova, E. İ., (1975), **Sovyet Gözüyle Türkiye-SSCB İlişkileri**, İstanbul: Yar Yayınları.

Urazova, Y. İ., (2001), “Türkiye’de Piyasa Reformları”, **Atatürk ve Modern Türkiye**, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.

Uşakov, A., (2002), **Fenomen Atatürk**, Moskva: Tsentrpoligraf.

Vandov, D., (2014), **Atatürk Dönemi Türk-Sovyet İlişkileri**, İstanbul: Kaynak Yayınları.

Yerasimos, S., (1979), **Ekim Devriminden Millî Mücadele'ye Türk-Sovyet İlişkileri**, İstanbul: Gözlem Yayınları.

Yeremeev, D. E., (2017), **İstoriya Turetskoy Respubliki s 1918 Goda Do Naşih Dney**, Moskva: Kvadriga.

Yust, K., (1995), **Kemalist Anadolu Basını**, Ankara: ÇGD Yayınları.

MUSTAFA KEMAL ATATÜRK'ÜN SOVYET KAYNAKLARINDA KULLANILAN BAZI FOTOĞRAFLARI

Fotoğraf 1⁵⁰⁰

Sivas kongre üyeleri. Mustafa Kemal önden üçüncü sırada. 1919.

⁵⁰⁰ M. A. Gareev, **K. Atatürk Fragmentı**, Voennoe İzdatelstvo, Moskva, 1989, s. 67.

Fotoğraf 2⁵⁰¹

Mustafa Kemal komuta noktasında. 1920.

⁵⁰¹ M. A. Gareev, **K. Atatürk Fragmenti**, Voennoe İzdatelstvo, Moskva, 1989, s. 66.

Fotoğraf 3⁵⁰²

İzmir bölgesindeki Türk ordusunun komutanlığı. 1922.

⁵⁰² M. A. Gareev, **K. Atatürk Fragmenti**, Voennoe İzdatelstvo, Moskva, 1989, s. 69.

Fotoğraf 4⁵⁰³

Aralov'un Türk askerlerinin Ana Üssü ziyareti, 1922 Yazı. Yoldaş Aralov(X)
Mustafa Kemal(XX) ile sohbet ediyor.

⁵⁰³ A. Melnik, **Turtsiya**, Moskovskiy Raboçiy, Moskva, 1929, s. 149.

Fotoğraf 5⁵⁰⁴

Mustafa Kemal (Atatürk)

Ulusal Kurtuluş Hareketi'nin liderlik yıllarında

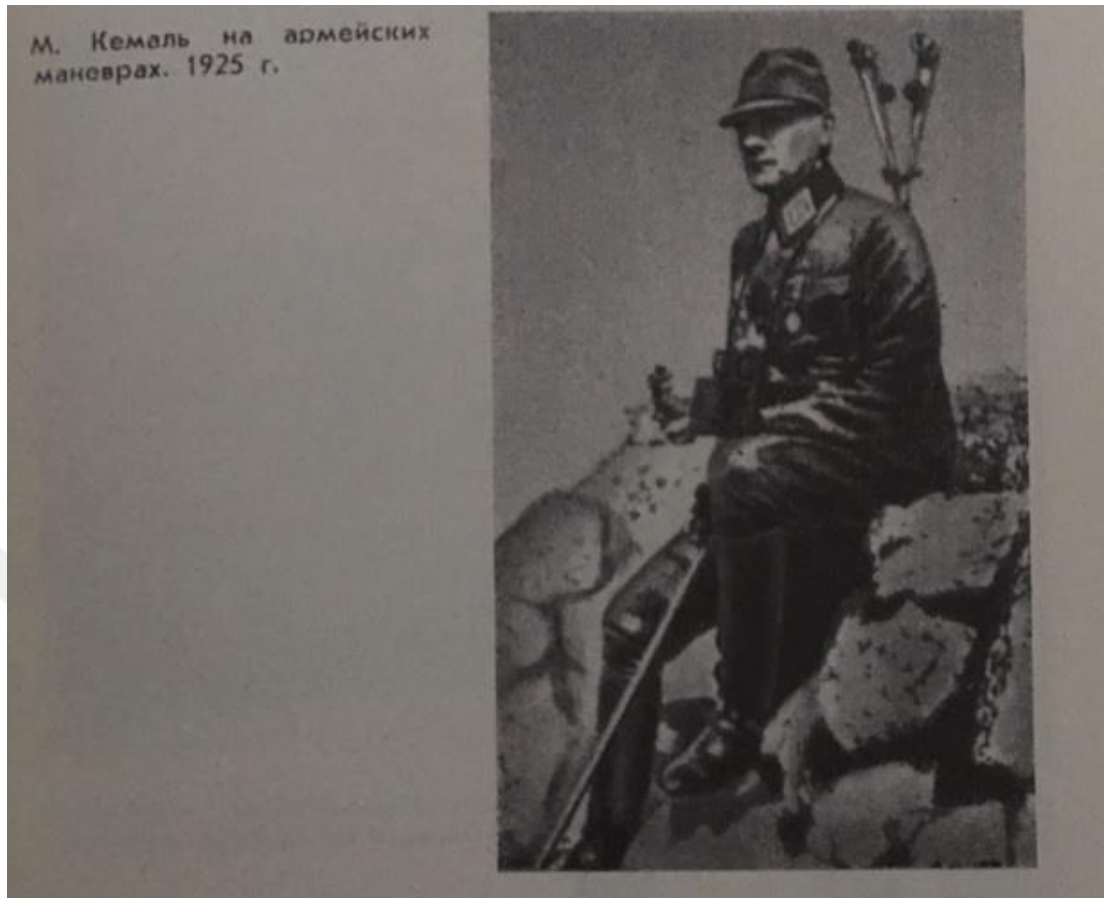
⁵⁰⁴ A. D. Novıçev, **Turtsiya**, İzdatelstvo Nauka, Moskva, 1965, s. 72.

Fotoğraf 6⁵⁰⁵

⁵⁰⁵ V. A. Gurko-Kryajin, **İstoriya Revolütsii v Turtsii**, Mir, Moskva, 1923, s. 96.

Fotoğraf 7⁵⁰⁶

M. Kemal ordu manevralarında. 1925.

⁵⁰⁶ M. A. Gareev, **K. Atatürk Fragmenti**, Voennoe İzdatelstvo, Moskva, s. 70.

Fotoğraf 8⁵⁰⁷

Mustafa Kemal, Cumhuriyet Halk Partisi Kongresi'nde 36 saatlik konuşma yapıyor.
1927.

⁵⁰⁷ M. A. Gareev, **K. Atatürk Fragmentı**, Voennoe İzdatelstvo, Moskva, 1989, s. 70.

Fotoğraf 9⁵⁰⁸

Gazi Mustafa Kemal Paşa. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı

⁵⁰⁸ G. Astahov, *Ot Sultanata K Demokratičeskoj Turtsii*, Gosudarstvennoe İzdatelstvo, Moskva, 1926.

Fotoğraf 10⁵⁰⁹

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal.

⁵⁰⁹ A. Melnik, **Turtsiya**, Gosudarstvennoe Sotsialno-Ekonomičeskoe İzdatelstvo, Moskva, 1937, s. 47.

Fotoğraf 11⁵¹⁰

Kemal Atatürk, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı

⁵¹⁰ A. Melnik, **Turtsiya**, Gosudarstvennoe Sotsialno-Ekonomičeskoe İzdatelstvo, Moskva, 1937, s. 60.

Fotoğraf 12⁵¹¹

Kemal Atatürk, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı

⁵¹¹ A. F. Miller, **Oçerki Noveyşey İstorii Turtsii**, İzdatelstvo Akademii Nauk SSCR, Moskva, 1948, s. 195.

Fotoğraf 13⁵¹²

Mustafa Kemal Atatürk – Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı, 1935.

⁵¹² М. А. Gareev, **K. Atatürk Fragmentı**, Voennoe İzdatelstvo, Moskva, 1989, s. 73.

ÖZGEÇMİŞ

Celal PEKŞEN, 01.10.1991 tarihinde Trabzon’da doğdu. İlkokul, ortaokul ve lise eğitimini Trabzon’da tamamladı. 2011-2015 yılları arasında Kocaeli Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü’nde lisans eğitimi aldı. Lisans eğitiminin hemen ardından hem Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Genel Türk Tarihi Programı’nda hem de Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Avrupa Birliği Siyaseti ve Uluslararası İlişkiler Programı’nda yüksek lisans eğitimine başladı. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi’ndeki yüksek lisans ders döneminin ardından Belarus’ta bulunan Minsk Devlet Dil Üniversitesi’nde Rusça dil eğitimi aldı. Rusça ve İngilizce bilmektedir.

